

279849 279849

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

574

REVISTA ISTORICĂ

PUBLIKAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

BCU Cluj **N. IORGA** y Library Cluj

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj
1269/1039

SIBIU
II. 480

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIV-lea, n-le 1-3.

Ianuar-Mart 1938.

Ludovic al XIV-lea

— o conferință la Institutul frances —

D. Dupront cere pentru deschiderea acestor conferințe presintarea unui subiect care, cu cât știe cineva mai mult despre dînsul, cu atât este mai greu să-l presinte. Neștiința are un admirabil curagiu, pe care l-am cunoscut și cu când aveam ignoranța trebuitoare, dar pe care l-am pierdut încetul cu încetul; puținul curagiu ce mi-a rămas este în legătură cu partea de ignoranță care a persistat, așa încât, când tratez un subiect pe care nu-l cunosc, am de sigur o îndrăzneală mult mai mare decît atunci când este vorba de subiecte asupra cărora am gîndit mai multă vreme.

A presinta pe obișnuitul Ludovic al XIV-lea poate să fie o plăcere pentru multe persoane, cărora evident nu li este displăcut să audă repetându-se lucruri pe care le știu. Nimic nu-i place mai mult unui ascultător decît să poată spune: da, da, așa este, o știam și eu. Dar, de și îmi dau sama de această stare de spirit, mi-ar fi cu desăvârșire imposibil să infățșez pe acel Ludovic al XIV-lea pe care-l cunoaște toată lumea.

Nu trebuie să se înșele cineva asupra intențiilor și mijloacelor mele. N'am de gînd să răscolesc prin mulțimea de anecdote încă necunoscute, pentru a presinta pe acelea care n'au intrat încă în circulație: nu este felul meu și poate că nu este chiar potrivit nici cu vrăsta mea, nici cu direcția actuală a studiilor mele. Anecdota este un lucru foarte bun când resumă cineva; ea este un element literar, care se poate presinta prin sine, sau poate intra în construcția unei istorii romanțate sau unui roman istorificat. Dar înaintea cantității enorme de anecdote care s'a grămădit asupra istoriei Franceiei de la o bucată de vreme, înaintea lucrurilor acestora, așa de pitorești, așa de colorate, așa de capabile de a trezi o curiozitate care este în marginea unei anumite moralități, — sânt moralități de toate felurile —, înaintea acestei grămădiri enorme

de anecdote căutate prin toate colțurile, pe care memoriile le înfățișează, de alminteri, într'un chip așa de larg, încât n'are cineva nevoie să se ostenească prea mult pentru a le găsi, m'am oprit totdeauna, nu cu un sentiment de spaimă sau de desgust, care, în practica istoriei universale, ajunge a se șterge, ci m'am oprit cu nedumerirea aceasta: la ce servește cunoștința tuturor acestor lucruri?

Știu foarte bine că s'a întrebuițat pentru o parte din viața lui Ludovic al XIV-lea, pentru partea sentimentală de care vorbește și el cu o mare naivitate — și ar fi folositor să se vadă cu câtă uitare a unei largi părți din trecutul său vorbește de această latură așa de cunoscută, de la domnișoara de la La Vallière la doamna de Montespan, pentru a termina cu acea semi-călugărie pe care i-a pregătit-o pentru ultimii ani d-na de Maintenon, cu multă osteneală.

Asupra acestei părți din viața lui există și studii făcute cu admirabila metodă medievală. Înainte de a scrie eu însumi despre Filip de Mézières și cruciata în secolul al XIV-lea, am găsit în „pozițiile de tese” de la École de Chartes din Paris pe un predecesor pe care aș fi dorit să-l cunosc, ca să-mi arăte unde a ajuns în cercetările sale. Cercetările acestea n'au izbutit și într'un târziu cineva mi-a spus că a fost profesor în provincie, dar a dispărut. După această dispariție, am găsit o carte a lui, care arăta că trecuse de la secolul al XIV-lea la biografia domnișoarei de La Vallière. Dar nici faptul acesta că un medievist s'a ocupat cu atâta râvnă de acea biată fetiță blondă și pușintel șchioapă care a reținut atâta vreme înima marelui rege, nici aceasta nu mă face să iubesc prea mult anecdota presîntată cu tot meșteșugul literar sau aruncată cu zăpăcitate credinței și care formează pentru unii istoria lui Ludovic al XIV-lea.

Cu atât mai puțin înaintea acestui auditoriu, care n'are mai multe preocupări de strategie și tactică decât mine, nu mă pot gândi să înfățișez campaniile lui Ludovic al XIV-lea. Pentru foarte multe motive, dintre care unul este că aceste campanii ale lui Ludovic al XIV-lea, ca și acelea ale lui Napoleon, le învăț de la vrâsta de șaisprezece ani și nu le știu nici până acum: așa că vă puteți închipui cât de greu mi-ar fi mie să vorbesc printr'o nouă inițiere de douăzeci și patru de ceasuri asupra acestui subiect. Prin urmare, poartă și asigurată binevoitorul public că, precum

a scăpat de anecdote, tot așa va fi cruțat de tot ceia ce privește aceste expediții, din care eu înțeleg foarte puțin și nu rețin mult mai mult decât ceia ce am înțeles.

În sfârșit este lutarea diplomatică. Se știe că istoria diplomatică este una din marile nenorociri ale timpului de față. Scriind Istoria Românilor și ajungând la Unirea Principatelor, am înaintea mea ca o spaimă cele zece volume de o mie de pagini pe care răposatul Dimitrie Sturza le-a consacrat acestei epoci și cu ajutorul cărora se poate face o carte de zece mii de pagini, pe care evident că s'ar găsi o Academie sau altă instituție rău-făcătoare care s'o publice. Foarte mult se poate spune pe baza hârtiilor diplomatice din vremea lui Ludovic al XIV-lea. Diplomații, intrând în diplomatie, nu sânt mai inteligenți decât înainte, și, cum foarte mulți oameni sânt foarte puțin inteligenți, își poate închipui cineva suma enormă de prostie umană ce se găsește în rapoartele diplomatice din diferitele timpuri.

Dar atunci veți zice: ce se poate lua pentru Ludovic al XIV-lea, dacă eliminăm anecdota, dacă eliminăm partea privitoare la războaie, dacă eliminăm tot ceia ce este în legătură cu negociațiile diplomatice?

Fu cred că poate să rămână Ludovic al XIV-lea aproape întreg, pentru care lucrurile celelalte sânt lucruri subsidiare, lucruri încunjurătoare și, în orice cas, lucruri care nu ating esența însăși a ființii sale. Rostul istoriei, — care nu trebuie să fie niciodată un fel de resumat al izvoarelor, căci izvoarele trăiesc prin ele și nu este nevoie să le dilueze cineva într'un stil contemporan și să infățișeze aceleași lucruri într'o formă care să aibă mai puțin interes, — este acela de a extrage esența sufletească individuală și, aș zice, esența sufletească de grup, atmosfera morală a unei societăți întregi. Acesta este lucrul care ne interesează, după lucrul acesta trebuie să mergem, și, dacă se întâmplă să nu poată realiza cineva acest lucru, e dovada că omul poate fi inteligent și muncitor, dar nu era pentru acest domeniu de activitate, ci trebuia să se adreseze în altă direcție.

Să vedem ce era el însuși. Și mai adaug încă un lucru.

Conferințele acestea au un anumit scop. Aceasta nu este o conferință izolată, ci face parte dintr'o serie de presintări, și anume ele sânt în legătură cu *clasicismul*. Din tot ceia ce privește pe

Ludovic al XIV-lea, ceea ce ar trebui să intereseze în rîndul întâi, este, aici, ceea ce ar putea fi pus în legătură cu ce se numește în secolul al XVII-lea clasicismul francez și care, venind de undeva, transformându-se cât s'a transformat și creînd lucruri noi cât a fost în stare să creeze, s'a întins pe urmă și asupra altor țări, devenind o stare de spirit general europeană și general culturală. Și evident că, atunci cînd se vorbește de clasicism, nu poate fi vorba de clasicismul luat în înțelesul îngust, profesional, foarte banal al cuvîntului: clasicismul de „clasă“, de manual, de recitare, de analiză, de pensum la școală, ci este vorba de un clasicism care întrece cu mult această noțiune curentă. Este vorba de eliminarea elementelor parasite din gîndire și sentiment și de cea mai mare fereală în ce privește lucrurile de prisos în cuvintele prin care se infățîșează. Este un fel de sănătate a sufletului, un fel de manifestație euritmică, de și ceva care nu ajunge niciodată la marile valori grecești de pe vremuri. Nu se poate ajunge la așa ceva, căci ar trebui o societate trăind cu totul altfel decît societatea aceasta, stăpînită, disciplinată, supravegheată și la întîmpiere prîgonită și pedepsită, dacă a trecut dincolo de anumite datorii. În clasicismul elenic este vorba de altceva decît de forma pentru formă și de forma pentru iluzie, de forma în care nu crezi, cum nu credea Ludovic al XIV-lea, și pe care cu toate acestea o admîtea și îndreptăția, spunînd că ea face parte din atributele necesare regalității, pentru că regalitatea trebuie să se îmbrace în aceste forme. Și, astfel, peruca lui Ludovic al XIV-lea nu era o cerință a sufletului lui și gustul lui nu cerea neapărat să se ridice ei pe niște călcîie mai înalte; el nu se simțea mai comod decît alți oameni cînd se pierdea într'un *fouillis* de dantele și panglici, care făceau dintr'un biet om redus la așa de puțin în anii din urmă o păpușă foarte impunătoare pentru toți cei cari se găseau în fața ei, afară de cine avea dreptul să asiste la trezirea, la culcarea și la anumite acte din viața lui, în care arăta așa de mițitel, de negru și de uscat, cum ajunsese mulțumită regîmului de religiozitate severă la care pocăita sa soție morțanatică îl supusese în anii din urmă.

Este vorba de Ludovic al XIV-lea din el însuși, de Ludovic al XIV-lea cum se simțea el, cum i-a plăcut lui, într'un anumit moment de sinceritate, să se presinte, și este vorba de dinsul în legătură cu această stare de spirit, pe care el a lăsat-o și pe care

el și-a creat-o, și-a creat-o peste multe rătăciri pe care i-a plăcut să le uite, peste multe greșeli în care n'a avut sentimentul răului, până la o pocăință pe care n'a mărturisit-o, până la revenirea la conștiința sa rezultată din multe sforțări umane.

Este vorba de *aceste* două lucruri.

Dar o întrebare se pune. Noi nu putem interoga pe Ludovic al XIV-lea, și în zădar am căuta icoana lui adevărată în ce spun contemporanii, cari au creat o legendă ce trebuie înlăturată, și după aceea va veni răspunsul la întrebarea pe care am pus-o: unde este el, unde domiciliază el spiritual și moral, de unde poate sa iea cineva acea noțiune adevărată, integrală, nefalsificată, — intru cit se poate exprima un om fără să introducă elemente nevroite de el, care cuprind o falsificație, — care ni dă cheia întregii lui gândiri și cheia acțiunii lui integrale?

Pe contemporani îi întrebăm de geaba. La început în haosul regelui foarte tânăr, regelui minor, ei n'au văzut decit zgomotul trăsurilor care plecau de la Paris pentru o excursie, sau fuga, împreună cu cardinalul Mazarin, cu Ana de Austria, care se găsea în momentul acela într'o epocă de mare devoțiune, care cerea un preot de anumit rang, cum era Mazarin,

Venu de Mazare
Aussi pauvre que Lazare,
Mais par les soins d'Anne d'Autriche
Ce Lazare ressuscité
Mourra comme le mauvais riche.

Prin urmare nu este vorba de ce se vedea în momentul acesta, cind alergau trăsurile speriate sau vesele, pe socoteala bieților oameni din împrejurimi, pentru că, la noi, în Moldova din acest timp, cind Vasile Lupu ieșea la țară, fiecare boier venia cu aprovizionarea lui, pe cind, la Ludovic al XIV-lea, aprovizionarea o făcea lumea din satele și orașele pe unde trecea, așa incit era socotită o plimbare a regelui ca o nenorocire națională.

Oamenii aceștia erau așa de ocupați de ei înșiși, în memoriile numeroase care ni arată această stare de spirit, incit pentru ce ne preocupă pe noi, pentru esența conștiinței și liniei drepte a principiilor lui Ludovic al XIV-lea nu avem nimic de cules.

Nu este o sarcină mai grea pentru istoric decit ca din toată spuma aceasta să iea ceva care ar sămăna cu piatra *de taille* și cărămida de construcție, iar din acestea să se facă operele istorice

Pe urmă? Pe urmă, pină la scrisorile doamnei de Sevigné, care pornesc de la sinceritate, merg către *recherche* și termină printr'o *mièvrerie* voită și zgomotos afișată, care nu mai place, în epoca aceasta, 1670 pină la 1680, cînd Europa se adună împotriva lui Ludovic al XIV-lea, cînd încercarea lui de monarhie unîversală se sfarmă, cînd combinațiile lui, foarte dibace, în toate ările europene se împleticesc și ajung pe alături să se și sfarme, toată această mărturie are înaintea de toate caracterul anecdotic. Și, în fine, pentru partea din urmă, nenorocirile, muștrările, publicațiile în care încearcă a se atinge popularitatea Regelui glorios, a face ca lumea să înțeleagă toate lucrurile urite și mai ales reaua stare financiară, izvorul de sinceritate, de onestitate loială, de adevăr, lipsește.

Și atunci? Atunci eu cred că într'o nouă istorie a lui Ludovic al XIV-lea, pe lingă acelea care au apărut mai recent, pe lingă cea ce rezultă, ca istorie, în momentul de față, din noul cult al monarhiei, — în Franța sînt scriitori cari doresc ca monarhia să se întoarcă în formă regală și cari pentru aceasta transformă puțințel istoria Franciei, oameni de multe ori foarte talentați, ale căror cărți au avut foarte mare răspîndire, dar scopul se vede foarte răpede—, figura lui Ludovic al XIV-lea trebuie să se prefacă din nou, fără prejudecățile trecutului, fără dorința de a face istorie romanțată și fără tendința de a crede că se folosește dacă, prin anumite istorii, ca și prin discursuri de intrunire publică, aduce folos cineva atunci cînd ridică, nu numai pe Ludovic al XIV-lea, dar și pe Ludovic al XV-lea și va veni vremea și pentru Ludovic al XVI-lea care pe lumea cealaltă, în două bucăți, atîta așteaptă, să fie ridicat pe un plan superior.

Unde îl prindem pe Ludovic al XIV-lea cel adevărat? În această carte ce o am aici, apărută în a treia ediție și care pentru cine n'a avut-o niciodată în mîină ar părea că este ceva apocrif, mai ales în ce privește frumuseța stilului, care nu este la nivelul educației și instrucției marelui rege, dar noi știm cine a prefăcut această carte. Au fost două persoane: Périgny și pe urmă Pellisson, cari au pus și însemnări, suiciente pentru a recunoaște o prelucrare, cea ce se numește acum cu un termen de care ne speriem noi, toți autorii, cărora ni se recomandă acest sistem, *subredactare*. Date fiind calitățile intelectuale și însușirile foarte

dubioase de originalitate ale acestor doi scriitori și, pe de altă parte, înalta înțelepciune și chibzuiala în cel mai mic amănunt a ărfii, este imposibil să nu recunoască cineva „la griffe“ a lui Ludovic al XIV-lea; forma s'a îndreptat, elemente de explicație filosofică s'au adaus, o anumită armone de stil s'a realizat, însă în fond este *tot el*. Această carte se chiamă „Memoriile lui Ludovic al XIV-lea“; ea a rămas în manuscris; întâia ediție e din secolul al XVIII-lea, alta din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a treia, dată de d. Jean Longnon, acum cițiva ani de zile. *Aici este* fondul și fundul gândirii lui Ludovic al XIV-lea și explicația domniei lui până la un anume moment. Evident că ni pare foarte rău că nu s'a continuat această înfățișare mai târziu, pentru a avea, nu numai icoana despre sine însuși dată de Ludovic la al douăzecelea an al stăpînirii lui, ci și aceeași icoană, frământată cu multe amărăciuni, cu multe temeri de viitor, poate și cu unele mustrări de cuget, care fără indoială îl urmăreau, în trîștii ani din urmă ai vieții sale.

Ce culegem noi din această carte în ce privește esența însăși a lui Ludovic al XIV-lea? Întăiu dreptul de a tăgădui că el este înaintea de toate Regele Soare, că este represintantul formulei „Statul sint eu“, că el se vedea în niște porți aurii cari îl încunjurau și un vînt de ambiție îl ridica sus de tot, până ajungea în șirul zeilor și eroilor de odinioară. Omul care iese de aici este altfel. Omul acesta nu este lipsit de un sentiment de smerenie, *înainte* de pocăirea prin doamna de Maintenon. El spune cam așa: Îmi trebuie mîndrie pentru domnia mea, imi trebuie mîndrie pentru țara mea, imi trebuie mîndrie pentru regalitatea mea, dar aceasta nu exclude umilința, și este un întreg pasagiu în care și este vorba de această umilință. El mărturisește deci această dualitate a naturii sale: natura unui om care-și examinează necontentit conștiința, care caută de la dînsa sfaturi noi care este capabil să se mustru, — de și nu cu mustrarea tragică a evului mediu, dar este capabil să se mustru pentru ce a făcut, — este în stare să-și recunoască greșelile, și, alături de aceasta, e tot decorul regalității, pe care el l-a creat. Pentru că el este de fapt creatorul decorului regalității, creatorul acelu decor fără care se întreabă cineva dacă regalitatea ar fi putut resista. El este acela care a înțeles pentru întâia oară un lucru la care nu poate renunța nicio monarhie, și nu numai cea regală, ci nicio monarhie presidențială, care este și ea silită să se încunjoare de acest decor

Într'un loc este vorba de situația regalității în trecut, de ceia ce a găsit el în momentul când a luat tronul, de neascultarea generală, de neglijarea persoanei regale, de atotputernicia miniștrilor cari se substituiau Regelui, ceia ce a făcut pe Ludovic al XIV-lea să înlăture, după casul Fouquet, și pe superintendentul finanțelor și pe primul ministru, al cărui nume n'a mai vrut să-l audă, transmițând această substituție a persoanei regale persoanei miniștrilor și Spaniei, căci, în Spania, regele Filip a împrumutat ceia ce a făcut în Franța Ludovic al XIV-lea.

Este adevărat că a existat în Franța cindva o regalitate de alt caracter, care a putut fi populară și iubită. Regele era neconținut în contact cu supușii săi, casa lui era casa oricărui om din stradă, și ceva din lucrurile acestea s'a păstrat până pe vremea Revoluției franceze. Noi sîntem foarte indignați, chiar cei mai stingaci oameni de stînga ai țării noastre, cînd vedem în cursul Revoluției franceze lumea care de două ori intră în palatul lui Ludovic al XVI-lea, care îi întinde paharul de vin din care, vrea, nu vrea, trebuie să bea, cînd îi pune bereta roșie pe frunte, și nu înțelegem cum omul acesta molliu, dar căruia nu-i lipsia simțul demnității regale, nu s'a împotrivit. Nu s'a împotrivit pentru că este tradiția evului mediu că palatul este casa tuturor. Cineva care a condus foarte slab istoria politică și prin urmare istoria întreașă Franței pe vremea lui, ministrul lui Napoleon al III-lea, Ollivier, a observat caracterul acesta al regalității. Este foarte interesant ce spune pe de-o parte Ollivier, și, pe de altă parte, însuși Ludovic al XIV-lea, care mărturisește că el era convins de faptul că regele Franței trebuie să fie abordabil pentru oricare din supușii săi. Și aici este o dualitate; din trecut îi venia amintirea porților, deschise prietenos, ale regelui care se poate înțelege cu oricine și, pe de altă parte, altceva din Spania, din concepția superioară a regalității, fastuoasă de aparat, care nu apare decît într'un anumit decor. Viața de la Versailles, cu apartamentele private care sînt într'un colț, iar restul marii coridoare, mari culoare unde poate intra toată lumea să vadă frumoasele plafoane, tapițeriile de pe pereți, aceasta nu face parte însă din formele strălucitoare ale regalității pe care le-ar fi dorit el, ci din necesitatea ca regele să fie la îndemina oricui. Pe vremea lui Ludovic al XVI-lea venia lume din provincie să se uite la grila de la Trianon, sau din alte reședințe regale, ca să vadă cum se

plimbă regele, cum stă regele la masă, și era un fel de drept al oricui; și cu Maria-Antoaneta, dacă era cineva presintat la Versailles, putea să joace cărțile, și ei îi plăcea să ciștițe. Toate lucrurile acestea sînt în legătură cu vechea regalitate franceză din evul mediu.

Este foarte adevărat că am auzit pe un adinc cunoscător al istoriei tuturor țărilor și încă mai deplin cunoscător al istoriei Franciei, pe d. Seignobos, spunînd : „Ludovic al XIV-lea este cel mai puțin frances dintre toți regi noștri“. Așa este, dacă îi compară cineva, nu cu umbra care a fost tatăl său, mort în marginea Parisului fără îngrijirea nimănui, trebuind să i se descopere agonia, nu cu Ludovic al XIII-lea, dar cu acel provincial, plin de spirit, de vervă, de inițiativă, de bunătate și de glumă, care a fost Henric al IV-lea. Evident că acela nu este Parisian, ci Frances din fundul Franciei, din umbra Pirineilor, cu afita suflet gascon într'insul, pe care nu-l poate căuta cineva la Ludovic al XIV-lea. De sigur că în sensul acesta Henric este foarte mare Frances, dar totuși nu se poate tăgădui că în sufletul lui Ludovic al XIV-lea se păstrează o tradiție regală franceză populară, adinc populară, de care nu s'a despărțit.

El este vizibil pentru oricine. Toată această pompă este pentru lumea care vede, nu pentru el însuși. Este în privința aceasta ceva asemănător cu ceia ce, inspirîndu-se de la regalitatea franceză, s'a întimplat în Rusia Țărilor, în care Alexandru al II-lea, un Suveran așa de fastuos, spunea într'un rînd soției sale morganatice, Maria Iurievna : „la moartea mea să nu fiu îmbrăcat în mantia de gală și cu coroana pe frunte, pentru că nu vreau și atunci să fac pe maimuțoiul“.

De sigur că, în această mare strălucire, care este legată strîns de sufletul omului căruia îi trebuia și înțimitate și reculegere și discreție, în anii cenuși cu d-na Măntenenon, așteptînd conversația cu puterea dumnezeiască ce-l aștepta la judecată, de sigur și la Ludovic al XIV-lea ceia ce stăpînește atitudinea este grija aceasta de a lega regalitatea de viața unui întreg popor, de a impune acestui popor o admirație pentru Suveran care este în legătură cu însăși noțiunea unității Statului.

Aici ajungem la rolul lui Ludovic al XIV-lea în ce privește caracterul națiunii franceze. Națiunea franceză s'a format mult mai tîrziu decît se crede, și ultima revisie s'a făcut pe vremea

Revoluției, care a suprimat toată viața de provincie ce înlocuia viața Statelor de odinioară. La început, Ludovic al XIV-lea se plîngea de faptul că nu-l ascultau cei mari, nobilii legați prin originile și prin acțiunea familiilor lor de toate interesele locale. El este acela care s'a ferit să întrebuițeze astfel de oameni și li-a stricat tot rostul acolo la dinșii.

I-a atras la Versailles, i-a găzduit acasă la dînsul, i-a pus în legătură cu această Curte care i-a uimit, cu această pompă care i-a îmbătat, cu acest prestigiu regal care i-a coplesit cu desăvîrșire. Nu prin loviturile de sabie poruncite de Richelieu se puteau împiedeca nobilii aceștia crescuți în datina spaniolă, gata totdeauna de incrușișarea spadelor și sfidînd regalitatea, cînd nu li convenia, ci prin aceia că i-a băgat în seră.

Versaillul nu este decît sera în care Ludovic al XIV-lea a închis toată această nobilime neascultătoare, neastîmpărată, provocantă, deprinsă a lucra pentru ea însăși și susținută de tot spiritul de provincie, care e conștiința Statelor de odinioară.

Acolo puterile cele dirze au scăzut, atitudinile insolente s'au coborît și cei cari erau obișnuiți să cîștige pentru dinșii o situație în virful spadelor, au fost foarte încințați cînd nevestelor lor li s'a făcut onoarea taburetului supt picioare.

O lume se poate strivi cu puterea, dar se poate vrăji, și pentru aceasta trebuie vrăjitorul; iar acesta a fost un mare vrăjitor. Vraja poate fi prostească, prin niște simboluri grosolane, pentru a conduce furios și violent, dar, cînd vraja aceasta, care face din oamenii răsleți o societate ce poate fi condusă, are toate farmecele politeței și se împodobește cu toată maiestatea artei, este fără îndoială de binecuvîntat acest moment și de așezat foarte sus omul care a fost în stare să îndeplinească această misiune.

Din răzleșirea anarhică a unei întregi clase, el a făcut decorul strălucitor al unei Curți, și nu întimplător, ci prin voința lui. El a spus: toate lucrurile acestea le fac pentru că trebuie, cu acestea ajung a-i guverna.

Dar dese ori crede cineva că la Versailles omul singur, — fiindcă de fapt el era singur și se mindrește că este singur și spune că în adinecul sufletului său găsește puterea de care a avut nevoie pentru a stăpîni, — își inchipuie cineva că omul acesta, rămas singur, numai cu sufletul său, a putut fi dominat, mai ales prin femei. Sint pagini în care el vorbește de femei și

de îndemnurile care vin de la dînsule, de metoda ce o întrebun-
tează ele și de primejdiile la care este supusă și o persoană re-
gală, atunci cînd nu este învăluită în gesturi de ctichetă. Se vede
însă foarte bine că el n'a fost prins niciodată de nimeni, iar
doamna de Maintenon l-a prins prin și pentru Dumnezeu, și nu
prin și pentru dînsa.

Ludovic al XIV-lea este mai ales, peste slăbiciunile pe care le-a
învins sau n'a voit să le mărturisească, un creator de unitate na-
țională. Orice nație are nevoie de un simbol. Nenorocită este
nația care alege un simbol inferior valorii sale proprii și fericită
este nația care dintr'un om obișnuit consimte să facă aceia ce
trebuie, pentru a o resuma întregă și pentru a o putea domina
complet.

În toate, nu regele care strălucește acolo sus pe boltă și e in-
cunjurat de un fel de nori capabili să-l ascundă în momentele
cele mai fericite ale vieții, ci un om rece, socotit, un om chib-
zuit, care-și joacă rolul, dar păstrează în întregime toată frăge-
zimea și spontaneitatea unui suflet capabil de a crea și mai de-
parte, dar care nu părăsește nimic din toate mijloacele odată
ciștigate pentru a domina societatea.

Aceste mijloace le ia de oriunde.

Ni înfățișăm revoluția francesă ca și cum prin ea s'ar fi ridi-
cat întâia oară burghesia, iar până atunci burghesia nu juca
rol mare. Toată dialectica socialistă este întrebunțată pentru a-
ceasta, ca și o anume dialectică liberală, care n'are mai multă valoare
decît cealaltă.

Se zice : regalitatea era la dispoziția nobilimii.

Cred că am dovedit cum că Ludovic al XIV-lea n'a fost la dispo-
ziția nimănui. Se vede și în felul cum vorbește de ei, cum arată
limitele până unde trebuie să meargă, trimetînd pe cineva din
rangul cel mai de sus la închisoare și trebuind ca printr'o grație
specială omul să zacă numai, mulți ani, acolo, mulțămît că și-a
scăpat viața.

Nu este regele aristocrației, nu este nici regele burghesiei, dar
el nu refuză ajutorul nimănui, de și mărturisește că oamenii cari
s'au ridicat prin sine prea sus îl supără, fiindcă el dorește să
guverneze prin sine. Într'un fel, poate este mai bine să guver-
neze cineva prin sine decît să aibă în jurul său un număr de
oameni foarte distinși, cari nu se pot înțelege între dînșii niciodată.

În sistemul care a făcut ca Franța să-și recapete hotarele și gloria, de și a putut să sărăcească pentru moment, dar regiunile se refac foarte răpede din acele sărăcii cu care se plătesc marile înaintări în orice domeniu, Ludovic a întrebuințat pe oricine și a întrebuințat pe oamenii aceștia nu folosindu-se de munca lor, ci dând cel dintâiu exemplul acestei munci. Prin urmare cea ce s'a auzit și la noi spunându-se că primul rege care s'a socotit întâiul funcționar al Statului a fost Frederic al II-lea, nu este adevărat. Primul rege muncitor, care caută să știe întrebând în jurul său, care-și întrebuințează cel puțin patru ceasuri pe zi, afară de audiențele ce primește, acela este Ludovic al XIV-lea. Nu toate iscăliturile-i sînt făcute cu mina lui, unele sînt cu mașina pentru a da impresia că el este pretutindeni, dar nicio-dată un om n'a căutat mai mult să afle. În timpurile noastre cel din urmă dintre oameni, așezat într'o anumită situație, cu un telefon la îndemână, poate să guverneze o țară, pe cînd în timpurile acelea nu e-a așa: nu era nici telefonul care să transmită, cum nici specialiști la cari să te poți adresa, ci în acel timp toată informația trebuia căpătată de-a dreptul de acela care avea răspunderea. Și el erată și cum s'a deprins a lucra.

Nu numai, deci, că prin el s'a creat prestigiul regalității, nu numai că această regalitate *de prestigiu* a făcut unitatea acestei societăți, dar în același timp conducerea regelui era făcută în condițiile acestea de adîncă onestitate muncitoare, care poate servi ca exemplu tuturor.

Dacă ar fi deci numai aceste trei servicii pe care Ludovic al XIV-lea le-a făcut poporului francez, și pentru care Franța trebuie să-i fie recunoscătoare, ea, care trăiește, supt toate formele republicane, și până astăzi în spiritul acesta al maiestății ludovicene, până în ultimul birou de funcționar care așteaptă un inspector ce poate nu va veni niciodată în viața lui, dar pe care-l simte venind din adîncimea secolului al XVII-lea, numai pentru aceste lucruri și Ludovic al XIV-lea și-ar merita locul pe care cu dreptate trebuie să i-l acorde cineva în cea ce privește șirul oamenilor cari au dominat Europa.

Ar mai fi ceva de adăugat? Da.

Și în domeniul clasicismului literar și artistic el a dus marea luptă pentru prestigiu. Căci, în vremea lui, nu este arta care

ajunge la prestigiu, ci prestigiul care recurge la mijloacele artei. El personal nu este în măsură să dea nimic, așa cum a fost crescut, dar eu cred că este mare lucru cînd un Suveran absolut nu strică gustul societății în mijlocul căreia se găsește: dacă nu strică gustul bun creat de alții, nu i se poate cere să dea o nouă direcție în ce privește gustul. Ludovic al XIV-lea a avut un oarecare simț pentru literatură, a făcut și versuri într'un moment și a întrebat pe unul din curtesanii săi, față de cari este vizibil de aspru în cartea aceasta, — cele mai crude cuvinte în ce privește felul cum se strecoară cineva în întimitatea unui monarh sînt spuse de el, — și acesta a răspuns: niște versuri stupide, un imbecil le-a făcut. — Le-am făcut eu. — Vă rog să mi le dați să le mai cetesc odată.

În ce privește gustul palatului de la Versailles nu este deci gustul lui personal.

Totuși ceva i se datorește lui în ce privește două lucruri.

Unul din lucrurile acestea este că el a ieșit din Paris, din gustul parisiian care începea să se strice: din Parisul confus al lîgii catolice, din Parisul decadent al Frondei, care nu urmează marile tradiții de artă ale evului mediu. Regele care nu se simțea bine în Paris, de unde a fost izgonit cîndva, a vrut să-și facă, după exemplul spaniol al lui Filip al II-lea, un centru pentru Franța întreagă.

El putea să-l facă după normele uscate, reci, apăsătoare ale Escorialului. Dar Escorialul frances a fost umanizat prin partea înțelegătoare și duioasă, larg omenească, ascunsă supt tot decorul regalității ludovicienne.

Poți vorbi de un „secol al lui Ludovic al XIV-lea“, așa cum lingușirea lui Voltaire pensionat a găsit cu cale să-l creeze? Nu. Dar ceva din ele se găsește și în această posibilitate, deschisă pentru orice talent, de a folosi, prin manifestarea sa, dezvoltării unei civilizații naționale, chiar dacă ea este purintel de-asupra realităților multiple din care se compune Franța.

Și, astfel, încheind, fiindcă este vorba de un ciclu de clasicitate, metoda strictă, logică, desăvirșită, care formează fondul cugătării lui Ludovic al XIV-lea, acest caracter rectiliniu care iese neconținut și din mărturisirea cuprînsă în cartea pe care o am înaintea mea, e ceva care corespunde cu liniile arhitecturii de la Versailles, corespunde cu aleile trase în grădinile aceleiași

reședințe regale, corespunde cu tragedia lui Racine și cu satirele lui Boileau.

Regele, în realizările sale monumentale și în manifestațiile sale spirituale, este deci în unison cu tendințele societății contemporane, care acestea nu vin de la dînsul, dar el le-a înțeles instinctiv, le-a urmat și le-a ajutat să creeze una din cele mai durabile forme de dezvoltare a civilizației moderne.

N. Iorga.

Noua Istorie a Românilor de N. Iorga

(Urmare.)

IV.

C a v a l e r i i.

Noul titlu ce se dă unei epoci întregi de vitejie militară, cu durata peste un secol și un șfert, cea mai strălucită din trecutul nostru, arată cît de mult, prin viziunea marelui istoric, se întregiază acesta în ritmul Istoriei universale. *Spiritul cavaleresc*, în sensul luptei pentru cruce, caracterizează, — lucru total neștiut de istoriografia noastră —, pe toți Domnii, până la cei mai neînsemnați, imprumutat fiind de la inițiativele de Cruciată venite din Apus. Alături de cele două State românești se ridică, printr'o evoluție spre autonomie, Ardealul românesc, reprezentat în mod strălucit de prototipul cavalerului la noi, Ioan Hunyadi.

Sprîjinit numai pe izvoare directe și interpretînd sensul faptelor, spiritul nou se demonstrează neconținut la fiecare personaj, ca o verificare a temei propuse, pentru ca astfel cititorul să dea la urmă deplină îndreptățire atît împărțirii istorice, cît și numirii ce i s'a dat. Ca și în volumul precedent, avem dovada că „oamenii fac istoria“, deci marile personalități; mai mult încă decît acolo se impune rolul determinant al *ideii-forțe* și al *stării de spirit*, care dovedesc cît de falsă e *concepția materialistă* în Istorie.

Epoca întregă e dominată de marea personalitate a lui Ștefan-cel-Mare; cartea întâia privește pe înaintașii săi, cu Ioan de Hunyadi în frunte, a doua dedicată marelui Domn și a treia, urmașilor săi, cari, cu puteri mai slabe, dar cu ambiții mari, vor să calce pe urmele mării umbre care-i fascinează.

I. Înainte de Ștefan-cel-Mare.

Urmînd „lînia de conduită a binefăcătorului său“ Mircea, *Alexandru-cel-Bun* este mai mult reprezentantul epocii precedentei, dînd acea „mare Domnie de temei“ cu moldovenească socoteală, de care s'au călăuzit toți oamenii mari pe cari i-a dat Moldova (p. 37) — „Ștefan însuși nu-i decît un Alexandru-cel-Bun înviat, cu aceeași măsură, statornicie și înțelepciune“ în actele sale (p. 249), însă „vremea cea aprigă“, decî mediul, i-a pus pe umeri sarcina „luptei creștine ca o datorie“, rolul de cavaler al crucii (p. 251). Lui Alexandru, care se lasă mai greu cuprins de noul spirit, i se opune cavalerul tîpic Dan al II-lea, cu toată sprintenia și lipsa de chibzuință care-l împinge la rolul de oarbă unealtă a planurilor și intereselor străine: el nu-și dă sama de *mareu problemă geopolitică* pe care la mari cotituri ale Istoriei Dunărea o pune Împărățiilor vecine. Spiritul nou biruie totuși în jurul ponderatului Domn moldovean, mai ales după ce noua generație, a tinerilor cari luptară la Marienburg, vor înlocui la Curte vechea „frăție militară“ de viteji ai Descălecatului. Reținuți de la războiu pe timpul lui Alexandru, energia lor se va cheltui din nenorocire în „toată acea *frămînture de partid*, care va fi, timp de un șfert de veac, nenorocirea Moldovei“ (p. 7), după moartea lui Alexandru. Era poate și o imitație a frămîntărilor din Țara-Românească, unde energia boierimii se măcinase cu un deceniu mai de vreme în aceleași nefaste desbinări de partid. În zbuciumata sa Domnie, contestată neconținut și împărțită ades cu rivalii, aventurosul „cavaler al crucii“ Dan al II-lea, inițiatorul oștirii de mercenari la noi (p. 19) și comișion simpatîc al regelui Sigismund pe temeiul unui „tractatus defensionalis“ (p. 18), devine satelit al politicii acestuia și se aruncă asupra lui Alexandru-cel-Bun pe chestia Chilieii, ca o „coadă de topor“ a străinului. De aceea este nevoie să se urmărească întreaga acțiune de la Dunăre a Împăratului-rege, care joacă rolul principal, de și scăderile personale îl pun adesea în situații ridicule: expediția-bluff în Muntenia, aducerea Cavalerilor Teutoni, și a lui Vlad Dracul, părăsirea lui Dan al II-lea, care e nevoit a încheia pacea sa cu Turcii (p. 26). Ridicul apare mai ales Sigismund, cînd, incapabil de a reacționa, recunoaște pe Alexandru-Aldea, clientul adversarului său, păstrînd și lui Vlad Dracul favoarea de a-l ținea în Ardeal ca om de încredere. Ca o stîncă neclintită a stat Alexandru-cel-

Bun în calea aprigii năzuinți a Împăratului de a rezolvi *problema Dunării* în favoarea Ungariei: Chilia, ocupată de acela în 1419 spre a nu cădea în mîna Turcilor, era cheia intrigilor diplomatice ale lui Sigismund contra lui Alexandru, la Vitold și la Vladislav. Capitolul al II-lea se încheie cu două pagini de măiastră evocare a figurii lui Alexandru (pp. 35-7).

Al treilea capitol se ocupă de luptele de partid din Muntenia și cele din Moldova, încă mai acerbe, după 1452. Alexandru-Aldea își începe Domnia ca un *cavaler*, continuînd pe Dan Viteazul, care murise la datorie. Pe cînd Moldovenii cîștigă biruința din 22 Iunie, Aldea, lipsit de ajutorul Craiului, va face, „plin de durere, actul închinării“, ceea ce nu înseamnă însă o deserțiune din frontul creștin, și el o arată pe larg în scrisorile sale (pp. 41-5, 54). Pentru „Pirgos“ din scrisoarea lui, ne putem gândi și la Pirgos de pe dreapta Dunării mai jos de Siștov.

Intortochiatul condominiu al fraților Iliaș și Ștefan în Moldova este înfățișat nou, după documentele interne și externe (pp. 44-5). Primim rezervele ce se fac asupra sincerității izvoarelor polone privind tributul și ceremonia închinării în forme apusene (p. 77). Aldea dispăre; păzitorul de hotar“ din Ardeal, Vlad Dracul, vine să-i ia locul, pe cînd Ardeaul, lipsit de supravegherea lui, se zguduie printr'o adincă răscoală de clasă, care cere un corp politic al stării a treia, pe temeturi husite și românești (p. 57-60). Vlad Dracul e nevoit să repete actul lui Aldea: drumul la Poartă și însoțirea Turcilor în Ardeal. Istoria se va repeta cu mai toți Domnii munteni, lipsiți de ajutorul aliatului firesc, regele Ungariei.

*
*
*

Un capitol mare e consacrat lui *Ioan Hunyadi*, factorul politic de mîna întîiu în Sud-Estul european. Cel d'întăiu din neamul nostru, „Ioan Valahul“ avu „viziunea unei uniri generale a Creștinătății din Răsăritul Europei“. Un portret în linii mari (pp. 67-8) Voevod de Transilvania și comite de Timișoara, Ioan cîștigă prima biruință la *Poarta-de-fier*, cu ai lui (p. 71), decizînd pe Domnii romini să-l ajute (p. 72). Printr'o acțiune cu totul personală, Ioan chiamă forțe străine să se alieze la întreprinderea lui ofensivă: pe despotul sîrb, pe Domnul muntean, — căci Moldovenii, ocupați de drama familială, stau de-o parte, ca și regele. Pe basa con-

cepției cavaleresti deci, în afară de rosturile oficiale, Ioan Hunyadi „conduce *războiul său personal în Balcani*“ (p. 79). Avintul spre cruciată ce porni de la acest Romin cucerii pe rege și cercuri mai largi dând cruciata nefericită din 1444 (pp. 80-1). Celebra expediție, cu răsunet de epopee la scriitorii greci, se presintă captivant și nou, cu o bogată literatură, îndreptindu-se erorile din izvoare: nu tabăra regelui, ci a Sultanului, au prădat Romîni, și nu Vlad Dracu a prins pe Iancu, ci Sirbul Brancovici (pp. 81-4). Se arată cauzele desastrului: ca și la Nicopole, lipsa de prevedere a *cavalerilor*, dar și a regelui, de și fusese prevenit, acesta, de către Vlad Dracul (p. 82), dar Hunyadi acuză pe „Domniî ambelor Valahii“, pe cei din Bulgaria, Albania (pp. 85-6); însă lealitatea de cavaler al crucii Vlad o dovedește prin participarea la expediția pe Dunăre din 1445, în colaborare cu Iancu însuși (p. 86).

Ales guvernator al regatului, Ioan nu-și uită „mîca sa patrie carpatică“ și nu pierde „instinctul său românesc“ (p. 88); el recomandă Sașilor „a frînge pe roată și a trage în țeapă“ pe turbulenți, — dovadă pentru moravurile epocii, din care va răsări Vlad Țepeș (p. 89). Vlad Dracul incheie pacea sa cu Turcii, fenomen constant la Domniî părăsiți de aliați, în epoca aceasta. Hunyadi intervine contra lui, dar e spălat de vina uciderii, care cade asupra lui *Dan* usurpatorul (pp. 90-1).

A doua cruciată a lui Iancu se înfățișează cu totul *nou*; ea are de obiectiv Macedonia și Salonicul, iar ca metode folosește *tabăra* încheiată din care grele, ceia ce-i salvează oastea de la un desastru sigur (p. 97). Închis de fostul aliat, la Semendria, scapă, grație mișcării *partidei creștine*, pe care autorul o descopere la Sirbi (p. 98).

Ceva nou se întimplă acum în viața eroului: Ioan „nu mai este el însuși. Legenda se stînge, fiindcă s'a închis epopeia“ (p. 99), și vedem tragedia sfîșitului: nobilii unguri completează cu Gheorghe Brancovici, „trădătorul cruciaților“, care devine mijlocitorul păcii cu Turcii, ajutat de oficiile lui Vladislav al II-lea munteanul, cel prudent, cu *prieteni* la Turci, care-și creiază un curios echilibru în dubla dependență, fățișă, către Ungaria și Turcia, împăcate acum prin acel armistițiu (pp. 106-7), fixat pe anii 1452-1455. Cum se explică însă arderea Vidinului în 1454 și apărarea Semendriei (p. 111)? Scurta pace era de fapt un joc

abil al lui Mohammed al II-lea, care izbutia astfel să ție în loc pe *cavalerii crucii*, în momentul asediului Constantinopolei; „catastrofa constantinopolitană“ fu ușurată „esențial de tratatul sîrbesc din anul trecut“ (p. 109). Căderea lui Ioan se precipită: cel care suferi închisoarea ca Ricard Inimă de leu, cu care e asemănat, la distanță de două secole și jumătate, este un nou *Aefiu*, „ucis sufletește de aceia pe cari-i salvase el“ (p. 100), jertfă a neamului unguresc lipsit de „aplecări spre cruciată“, învins de această rasă care-i este străină prin sînge, — fiindcă „atit de puternicul guvernator“ ajunge, supt Ludovic Postumul, a fi „despuiat de toate titlurile sale și de Voevodatul Ardealului“ (p. 108). Cu toate acestea, Ioan, credincios, până la moarte, misiunii lui, sare, la 1455, în apărarea Belgradului, asediat de noul „Împărat bizantin de religie musulmană“ Mohammed al II-lea (pp. 99, 114). Tot așa de noi și prețioase știri se aduc pentru *județele romîne bănățene*, care, în 1457, capătă confirmarea unui „privilegiu de *națiune* ca al Sașilor odinioară“, cu un comite numit dintre ei (p. 115).

Și Mateiaș Corvinul „păstră legături cu neamul românesc“, dar, prins de atitea probleme, ca un imitator al lui Sigismund, a lăsat să dispară „acele admirabile elemente românești“, care au făcut tîria, suportul operei lui Hunyadi (p. 118); admite însă autonomia unui „Stat ardelean“ al claselor privilegiate (p. 119), care se va întoarce, curînd, în contra lui. În timpul lui Ioan, drama dinastică moldoveană se continuă cu și mai multă cruzime și răpezi schimbări de tron, evenimente ce s'au ȳesut la locul convenit în expunerea istorică. *Factorul psihologic, care dă culoare și sens acțiunilor umane, este notat din abundență, iar comparațiile aruncă mari dîre luminoase de rachetă de-a lungul secolilor.* „Spiritul otrăvit al urilor de partid și de familie“ din aceste „indrăcite timpuri“ e cauza turburărilor în care „trîști ucigași“ ai verilor, unchilor sau frașilor, se încarcă de „păcate grele“. Răsar din ele: vigoarea „neobositei Marica“ și spiritul legitimist din Analele Bistriței. Polonia incurcă și mai rău ițele, cu ochii asupra Cetății-Albe, după așezarea Ungurilor în Chilia (p. 95). Patronagiul lui Ioan-Vodă se exercită efectiv asupra Moldovei: se înlătură ideia unui Ciubăr-Vodă (p. 94) dar tributul către Polonia se admite numai supt Petru Aron, care, recunoscîndu-se atîrnat față de trei stăpîni, plătia bir la doi din ei (p. 120).

În împrejurări necunoscute, „fără ajutorul altuia“, Vlad Țepeș ia tronul, dar, spre a-și crea un sprijin în rezistența contra Turcilor, ar fi trimis pe tânărul Ștefan cu ajutor să-și ia Domnia (p. 129).

II. Ștefan-cel-Mare, apărătorul Europei creștine.

Fără „laurii Cesarilor pe frunte“. Ștefan se face instalat totuși „în forme bisericești bizantine“, de Teoctist, care face figură de „patriarh al Moldovei“ (p. 165), căci în Moldova se vor continua de acum „sacrele tradiții“ ale Imperiului dispărut (p. 125). *Interpretarea nouă, pătrunzând adâncul realităților istorice, răsare și în acest capitol la fiecare pagină.* „Statul“ lui Ștefan se organizează „supt influențe slavo-bizantice“, primite de la Munteni (p. 125), unele de caracter militar —, ca dublarea pircălăbiilor de cetăți (p. 126). Din nou, *problema Dunării* impune autorului un capitol (II), după acela al „întregirii Moldovei“ prin cucerirea Chilieii „de la Unguri“, căci Țara-Românească, de și „inferioară ca valoare militară și mai slabă ca organizație“, se află „pe linia primă a istoriei“ (p. 130). Vlad Țepeș, „unul din cei mai energici apărători“ ai României (p. 139), cu glorie furată de Unguri (p. 136), inaugurează *cruciata sa* prin o mare biruință, necunoscută bine, din 1458 (p. 130). Se pun la îndoială excesele lui Țepeș față de Sași, relatate contradictoriu de izvoare (p. 132), de și legitimate prin opoziția la pretendenții danești și chiar a „Călugărului“: se dă lista boierilor fugiți de frica lui Țepeș la Brașov (p. 133); expedițiile din Țara Birsei și Amlaș răsbună invazia nefericitului Dan, prins acum (pp. 133-4). Cursa din 1461 îi dă în mină cetatea Giurgiu, de unde Vlad, ca un Han mongolic, face lista crudelor isprăvi (pp. 135-6). Expediția lui Mohammed al II-lea din 1462 are cinci pagini de perfectă reconstituire; atacul lui Ștefan la Chilia se motivează: spre a împiedeca „instalarea, catastrofală pentru dînsul, a Turcilor la Dunăre“ (p. 138). Scrisoarea motivind arestarea lui Vlad de aliatul său se consideră falsă (p. 141). În 1465 Moldova e întregită și cu *Chilia*, luată de la Unguri, și cu Hotinul, de la Poloni (pp. 143-5). Regalitatea *agresivă* a lui Mateiaș, satisfăcută de spre Muntenia, trebuia să-și înscrie capitalul său (al III-lea) și în istoria Moldovei. El vine, după ce Corvinul ridicase sabia de cruciat ca „adevărat urmaș al tatălui său“ (p. 146), cu ușoare succese în Bosnia; el trece prin

Ardealul răsculat, pentru a pune alt rege, și e „biruitor fără luptă“ (p. 147), dar, bănuind aici mina lui Ștefan, pornește asupra Moldovei. Expediția e analizată pe larg în componența ei (pp. 148-153), — lipsiau Români, „al căror rol militar nu voise a-l păstra regele român pe jumătate“ (p. 149), — și în tactica lui Ștefan : „retragerea înaintea dușmanului, dar nu fără o neconținută harță și apoi, în adânc de noapte, atacul, prin surprindere, la lumina faclelor“, *după metoda lui Tepeș* (p. 150), Invasia tatară, „unda de barbarie prădalnică“, pornită de Horda lui Mamai, fără motive istorice, are de efect ridicarea cetății Orheiului.

Se cerea un capitol pentru noile orânduiri și temeinica așezare a Moldovei celei nouă, de cel mai mare ctitor al ei, înainte de a se trece la grelele încercări prin care avea să treacă țara. Nu e o seacă și deconcertantă descriere a dregătoriilor și tractatelor de comerț, ci *pagini inspirate, demne de ale vechilor cronici moldovene și de ale marilor istorici ai lumii*, sub titlul : „Moldova tinereții lui Ștefan-Vodă“. Relevăm descrierea Putnei (pp. 156-1), înflorirea economică a țării, văzută prin magnificența donațiilor domnești și boierești, organizația municipală a orașelor (p. 159), negoțul Cetății-Albe (pp. 159-60), organizarea fiscală (pp. 160-161), prin care se creiază un Stat modern, cu mult deosebit de „prezidenția patriarhală de libertăți locale“ ce era „Domnia munteană“, lipsită de atâtea venituri. Numai din o asemenea exuberanță economică, având la basă satele de oameni liberi, pe care se suprapune organizarea militară, se putea crea un pivot al apărării Creștinătății, și *numai așa* putem înțelege marele adevăr istoric, rămas neexplicat până azi.

Pentru unitatea politică (cap. V).

Marea personalitate a lui Ștefan este o sintesă spirituală, a calităților de mare ctitor și liberator cu aceia de *cavaler al crucii*: cele d'întăiu, care sînt și calități ale rasei sale, l-au păzit de „periculoasa pasiune a aventurii“, care aduse nenorociri pentru atîția cavaleri ai epocii. De aceia, în locul unui titlu ce ar sublinia epopeia războiului cu Turcii, autorul ne va pune, prin titlul cel nou, în situația justă de a putea înțelege și urmări linia politică a Domnului Moldovei : luptele pentru hegemonia asupra Munteniei, din care se iscă războiul turcesc, două acțiuni ce se împletesc, avînd aceleași cauze. Ostilitatea cu Muntenii, deschisă

prin ocuparea Chillei și arderea Brăilei, urmăria, de fapt, atât supremația *economică*, prin nimicirea concurenței muntene (pp. 138, 164), cât și cea *politică*, prin impunerea unei colaborări în războiul cu Turcii. De și provocător, neconținut, prin intervenția lui în Muntenia, Ștefan-cel-Mare n'a luat niciodată ofensiva în genul lui Hunyadi: dușmănia cu Muntenii l-a împins la „reluarea rolului de *căpitan de cruciată*, măcar defensivă, căci el n'a încercat niciodată să atace pe Turci în țara lor“ (p. 165). „Radu(-cel-Frumos) chiamă pe Turci“, și războiul, cu numeroase acțiuni izolate, ni se înfățișează după izvoare sigure. Lupta, din 1473, de la „Vadul Riului“ se localizează la *Milcov*, în loc de Rîmnicul-Sărat (p. 170). Laiotă revine în Scaun „printr'o mișcare a boierilor“, poate ajutat și de Ștefan (p. 172), dar pentru a se menține trece de partea Sultanului. Contra lui se va sprijini un alt candidat, Basarab-cel-Tînăr, de acord cu Ardeleni, cu Ștefan Báthory, — căci „vechea *autonomie ardeleană* din vremea lui Apur pare că invie“ (p. 173); dovezi în acest sens se vor semnala și mai departe, până la definitivă despărțire a Transilvaniei de Ungaria, prăbușită supt jugul turcesc. *Scopurile și efectele acțiunilor generale sau locale sînt descoperite cu intuiția profundă a lucrurilor, caracteristică autorului*. Ștefan „urmăria distrugerea cetăților înghebate de Munteni“ (p. 174). Secuții, „printr'o invoială cinstită de țărani liberi, părăsiți în voia soartei de *cîrmuirea ungurească*“, erau vre-o opt mii la *Podul-Inalt*; ei vin la luptă alături de numeroasa boierime și de „un număr covârșitor de țărani, de a căror libertate nu se atinsese nimeni“ (p. 177). Scrisoarea adresată de Ștefan după luptă, „domnilor creștini“, adevărat proclamație de cruciat, a contribuit a se face știută în Europa această *Moldovă*: „în acea clipă“, zice d. N. Iorga, „... apărarea Creștinătății trăise aici, la noi“ (p. 178). O biruință a lui Țepeluș, în vară, dar Basarab se întoarce; cade Caffa și Mangupul (pp. 180-1). Părăsit de Poloni, Ștefan caută „legături mai depărtate, pentru asigurarea sa“ și acceptă patronagiul în forma „adînc umilitoare“, oferit de Mateiaș, a cărui politică, lipsită de scrupule, e aspru judecată (pp. 182-8)¹. Nu e greșită data 1477 pentru împrejurările ardeleni la pagina 184? Regele nu ia măsuri față de pregătirea invaziei lui Vlad și promite lui Ștefan *Ciceul* (p. 186).

¹ N. Iorga, *Doc. Ard.*, pp. 87-8.

N'ar fi adevărată știrea despre tratative directe între Ștefan și Sultan (p. 187). Izvoarele turcești, care descriu lupta de la *Valea Albă* mai în amănunt, nu se aduc; dar se remarcă *tabăra* de model husit, a lui Ștefan (p. 188) și rezistența cetăților moldovene (p. 189). Raportul soliei lui Țamblac la Veneția, în care Ștefan aduce invinuiri „prinților creștini și vecinilor“, suplinește lipsa unui buletin al războiului: Ștefan presintă instalarea lui Țepeș ca opera sa (pp. 191-2, 195-7). Se scusă aici cruzimile lui Țepeș, „căruia, pentru truda și pofta lui spre apărarea țării, i se poate ierta așa de mult“ (p. 193) și se valorifică știrile cronicii lui *Unrest*, prin analiza critică făcută de autor (pp. 172, 192). De și politica inconsecventă și lașă a regatului se împacă din nou cu Laiotă (p. 194), Ștefan rămâne pavăza Brașovului, părăsit de Co-roană (p. 192) Bașarab-cel-Mic e silit a însoți și el pe Turci, în Ardeal, la *Cîmpul Pîinii*, unde „luptă Romîni contra Romînilor“ biruitorului Pavel Chinezul (pp. 199-200). Provocat de Ștefan prin încercarea cu „liul Călțunei“, Țepeluș va conduce pe Turci și în Moldova (pp. 203-4).

„Peste mormintul lui Mohammed al II-lea cuceritorul“ (titlul cap. VI), Ștefan Báthory și Pavel Chinezul știură să profite de moment. Prin bătălia de la Rîmnic, Ștefan alungă pe „dușmanul“ său Țepeluș, dar clientul său se dovedi un mai mare maestru al trădării (p. 206). Se rectifică știrea cronicii că Ștefan ar fi instalat atunci pe Vlad Călugărul; „Mehedințenii“ cariucid pe Țepeluș nu sint Oltenii noștri, ci Bănățenii din Mehădia (p. 208). Ștefan renunță definitiv la politica intervenționistă, creînd „un front de piatră și de oaste împotriva acestei Țări-Românești a Muntenilor, pururea nesiguri“. După cucerirea Chilie și Cetății-Albe, Baiezid al II-lea arată, în buletinul victoriei, că și-a răsbunat pe intervențiile lui Ștefan în Muntenia tributară Sultanului, dar din partea frontului creștin lipsește „o înfățișare a realității tragice“ din 1484, care dădea Dunărea-de-jos în deplină stăpînire turcească (pp. 211-2).

Ultimul capitol al cărții: *Socoteala cu tînăra Polonie* incheie sintesa Domniei lui Ștefan prin acțiunea de mare cuteranță a lui de a smulge Poloniei „*bucovinele*“ de peste Ceremuș (p. 242). Părăsit de Matei, Ștefan recurge la omagiul din Colomeia pentru un „tratată contra păgînilor“ (p. 215). Expediția de iarnă, turcească, explică dictonul popular: „gerul lui Malcociu“ (p. 216); înșelat în

așteptări, Domnul caută alianța lui Maximilian, a Moscovei (p. 221) și ocupă *Pocuția* până la Halictu (p. 222), pe când *cei din urmă cavaleri, ridicați dintre Români ardeleni: Pavel Chenezul și Bartolomeiu Dragffy* apără Belgradul și asediază Semendria (pp. 222-4); se relevă politica ungurească „de ignorare a luptătorilor români și de prigonire a țăranilor“ (p. 225). Ștefan ocolii pe în-gimfatul Ioan Albert, căutînd prietenia fraților săi, Vladislav din Ungaria și Alexandru din Lituania; „se plănuiește o cruciată contra Tatarilor. Erau primele „încercări ale diplomației moldovenești“. Împotriva ei apare de-o dată *frontul iagellonic* din 1494, cu scop de cruciată, pentru recuperarea porturilor Mării Negre, interesînd negoțul polon: Chilia, Cetatea-Albă, Caffa (p. 229). Expediția este pornită de Ioan Albert supt steagul acesta. În fața amenințării polone însă, „instinctul de rasă“ adună forțele românești din Ardeal, cu Dragffy, și Muntenii lui Radu al IV-lea, cari sar în ajutorul Moldovei (p. 231). Ca izvor de basă al războiului se consideră corespondența Ordinului, din care se dau pasagii prețioase (pp. 233-4). De și dă drum liber Turcilor spre a jăfui în Polonia, soliile trimese în Lituania dau dovada că Ștefan nu renunță la rolul de cruciat (p. 238), și ideea aceasta stă și la temeliea tratatului moldo-polon din 1499, actul „*de eliberare din vasalitate și de reîncepere a cruciatei*“. Blocul ungaro-polono-moldovean mergea ca racul, broasca și știuca din fabulă, căci procesul diplomatic pe chestia Pocuției nu se rezolvă nici supt noul rege, Alexandru. Loial, Ștefan asigură că el „a păzit să nu sufere regatul nimic, nici de la Turci, nici de la Tatarii“ (p. 246); de aceia se îndirjește mai mult pentru sfînta lui dreptate, pe care noul rege, nesocotînd zapisele și procedura, care dau dreptate lui Ștefan, i-o recunoaște tot așa de puțin ca înaintașii lui. Nu e sigur dacă Pocuția, numită de Ștefan cînd „Bukovina“, cînd „țara Rusiei“, iar, de Poloni, „a Haliciului“ era ocupată efectiv (pp. 242, 243, 245). Făcînd bilanțul, cu care încheie cartea a doua, autorul dă o măiastră caracterizare a celui „înălțat cu mult peste ființa omenească în neconținut spornica poezie a legendei“ (p. 252), de pus alături cu aceia a cronicarului Grigore Ureche, dar întrecînd-o ca pătrundere.

III. Moștenirea lui Ștefan-cel-Mare.

Ultima carte, cuprînzînd jumătate din paginile volumului, tratează istoria întregului popor românesc din cele trei cadre poli-

tice, frământate de aceleași probleme ale destinului vitreg și supt același semn al *cavalerismului* cruciat, între 1504 și 1552. El se vede în atitudinea activă sau pasivă a tuturor eroilor sau umbrelor de Domni din fapta urmașilor lui Ioan de Inidoara, cari răsar pe alocuri în Ardeal și în Banat, chiar cînd sînt instrăinați cu totul, ca Ștefan Mailat. *Problema ardelenescă* se impune tot mai mult atenției Domnilor romîni și se ridică pe primul plan al sintesei istorice, ca în capitolul IV. Această carte s'ar încheia în mod firesc prin căderea ultimului bastion al neatîrnării românești, înțimplată la 1538, dar, *criteriul autorului fiind acela al duratei unei stări de spirit, care în adevăr dă viață epocilor*, volumul va înainta pînă cînd se va constata o schimbare în acest domeniu spiritual, iar „epigonii vitejilor“ cavaleri vor pierde caracterul cavalesc, luînd pe acela al eroismului indiferent față de ideal.

Bogdan al III-lea iese înălțat pînă această sintesă, ca înțelept și demn continuator al marelui său părinte, în continuarea procesului răzășesc pentru Pocuția și în rolul de apărător al creștinătății; se pune la punct anecdota istorică a soliei lui Tăutu (p. 258), chestia căsătoriei lui Bogdan cu „cralevna“ (pp. 260-2), conflictul lui cu Radu al IV-lea, al cărui îndemn a venit tot din Polonia (p. 263); o conștiință de neam „incepea să mijesească“ (p. 264). Cu toată parada Ungariei pentru cruciată, Mihnea, adus de Turci la tron, se impune și este acceptat (p. 256), pe cînd Bogdan va repeta războiul moldo-polon ca să-l încheie în 1510 printr'un act la fel cu cel din 1499 aproape.

Trei evenimente simultane deschid în cele trei țări perspectiva unor timpuri din ce în ce mai grele. Invasia tatară în Polonia și în Moldova și amenințarea pentru Moldova de a servi ca „basă de acțiune“ a revoltatului Selim (p. 284), dar o nouă năvălire tatară este evitată prin pregătirile lui Bogdan; politica lui „nu fusese lipsită de *dibăcie*“ în raporturile cu cele două regate și cu Selim, care îl înșeală totuși, trimiteîndu-i, în 1513, „cea mai grea și mai stricătoare năvălire de Tataři“ (p. 290), cînd Domnul își serba nunta.

În Muntenia, izgonirea lui Mihnea de „partidul național“ al Craioveștilor, puternic și ambițios *clan* de boieri“ (p. 278), care se înțelege totuși cu Sulfanul pentru a instala pe Vlăduț întâiu, apoi pe Basarab-Neagoz. — Al treilea fapt, *răscoala lui Doja* din Ardeal, cu „masele sălbătăcite, în care se infilțau oameni de toate

națiile“, fiindcă se aruncase jugul iobăgiei și asupra unor privilegiați din ajun (p. 293), se presintă în rezultatele ei triste. Principatul muntean, ridicat prin politica dirză a unui șir de Domni, atinge apogeul cultural-artistic supt Neagoe (pp. 297-8). Din învățături se alege bune pasagi (pp. 302-4). În „*cei opt ani de anarhie*“ (1518-1526) se cuprinde turburata Domnie a lui Ștefăniță, ai cărui boieri fac figură demnă la incheierea tratatului cu Polonia și când se eschivează de la injoncțiunea colaborării cu Turcii lui Soliman (p. 305), pornit asupra Ungariei, apoi turburările fără număr din Muntenia, care aduc o scurtă Domnie turcească (p. 310), care ar fi continuat dacă nu se ridică Radu „cel Viteaz“ de la Afumați printr'o acțiune de epopoe (p. 311), luptînd cu „cavalerul musulman“ Mehemed-beg cel neobosit (p. 312), dar atitudinea Craioveștilor față de noul Vladislav e arătată contradictoriu (p. 313). Acțiunea lui Radu, care înlătura și pe Turcii lui Vladislav (p. 314), are un egal în discursul lui Luca Cîrjă din Polonia, marcînd „un nou avînt creștin“ (p. 315). *Anarhia însă era predusul desbinării în partide care se urăsc de moarte ca în Muntenia*; dar și în Moldova nu era mai bine, cu cete de pribegi risipite în Ardeal și în Polonia de tirania lui Ștefăniță. În fața noii primejdii turcești, Polonia se ține în rezervă, Ungaria pregătia cruciata, plătînd un stipendiu lui Ștefăniță, care provoacă pe Turci (pp. 319-22). Bănăjenii se aflau pe „frontul de cruciată“, pe cînd Radu de la Afumați renunța la iluzie: „nu voia să mai fie *cavalerul condamnat* al unei creștinătăți care arăta că nu se poate apăra“ (p. 321). Capitoul anarhiei se incheie cu războiul moldo-muntean, provocat de „pribegii moldoveni“, iar nu de „povestea hazlie“ a domnițelor surori pețite de cei doi Domni (p. 323); se admite însă căsătoria cu Stana (p. 325), contrar afirmației din socotelile Sibîului (p. 324, no. 6), și Doamna e absolută de crîma otrăvirii sofului tiran (p. 327).

* * *

Epoei lui Rareș, care domină cu agîtata lui personalitate imprejurările dintre 1527 și 1546, i se dă un spațiu cam larg în raport cu acela dat lui Ștefan-cel-Mare; dar Ardealul vine pe planul întăiu în două capitole (cap. IV și VI), lăsînd la mijloc chestiunea Pocuției, care este și originea invaziei din 1538, cu „pierderea neatîrnării moldovenesti“ (cap. VII). Prăbușirea Ungariei

la Mohács, în 1526 se întimplase și prin părăsirea ei de Ardealul lui Zápolya, care se „ținu întreg de o parte“ ca „o altă țară“ (p. 326). Solicitat de la început de ambii competitori ai tronului ungar, Rareș încheie legături cu Zápolya, al cărui adversar, Românul Ștefan Mailat, ocupă Făgărașul (p. 332). Scopul lui Rareș era: „Ardealul pentru dînsul, tot restul nefiind decît mascarea, prin negocieri de ambele părți, a acestui scop“. Se dă un tablou sugestiv al situației politice din Ardeal și a mișcărilor lui sociale (pp. 329-30, 334-5), în momentul cînd intervine cu oștile Rareș „fără a spune pentru cine... și contra cui“, supt influența realismului Renașterii (p. 355).

Marșul lui Soliman asupra Vienei și ordinul de participare dat lui Rareș și Moise-Vodă, — căci Radu al V-lea fusese ucis de „boierii adunați în *dietă* revoluționară la Slatina“ (p. 333), — coincide cu jignirea adusă de Ferdinandîștii lui Rareș, ceia ce-l împinge pe acesta spre Zápolya pe față (p. 339). Dar Sașii, la cari *conștiința națională* se deșteaptă (pp. 334, 341), ridică grele obstacole în calea lui Rareș chiar după Feldioara; se admite și soluția neutrală a „regelui care va birui“ (p. 345). Acest fapt îl decide pe Rareș să reia chestiunea pasionantă a Pocuției, expusă aici ca revendicare a unei *moșii* printr'un act *juridic* perfect; de cealaltă parte, Pocuția fiind o chestiune de onoare (p. 352), Polonii se plîng Sultanului, care „insolent“ interzice relațiile diplomatice pentru „robii“ săi din cele două țări vasale și chiar pentru „Craiul Ianoș“. Se explică apoi tactica lui Tarnowski și nepregătirea „pollorctică“ a Moldovenilor, de și apăraseră așa de bine Suceava în 1376 și 1497 (p. 355). Se arată că victoria polonă se exagerează (p. 356), se vorbește de steagul turcesc la Rareș, mediația lui Zápolya, repetind pe a lui Birtok din 1497 și rolul nou al aventurierilor: Laski, Gritti (pp. 358-9). Rareș izbuti să atragă pe rege la relații diplomatice, dar acesta îi dă lecții de istorie recentă, pe cînd în sufletul Moldoveanului revoltat „vorbesc vechii Traci și în furia lui sfidătoare însuși Decebal, neînduplecatul Dac“ (pp. 362-3).

Până la intervenția Sultanului din 1538, Rareș din nou se amestecă în Ardealul amenințat a deveni turcesc prin intrigantul Gritti, „domnul gubernator“ (p. 368). O nouă schimbare de tron la 1532 în Muntenia, prin alegere, dovedește, ca și în alte dăți (p. 375), că „țara revenia la dreptul ei de a-și alege *Domnul*“ (p.

367). Dar și Ardealul, aproape părăsit de Zápolya, face un act de *suveranitate* cind *alege singur pe voevodul său*, care, de și de altă lege, era un Romin, Mailat (p. 370); el creiază *Ardealul independent* împotriva lui Rareș. Acesta ținea să aibă Ardealul pentru sine, supt noua sa orientare ferdinandistă (pp. 370-2). „Rușinosul act din 4 April“, la care „se coboară“ Petru, se explică de d. N. Iorga prin setea lui Rareș de a răpune pe adversarul din Ardeal și de „a-și recăpăta Pocuția“ (p. 375). Important rolul *dacic și românesc* ce se atribuie lui Mailat (p. 374); tot așa planul lui Rareș de *cruciată*, pe cind noului său aliat nu-i ardea nici de cuceriri transilvane, nici de expediții cruciate (pp. 377-8), și nici de mediație în chestia Pocuției.

Capitolul al VII-lea înfățișează catastrofa Moldovei din 1538, cu consecințele ei; în fața pregătirii lui Rareș „ceva s'a produs în Moldova care i-a tăiat minile“, prin Mihul, capul răscoalei (p. 384). După frumoasa povestire a fugii lui Rareș pe trei pagini, vine ridicarea boierilor „*patrioți* din partidul creștin“ asupra lui Lăcustă (pp. 391-3) pentru recuperarea Basarabiei, supt noul Domn. Încă un mare intrigant intră în scenă: Ghorghe Martinuzzi, opuindu-se lui Mailat, care „*pregătia despărțirea Ardealului de Ungaria*“ (p. 394). Revenirea lui Rareș, „nu pentru pace, din nici o parte“, de și „în acel suflet tare... era ceva zdrobit“ (pp. 402, 404), n'a dus nici măcar la recuștigarea posesiunilor ardelenene pierdute în 1538. Se condamnă acțiunea nefericită a celor doi Domni în Ardeal la 1542, spre a surpa opera „marelui Romin din Ardealul acestui timp“. „Ce n'ar fi putut face *alături* acești mai străluciți represintanți ai neamului lor în acel timp?“, se întreabă autorul (p. 406). Asistăm numai la agonia idealelor lui Rareș, propuind vre-o uniune *dacică* (p. 409) și căutind alianțe apusene.

Se încheie prin caracterizarea personalității inegale și necomplete a îndrăznețului care a știut să *amestece numele Moldovei* „în toate marile probleme ale timpului“, judecînd și tristețele urmări ale sterpei sale acțiuni (pp. 414-15). În tot cuprinsul volumului s'a făcut dovadă, prin năzuința căpeteniilor și prin sensul acțiunilor mari, că *titlul* său este în de ajuns de justificat pentru epoca dintre anii 1418 și 1552, la care se referă; chiar Domniî instalați de Turci în Muntenia se împărțășiau de spiritul cavaleresc al luptei pentru cruce, prin atitudinea sau gîndul lor.

Capitolul ultim, „Epigonii vitejilor”, înțelegem : *ai cavalerilor*, vedește decăderea spiritului de cruciată în cele trei țări românești : la Mircea Ciobanul, la fiii degenerați ai lui Rareș și la cei ce mai înseamnă o forță politică în Ardeal. Încep să apară vitejii fără ideal : „Vremea vitejei venia”, zice d. Iorga, „a vitejei pure, a cavalerismului dispăruse acum cu totul” (p. 431).

Volumul al IV-lea se încheie cu înfățișarea „creațiunii culturale”. Curentul husit provoacă traduceri religioase încă din secolul al XV-lea, pe la mănăstirea Dragoșizilor (p. 433), ca „fenomen popular”, după cum folklore e și balada sau arhitectura bisericilor de lemn. Se înlătură părerea traducerii în secolul al XVI-lea a tipăriturilor de la Brașov (p. 435) și se demonstrează de ce *scrisul* în românește al negustorilor trebuie să fie cu mult mai vechiu decât scrisoarea lui Neacșu (p. 436) ; slavona, ca și latina din Apus erau obligatorii numai în „scrisorile patente” (p. 437). Avântul, „tendința în sus” și *coloarea* domină în arta cititoriilor bisericești, înfățișate aici în legătură cu *starea de spirit* care li-a dat naștere în cele două țări, pentru a încheia cu definirea magistrală a sintesei artistice realizate de Romîni în această epocă a cavalerilor.

V.

Vitejii.

S'a arătat în volumul precedent sensul *vitejei*, ce dă caracterul epocii de la 1552 înainte ; el s'a precizat aici : „a ajunge, a stăpîni, a folosi și mai ales a străluci, *acesta este scopul*”. Spiritul animator este al Renașterii și de caracter cosmopolit ; Rareș a fost precursorul într'un anume sens (p. 48). Influențele apusene sînt așa de multe, prinzînd în mreaja lor pe „domnișori”, sau trimiteînd aventurieri străini, că informația sporește enorm în scurta epocă de vre-o șaizeci de ani (1552-1615), care înseamnă o *fasă de tranziție* pentru Romîni, de la ideile și formele evului nostru mediu la cele moderne : însemnătatea fenomenelor justifică dezvoltarea ce li se dă și limitele atribuite epocii. Volumul se împarte în șapte cărți, caracterisînd tot atitea fenomene de sană ale epocii, începînd cu predominarea boierilor în politică și a Doamnelor în rostul țărilor noastre și încheiînd cu cea ce continuă „Japta lui Mihai Viteazul”, reprezentantul tipic și ideal al stării de spirit a epocii.

1. Boieri, Doamne și Domnișori.

Aceștia sînt cei trei factori determinanți ai vieții politice românești pe cari d. N. Iorga îi descopere în epoca *vitejilor*, atunci cînd Apusul începe a se interesa tot mai mult de condițiile politice țărilor romine.

Doamnele. Dacă „influența Doamnelor“ dă subiectul primului capitol, nu înseamnă ca ea se mărginește aici; ea apare ca *factor nou* în politica și cultura românească, de nuanță sîrbă întăiu, o moștenire a epocii precedente, ce se face tot mai simțită, dînd nota caracteristică epocii. Începutul se face de însăși văduva lui Rareș, *Elena*, care, izbutind a instala un ginere, Mircea, în Muntenia, cu ajutorul celui alt ginere, Lăpușeanu, din Moldova, „se putea crede stăpină pe amîndouă țerile“ (p. 10). Fiica ei, *Chiajna*, va lua cea d'întăiu rolul de patroană a fiului, dînd războaie pentru a-l impune țării și stăruind să întemeieze o dinastie „ca a Rareșizilor din Moldova“. „Guvernarea Chiajnei“, care din scrupul religios răspinge un mîndru ginere frances (p. 131), îndispune însă un mare grup de boieri, cari, „organîsîndu-se în partid“, vor chema pe Alexandru al III-lea. Suferind un lung exil, ambiția ei se va lovi de a Levantinei *Ecaterina*, care patronează la rîndu-i pe fiul său, Mihnea (p. 148), cu nu mai puțină energie. „Regența Ecaterinei“ se distinge printr'o remarcabilă „cumințenie politică“, sprijinîndu-se și pe cumnatul din Moldova (p. 179) și înspirîndu-se de la el, astfel că, în ambele țări, „aceiași familie stăpinia în același fel“, după vechea „datină de cruțare a săracului, de frăție cu boierii, de bune legături cu vecinătatea“, neprețuită „operă prin care de sigur că țara s'a odihnit și s'a întremat“ (p. 222). Cit a însemnat influența ei s'a văzut la moartea Doamnei: maziția urmată de renețare a fiului Mihnea (p. 240).

Pe urmele lor călcase *Ruxandra* lui Lăpușeanu, care izbuti a impune pe fiul ei Bogdan, „brudiul“ (p. 83), și „a purta trebile țării“ ca regentă (p. 99). „Căci“, zice d. N. Iorga, „era pe acest timp o *adevărată guvernare prin femei*, care luau asupra-și *regența de fapt*“, cum au făcut mai tîrziu, la începutul secolului al XVII-lea, *Elisabeta* lui Ieremia, care va juca un rol de samă pe lingă numeroșii săi fii, combătută de *Marghita* lui Simion (p. 384), ori Safta lui Gheorghe Ștefan și Dafina lui Dabija, la jumătatea aceluia secol. Tabloul se completează însă pentru epoca noastră cu rolul jucat de regina *Isabela*, în Transilvania, supt a cărui

cîrmuire „Romîniil se putură bucura de un regim mai drept“ (p. 40) și care va fi servit probabil de model Doamnelor romine.

„*Boierimea peste Domni*“ (capitolul al II-lea) este al doilea *factor*, cu mult mai puternic însă în destinele celor două țări. De fapt, încă din epoca precedentă boierii se dovediseră „în stare să dea și să ia înapoi stăpînirea“, prin partidele lor; e un *factor* mai vechiu, dar rolul lui crește peste măsură, acum, supt influența poate a stărilor similare din Ardeal și din Polonia, ori favorizați de prerogativa ce au boierii de a *alege* pe Domnul țării. Energia lor este indelebilă: „boierimii desființate cu sabia îi va urma alta, răsărită din adîncurile pline de energie ale neamului“ (p. 13). Conflictul dintre ea și Domn duce la măcelul executat de Lăpușneanu și de cumnatul său, Mircea Ciobanul. „Boieri puternici stau de la început în jurul lui *Petrașcu*“, care-i adaugă pe Iani din Epir, „una din marile puteri ale vremii, prin inteligența sa“ (p. 14), dar e capabil să împace cele două *partide rivale* „printr'un adevărat tratat de pace și prietenie“ (p. 16). Acești boieri, ce alcătuiesc partide spre a-și satisface ambiția schimbînd Domnii (p. 211), sînt o „*clasă serioasă*“, bine legată, care va avea îndată „mari ambiții“ (p. 179) avînd, cei mari, „cite cinci-șase sute de Romîni“ (p. 180); ei aleg aproape totdeauna pe Domn, din proprie inițiativă, sau cu aprobarea Sultanului, la care merg în delegații numeroase, care se urcă până la șaptezeci-optzeci de oameni, ca aceia din 1576, „cerînd să se dea amîndouă Scaunele românești unor Domni mai iubiți de țară“ (p. 165). Dar Domnul ajunge „a fi aproape indiferent, căci *boierii stăpîni pe multe moșii și îmbogățiți prin comerț* ...erau de fapt *hotărîtori în toate rosturile țării*“ (p. 248). În special „boierimea munteană ajunsese... a întrece pe a Moldovei“ (p. 179). Alături de Doamne și mai mult decît ele, luînd inițiativa sau captați de domnișori, pentru a instala un regim favorabil, ei nu se dau înlături de la orice mijloc, îmbrățișînd cauza aventurierilor sau promișînd un tribut sporit Sultanului. Rolul lor e ilustrat în războaiele lui Mihai Viteazul, ca și nefasta atitudine în care s'au complăcut, acordînd interesele lor *oligarhice* cu insolența lui Sigismund la 1595 (pp. 293-4). Ei sînt cei cari susțin politica războinică a lui Mihai Viteazul, ei îl părăsesc, oboșiți de a-l urma, spre a-și cruța interesele (p. 348). Ei vor ridica din nou steagul eroului căzut, spre a-l înmîna celui mai demn, Radu Șerban (p. 368), iar în

Moldova se vor ridica prin războiul asupra Domnului lor, Ștefan Răzvan (p. 401). Desbinați în partide rivale, știu să-și apere interesul de clasă, prin actul din Maiu 1595, și împotriva străinilor, a Grecilor, și contra Domnului.

În fața clasei boierești autorul relevă pe *țărani* ca o adevărată „clasă socială“, cu tendinți deosebite (p. 108); ei părăsesc oastea în 1564 spre a-și lucra ogoarele (p. 84) și se *răscoală* „împotriva boierilor cari conduseseră Domnia lui Petru în folosul lor“ (p. 249). „Oastea și țara“, „curteni, și gloata“ se deosebesc mai totdeauna în izvoare (p. 251), demarcând cele două clase sociale. Dar puterea și bogăția boierimii se clădia în epoca aceasta pe ruina și aservirea unei părți din țărănime: „țărani strinși cu *birul* și cu dări noi... erau reduși să se facă *rumîni*“ ai boierilor capitaliști (p. 179). Șerbia se recunoaște în chip legal prin actul din Maiu 1595.

Domnișorii. Secolul al XVI-lea e cunoscut în istorie ca al pretendenților, ziși „domnișori“; nicăiri însă nu s'a dat o sintesă așa de completă, ca în această operă a diverselor categorii de pretendenți, dintre cari unii izbutesc a domni, iar alții nu. „*Zburdăciunea domnișorilor*“ (capitolul al II-lea), socotită ca un fenomen de samă al „Curentelor apusene“ (cartea II-a), se poate lua și ca una din acele dovezi de energie românească ce autorul surprinde așa de des cu uimitoare perspicacitate. Ei apar de predilecție în Moldova, ca imitatori ai lui *Despot*, ai lui *Tomșa*, cînd se deschide „o nouă eră de *lotri*“ (p. 91) și ai lui Ioan-Vodă cel Cumplit. Dar *Tomșa* răzeșul e cel d'întăiu „domnișor“ fără genealogie domnească (p. 93). Pretendenții munteni însă continuă a fi numai din „speța cea veche“, dată fiind situația mai izolată a țării din calea „furtunosului și schimbătorului vînt al Apusului“ (p. 94). Domnia lui Petru Șchiopul este cu deosebire turburată de numeroși domnișori: Ioan Crețul (p. 169), Ioan, fratele lui Crețul, Potcoavă, Alexandru, fratele său, și alții nesocotiți (pp. 170-1, 174, 176), Ioan Lungul (p. 192) încheind seria. Pe lângă aceștia se rînduiesc aventurierii ce colindă Apusul depărtat. O suggestivă caracterizare a lor o găsim la începutul cărții a V-a: ei și dau replica Apusului, ce pătrunsese „cu *Despot-Vodă* în Moldova și cu *Henric al III-lea* de Franța în Polonia“, neavînd calități militare ca domnișorii din Ardeal sau ca *vitejii* de la Cazaci. „Speța lor se va continua prin alte exemplare, în general interesante și chiar

simpatice, ale tipului, răspinzind în acea lume din Vest cunoștința rasei și patriei lor“ (p. 186).

II. Vitejie și cruciată.

Epoca domnișorilor însă nu s'a încheiat la 1593, cei mai mulți represintind și tipul viteazului, caracteristic epocii. Vitejii apar deci printre acești domnișori, printre boieri, „oligarhia căutătoare de necontențe isprăvi nouă“ (p. 48), cu represintanți ca Albu (pp. 149-50), Buzeștii lui Mihai, ori atîția „lotri“ ce rivniau la Scaunul domnesc, prinzind încă și pe Cazaci în virtejul acestor frămintări și tulburări launtrice. *Vitejii de la Cazaci* dau materia unui capitol (al III-lea) din cartea a IV-a. Vitejia urcă adesea treptele tronului, cu Lăpușneanu, cu Despot, cu Ioan-Vodă, care dete „o ultimă luptă eroică în Moldova“ (cap. II) la „sfirșitul epopeii moldovenești“ (cartea IV), ca o „supremă dovadă de vitejie supt steagul Moldovei“ (p. 143), și mai ales cu Mihai Viteazul, tipul cel ideal de vitejie, care-și legă numele de „noua cruciată“ și de „unirea politică a Romînilor“. Căci vitejia „era în mediul însuși al țării deprinse cu lupta“ (p. 36) și „multă vreme încă va fi *sentimentul social dominant*“ (p. 163). În „fapta lui Mihai Viteazul“ ea își găsi cea mai splendidă realizare, ce va da un nou impuls imitatorilor eroului. Independența recunoscută în Octombrie 1595 de Sigismund lui Mihai e tot un omagiu adus acestei pure vitejii (p. 310). În tustrele țările, dar mai ales în Ardeal, „energia românească a vitejilor se cheltui însă larg...“, dar supt conduceri individuale, de aventură“ (p. 380) după 1600.

Sentimentul creștin inobila adese ori vitejia, căci el, de și nu dă nota dominantă ca în vremea cavalerilor, mocnește în suflete și izbucnește în scrisori, la Pătrașcu către Brașoveni, la Lăpușneanu, care „vrea să slujească încă de acum contra Turcilor“ și să atace cetățile turcești (pp. 22-3). Căci din lumea care simte încă „marea datorie de cruciată“, supt imperiala acțiune a lui Carol Quintul“ (p. 48), se va aventura la noi figura lui Despot, vorbind „de cruciată ce ar putea întreprinde cu o sută de mii din ai săi“ (p. 70) și tot de acolo ni va veni, mai târziu, Petru Cercel, care va fi vînturat multe „planuri de luptă creștină, de nouă cruciată“ în soliile lui cu Băthoreștii (p. 215).

Toate aceste palide năzuinți aveau să se intruzeze, în fine, în „ultima luptă eroică în Moldova“ a lui Ioan-Vodă, născută din

„planul său de cruciată“, la care spera să-și cîştige alianța Poloniei (p. 145) și mai ales în cei „trei ani de cruciată românească“ (cap. IV), dato: iți marelui erou Mihai, care se ridică mult de-asupra colaboratorilor săi: Sigismund Báthory, Aron-Vodă și Ștefan Răzvan. Ni se dă buletinul întregii mișcări balcanice provocate de acțiunea cruciată a eroului român (pp. 212-3) și „reluarea de Romîni, dovediți capabili de a se lupta, a *ideii imperiale bizantine*“ (p. 319), deslănțuind „cea d'întăiu campanie balcanică, bizantină, a biruitorului de la Călugăreni“ (p. 313). Grecii încep chiar a vedea în el „un posibil basileus“ (p. 318); Mihai însuși asigură că e gata „să meargă până la Țarigrad“ (p. 320), cînd se deschise problema ardeleană, schimbînd direcția acțiunii sale războinice. El avu și în acest sens imitatori.

III. *Factori externi : influențe apusene și răsăritene.*

Marile curente moderne, pornite de Renaștere și Reformă, pătrund până în țările noastre, prin Polonia sau favorisate de starea politică a Transilvaniei. Două cărți din volum se numesc după ele: a II-a: *Curentele apusene*, și a V-a: „Noua legătură cu Apusul“. Scriitorii francezi se informează de noi, politica Austriei și a Sfintului Scaun încheie legături cu ai noștri (pp. 45-6), aruncînd elemente apusene aici. Starea de spirit creată e înfățișată magistral la pagina 49. Din mediul acesta se explică pornirea lui Despot, care știiu să se folosească de el pentru a se urca pe tronul Moldovei, și a celor cari, vrînd a-l imita, n'au izbutit. Legăturile lui Ioan-Vodă cu Henric al III-lea din Polonia dau alt capitol în influențele apusene la noi (pp. 142-3). Reforma luterană prinde în Ardeal, și se dau cinci efecte de samă ale ei în acest Principat (pp. 113-14), afară de acela, hotărîtor, care înlesni răspîndirea cărții românești (pp. 116-26), fără a mai vorbi de cei doi luterani aruncați de soartă pe tronul Moldovei: Despot și Iancu Sasul. Se ajunge astfel la Domnia lui Petru Cercel din Muntenia, de „sens european“, în legătură cu interesele lui Henric al III-lea (pp. 209-10); chiar căderea lui se pune în legătură cu evenimente din Franța (p. 215). Astfel, conchide d. N. Iorga. „Apusul își încercase *hegemonia* asupra acestui Sud-Est european, prin elementele străine ca și prin acele elemente românești care alergaseră la dînsul și ajungeau a stăpîni prin ajutorul venit de acolo“. Importanța ei este redusă totuși, precîsînd că nu s'a realizat „o

adevărată *occidentalizare*“ a vieții noastre, pŃedecă fiind și „vitalitatea minunată a acestor regiuni“ (p. 190), însă „aceste pătrunderi au ajuns să se integreze“ în politica de refacere a *unității* (p. 108), pe de o parte, și să ne apropie, tot odată, de „acea *lume latină* de care soarta ne desfăcuse atita vreme“ (p. 190).

O serioasă pŃedecă în procesul de occidentalizare îl punea imperativul situației geografice a poporului român, cu influențele locale, mai slabe, ca acea *sârbească*, exercitată acum prin Doamne, ori prin diferite personalități ce se perindă în Ardeal (pp. 25, 32, 48, 107), și ca acea *greacă*, ale cărui origini se pun acuma (pp. 77, 130, 132, 161), ori foarte puternice, ca acea otomană, prin supremația politică a Imperiului, cu factorii ei speciali: Sultanul, a cărui personalitate determină politica țărilor vasale (pp. 95, 160), Sultanele din harem (pp. 135, 207, 213), războiul turco-persan (p. 181), și, mai presus de toți, Marii Viziri, cari fac și desfac totul în Imperiu: energicul Socoli, patronul lui Alexandru al III-lea (pp. 166, 180, 182), *Sinan*, a cărui acțiune de prigoanire se cercetează într'un capitol întreg (I din cap. VI), cu „pornirile sale sălbatice, prin care credea că poate să învie Împărăția otomană“ (p. 237). În fine marele conflict dintre cele două lumi, Austria lui Rudolf al II-lea și catolicismul Contra-reformei, de o parte, și Imperiul Otoman, de alta, în legătură cu marea problemă a moștenirii Ungariei, va influența asupra lui Lăpușneanu (pp. 23-4, 32-46), va determina venirea lui Despot (p. 60) și întreaga faptă a lui Mihai Viteazul.

Cu toată vitregia apăsării turcești, vitalitatea românească nu e înfrântă: Moldova nu numai că se desface de legătura cu Polonia (p. 164), dar Domnul ei, Petru Șchiopul, e împins a candida la tronul ei (pp. 229-30), rîvnit și de Mihai Viteazul. *Prestigiul* Domnilor români sporește neconținut prin patronajul lor asupra ortodoxiei în Ardeal, împiedecând progresul Reformei la ai noștri (pp. 120-121) prin indemnul dat traducerilor, sporește chiar prin tipăriturile slavone, care fac dovada unei „hegemonii culturale“ asupra Sud-Estului slavon (pp. 106, 223). Domnii sînt patroni ai întregii Ortodoxii răsăritene, binecuvințați de Patriarh ca urmași ai Împăraților bizantini (p. 207), socotiți astfel în teorie, așteptînd ca speranțele de realizare a visului bizantin să se pună în Mihai. Politica internă de patronare a *săracilor* este însăși de caracter imperial, supt Lăpușneanu, supt frații Alexandru și Petru,

supt Ioan-Vodă cel iubitor de țărani. În această situație țările puteau să joace și „un rol în politica europeană“, ca în 1588 (p. 238).

IV. Factori interni ai Unirei: intervenții în Ardeal, unire dinastică, ideea Daciei.

Viața românească din principatul transilvan se vede mai puțin în domeniul militar și politic, afară de sporadice manifestări ale celor din Banat, „cetățuie românească“ (p. 114, cf. pp. 27, 39, 239), din Făgăraș sau Maramurăș (pp. 39-40, 114-8). *Intervențiile* Domnilor români în acest Ardeal, unde erau chemați și de vocea singelui, pe lângă interesele Sultanului, sînt un fenomen caracteristic epocii. Capitolul al III-lea din cartea I: „*Domni români și chestia ardeleană*“ pune în legătură aceste intervenții cu diferitele sisteme de a realiza Dacia modernă. Prima intervenție se face în comun de Lăpușneanu și Pătrașcu (pp. 26, 29), cu participarea Românilor bănățeni, pentru reinstalarea Isabellei cu Ioan-Sigismund (în 1556): „era un fel de cauză românească“ (p. 27). Lăpușneanu convoacă dieta și mai intră de două ori, pentru restituirea cetăților; avea chiar voia de a-l cucerii pe sama sa (pp. 33-6). *Despot*, pe aceeași linie a politicii lui Rareș, reclamă cetățile (p. 70), face pregătiri să intervie (pp. 75-6) și ar fi ocupat Ardealul, dacă era ajutat de Ferdinand (p. 78). Auctoritatea Domnilor români sporește din acest contact: comparația justă ce se face între Domnul român, cu prestigiul său de urmaș „al Împăraților creștini“, avînd dinastie, coroană, capitală, etc., și „Craiul“ ardelean „sărac și izolat“ este plină de noi perspective (p. 112). Factori de istorie generală vor determina în fine pe Mihai Viteazul pentru o intervenție cuceritoare în 1599; Radu Șerban va interveni în două rînduri ca aliat al Împăratului. Epoca se încheie cu intervenția comună din 1613, după un nou ordin al Sultanului (p. 397).

Intervențiile, patronagiul ortodoxiei, circulația pribegiilor, cu „transhumanța politică“ a lor (p. 111), stabiliau legături esențiale între țările române și Ardeal, dar, pentru a se ajunge la solidaritatea de fapt a Daciei moderne, se va adăuga încă o serie de fapte, care să dea o legătură mai strînsă între cele două Domnii romine. Fiii lui „Mîrcea Pribeaagul“, miinați de porunca „desvoltării istorice“, au realizat cei d'întăiu, printr'o „adîncă revoluție“, care făcea să cadă tradiția dinastică a Moldovei, „un fel de unire dinastică“,

pregătită de mult prin încuscări între ambele dinastii (pp. 136, 160). Situația se continuă supt unchiul și nepotul, Petru Șchiopul și Mihnea (p. 220), cari se adună „cu Curte multă și gloate mari” (p. 221) și se ajută contra adversarului, Petru Cercel (p. 236). Se trag de aici concluzii de mare valoare: „De la o țară la alta trec *influențele* și se produce pe încetul o asimilare...” (p. 222); se ajunge, prin împăcarea cu Chiajna, chiar la o singură *dinastie românească*“, menită a cîștiga și moștenirea moldoveană prin căsătoria lui Vlad cu fata Lăpușeanului (pp. 225-6). Nunta fu „o mare demonstrație românească” (p. 227). Dinastia moldoveană își lua însă revanșa, prin instalarea lui Ștefan Surdul în București și a lui Aron-Vodă în Iași: unchiul și nepotul sint „gata să reediteze asociația lui Petru Șchiopul cu Mihnea” (p. 249). În felul acesta se pregătise terenul pentru *unirea personală* făcută de Mihai în 1600, care totuși nu e „unire de fapt“, ci înseamnă tot „ideia, nouă, a stăpînirii ambelor țări românești de aceeași familie, rezultat al unei conștiinți naturale în *sens modern*“, pe cînd în Ardeal Mihai „se simția *Domn legitim... în sensul dacic* pe care-l dăduseră ideile Renașterii trecute prin mintea lui Sigismund” (p. 344).

Ideia dacică însă e cu mult mai veche decât încercarea neizbutită a lui Sigismund Báthory. Problema e pusă de d. N. Iorga pentru întâia oară supt această față și urmărită pas cu pas în cele mai clare simptome de-a lungul epocii. Recunoscînd „solidaritatea dintre cele două țări cu Domni romîni și cea cu prinț maghiar” încă din timpul lui Ioan Sigismund (p. 112) sau chiar din epoca lui Rareș, pe care se vor proiecta diversele planuri de Dacie: prin Gritti, Rareș sau Maïlat, toate răsărite „din același nevoie instinctivă a *unității* după tradiții seculare milenare” (p. 20), *spiritul Renașterii* adăugîndu-se la instinctul dacic” în tentativa lui Despot (p. 21), care se infățișa ca „un reprezentant al unității românești” (p. 78), se enumeră „regatul dacic” al lui Martinuzzi (p. 49), dorința lui Ioan Sigismund „să refacă el Dacia” (p. 78). Cea ce nu s’a putut realiza însă pe teren politic, biruie, prin dinamismul mulțimilor, în domeniul cultural: „prima creație literară a Romînilor în limba lor” (pp. 101-2). Totuși supt presiunea războiului din 1595, Sigismund izbutia, prin viclenie, să dea lovitura politică prin care se părea că „*Dacia* e reconstituită supt *oblăduirea* noului Traian unguresc” (pp. 289-92). Problema e urmărită de

d. N. Iorga în toate înălțuirile ei: efemera realizare a lui Sigismund avu imitatori sau continuatori: Zamoyski „va împrumuta de la *regele* ardelean concepțiile anexioniste“ (p. 303) și el ocupă Moldova, pregătindu-se și cealaltă ocupare, Andrei Báthory reia „întreaga moștenire a lui Sigismund“ și „cere lui Mihai jurămint de vasalitate“ (p. 231), iar Mihai, în rindul al treilea, după ce înlătură pe cardinal, „se simția domn legitim al Ardealului“, făcînd „un sistem politic“ din cele trei țări (p. 344). Cu Radu Șerban „*ideia dacică* se mută la Sudul Carpaților“ din nou (p. 376) și revine în Ardeal cu Bocskai, care „voia să refacă sistemul *dacic* de clientelă turcească“, cu Movileștii împreună (p. 381) și cu scrintitul Gabriel Báthory, care așează capitala „regatului *dac*“ în Sibliu și făcu expediția de iarnă în Muntenia (pp. 386-7).

Epilogul întregului zbucium al epocii pentru această idee fu „o Dacie de paritate“, înfățișată în ultima carte (cap. II): Domnul muntean încheie cu Ardeleanul Bethlen „un act de alianță pe basă de perfectă egalitate“ (p. 408), iar Moldova se alia cu Polonia pe aceeași basă. Dar, odată cu risipirea în fum „a vechii asociații dacice“ (p. 419), o nouă stare de lucruri se creiază în cele două țeri: regimul *monarhiei moderne* „în forme ca ale Apusului“, adus de Radu Mihnea, inviectorul *unirii dinastice* prin care se deschide o nouă epocă în Istoria Românilor (p. 421).

V. Domnii.

O scurtă privire asupra personalităților înfățișate de d. N. Iorga în noua lumină a sintesei de față. *Lăpușneanu* se desprinde treptat de supt influența Doamnelor și boierilor „uneltitori“ (cartea I și II), cu legăturile lui solide în Polonia și demna atitudine în relațiile cu cei trei mari suverani cari domină politica Sud-Estului, hotărît pentru o politică creștină dacă are cu cine o face, repetînd în Ardeal expediții de Domn independent cu mai mult tact și folos ca socrul său și cu un mare prestigiu; se urmărește evoluția bolii de origine franceză, cu tristește-î urmări (pp. 37, 95-8).

Într'un capitol de proporții bune pentru o monografie, supt titlul: „Aventurile Renașterii politice în țările noastre“, se desfășoară cariera celui mai tipic aventurier al epocii, *Ioan Heraclidul Despot*, desfăcîndu-se dintr'un mediu zugrăvit cu măiestrie în primele pagini (pp. 45-9), spre a explica puțința unei asemenea

aparitii, interesantă, „in ciuda exagerării sale“, încă din 1558 in părțile noastre“ (p. 49), după ce omul colindase toate țările Apusului și se făcuse util în relații diplomatice lui Lăpușneanu însuși, insinuându-se pe lângă Doamnă și boierii. „Descoperit și amenințat“, fuge, dar e patronat în taină de Ferdinand ca să-și adune o trupă. Ni se dă luminoasa explicație că „intreaga afacere era un nou capitol“ din problema moștenirii Ungariei (p. 60). „Acțiunea, pregătită după toate regulile antichității, cu soldați de toate neamurile“ (Burgunzi, Italieni, Spanioli, Silesieni, Poloni și Unguri), izbutește, în lupta de la Verbia, declarind Moldova „Stat protestant“ (pp. 61-3). Păstrează legăturile cu Ferdinand, pe care-l încinta cu marele plan de cruciată; se reconstituie politica externă și „programul din lăuntru“ al neobișnuitei Domnii, legate de ostașii străini și de favoriți străini, programul cultural, Curtea formalistă. Apoi din nou relațiile externe, cele cu Chiajna, afacerea Secuilor (pp. 75-6, 78), până la răscoala lui Tomșa, provocată de Ioan-Sigismund (pp. 78-9), care se pregătia să „refacă el Dacia prin legătura cu Petru“ al Chiajnei. Tomșa, e instigat și ajutat de el (pp. 78, 80), dar nu serios, ci ca „un instrument“ (p. 82). Se vede „hotărîrea Moldovei de a nu primi Domni împuși de Turci“, stringindu-se în jurul lui Tomșa (p. 85), ca și, mai târziu, prin îmbrățșarea cauzei domnișorilor veniți de la Cazaci. Ciocnirea cu Lăpușneanu (pp. 83-85).

Și mai mult se înalță din noua sintesă rolul lui *Alexandru Munteanul*, rivalul Chiajnei, trăit în mediu grecesc oriental și aducind la noi primul „inceput de influență grecească“ (cap. I, cartea a IV-a). Nu mai puțin energic în tăierea capetelor de boieri dirji (p. 133) ca alții, — „boierimea munteană.. n'a vrut să lupte pentru el“ la Jiliste (p. 149), și fu salvat atunci de Golești —, prieten al Sultanelui, care-i scrie amical (p. 146), el dăruind Moldovei un Domn muntean, grație acelor legături (p. 222), realizind *unirea dinastică*. Patronează Biserica ardeleană și tipăriturile (pp. 222-3) și izbutește a se menține pe tron, de și cu greutatea mari și prin influența lui Socoli (pp. 165-18), până la moarte, — o mare izbîndă politică pe acele timpuri—, patronind el însuși pe fratele din Moldova și obținind ereditatea tronului pentru fiul său (p. 168).

Mai puțin energic, fratele, *Petru Șchiopul*, „matea fără ac“, suplinind „vitejia“ cerută de vremea cu „blindeța“ (p. 163) și hărnicia lui, izbuti să atragă majoritatea boierilor moldoveni în jurul

său, să răspîngă, cu ajutoare ardelenе și muntene, numeroșii *viteji* veniți de la Cazaci, să recapete tronul pierdut, să biruie atacuri (pp. 224-5), să facă pace în dinastia munteană și să o lege, prin Vlad, cu cea moldoveană, să se ridice, supt indemnul lui Brutti, cu gîndul la tronul polon (p. 229). Rolul lui sporește prin relații cu Anglia, dar n'a fost un tractat, și prin împiedecarea unui războiu turco-polon (pp. 237-8). Tristul sfîrșit al Domniei lui „Petru cel Milostiv“, „bătrîn cu viața sfințită, închisă lumii“ (p. 250), — o îndoită cădere, fiind începută cu aceia a nepotului de frate, Mihnea, care se turci —, e descrisă pe larg și dramatic (pp. 241-7).

Ioan-Vodă, înfățișat în cap. II, cartea a IV-a: „Ultima luptă eroică în Moldova“, sprijină candidatura lui Henric al III-lea în interesul Porții. Cumplit cu boierii și Vlădiciei (p. 142), organizează rezistența, cînd e înlocuit, ca luptător al Crucii, — „prima încercare de scuturare a suzeranității otomane“ (p. 21) —, de și nu găsi alt sprijin afară de Cazaci, cărora li deschide calea Moldovei ca teatru de vitejie (pp. 144, 151). Se desvoltă pe larg seria izbînzilor, începînd cu iscusita cursă de la Jilîște (pp. 147-50), dar se desbracă adevărul istoric de poesia cîntecului „de vitejie căzăcesc“ și retorica lui Gorecki (p. 152); se lămurește trădarea boierilor : dispăre neautenticul Ieremia Golea, — ipotesa d-lui Sever Zotta (art. cit.) că trădarea lui Ieremia Cernăuțeanul e o scornire a izvoarelor polone, e plausibilă. Consecința eroismului e întregul capitol următor: „Vitejii de la Cazaci“.

Petru Cercel ni se înfățișează ca replica romînă la aventura străină a lui Despot (p. 185), ieșită din același mediu apusean. Cariera lui e prinsă în doua capitole: „O undă de influență franco-italiană“, unde se explică pătrunderea spiritului apusean, favorizat de Petru în Muntenia și de Iancu Sasul în Moldova (pp. 191-5), și capitolul al III-lea, „Un Domn *frances* în Țara-Românească“. Biruitor la Poartă prin intervenția lui Germigny (p. 207), „senior strălucitor, un mare meșter al graiului italian și un priceput și elegant scriitor“ (p. 208), cu o suită apuseană, Petru se instalează în *sens european*, pentru interesele lui Henric al III-lea (pp. 209-210), ridicînd palatul domnesc în Tîrgoviștea independenței (p. 210). Frumoasele-i trăsături de caracter nu ajung pentru a se menține: stăruințele lui Mihnea aduc căderea (pp. 211-14), urmată de o retragere armată „în fruntea unei întregi

oștiri cu tunuri și steaguri", după exemplul lui Iancu Sasul, pățind însă la fel (pp. 215-6, 218). Sfirșit lamentabil și nepotrivit cu frumoasele speranțe deșteptate de învățatul aventurier.

Cartea a VI-a, de mari proporții, e dedicată lui *Mihai Viteazul*, a cărui epopee se încadrează în „noua cruciată“. Ea însumează însă istoria celor trei țări între 1591 și 1601. Două capitole înfățișează desfășurarea desordinii otomane până la „întinderea corzii peste orice măsură“ în asupraea celor două țări, cea ce va duce la *noua revoluție*, ca o măsură a supremei desperări“ (p. 255), apoi alcătuirea „cruciatei“ după izbucnirea războiului turco-german (cap. II) „Ăpusul se trezise la luptă“ și *spiritul romantic* îndemna la *cruciată* (p. 265), prin activitatea Iesuișilor în a lega alianțele. Trecerea provocatoare a Tatarilor, legătura directă a lui Aron cu Impăratul, planul ardelean de unire dacică încheie capitolul.

Ne-am aștepta la o condensare aici a materiei celor două volume din „Istoria lui Mihai Viteazul“, editată de autor în 1935, unica sintesă istorică a măreței epopei, egalind opera lui Bălcescu în spirit și forma expunerii; avem însă o expunere nouă în ritmul și sensul acestei mari sintese istorice, cu un nou și mai bogat aparat critic, citind rare ori opera de mai sus. Se constată sărăcia izvoarelor privind instalarea lui Mihai (p. 262). Acțiunea proprie a lui Mihai se cuprinde în cinci capitole. „Lupta pentru *neafirmare*“ începe cu infringerea partidului turcofil de aici și din Ardeal (pp. 276-7), măcelul, apoi atacul cetăților în campania de iarnă, cu luptele în cimp deschis contra Turcilor și Tatarilor (pp. 278-85), îngîmfarea lui Sigismund, falsificînd rapoartele de victorie, mînia contra lui Aron pentru relațiile lui cu Polonia și lovitura lui Răzvan (pp. 286-91), — legătura impusă lui Mihai fiind o lovitură tot așa de gravă, ambii Domni socotiți de acum înainte ca *dregători* ai Ardeleanului (pp. 292-3). Expediția lui Sinan, încadrată în starea de spirit a celor doi conducători de cruciată rivali (p. 298, cu motivarea retragerii după Călugăreni (p. 300), este dublată de aceea a cancelarului Zamoyski, care „împrumută de la *regele ardelean* concepțiile anxioniste“, agravate chiar în condițiile impuse noului „Palatinat polon“ încredințat lui Ieremia (p. 303). Intervenția lui Sigismund răzimat pe forțe inferioare celor anunțate de el (p. 305), ca și retragerea motivată a lui Sinan, sînt arătate în nouă lumină.

Salvarea politică a celor două țări aduce alte „stări de spirit“ la noi (p. 312), generatoare ale faptelor insumate ca „trei ani de cruciată românească“ (capitolul al IV-lea). Din acele stări „se deslănțuie cea d'întăiu campanie balcanică, *bizantină*“, a lui Mihai, în care „haiducia“ juca un mare rol p. (3). „Comitetul“ de răscoală balcanică, speranțele Grecilor pregăteau pentru Mihai reluarea „ideii imperiale bizantine“ (pp. 317-19), cind descurajarea lui Sigismund îndreptă acțiunea eroului român spre „Luptele pentru unirea politică a Românilor“ (cap. V). Liniile generale, cu acțiunea factorilor principali, răsar luminos din clara *sintesă*: Mihai obligînd pe „comisari“ să vie la *Dealul* (p. 325), pentru legătura cu el, revenirea lui Sigismund, ruperea relațiilor cu dănsul, noua campanie biruitoare peste Dunăre, pînă la Vrața, aducînd căderea Marelui Vizir, — urmată de a doua plecare a lui Sigismund.

Cucerirea Ardealului vine ca o soluție logică a problemei puse de pretenția îndrăzneată a noului principe, Andrei, și de intențiile lui Ieremia (p. 332). „Acțiunea, de mult și cu cea mai mare grijă pregătită“ (pp. 334-5), a cuceririi, e redată pe scurt (pp. 335-7). Luarea Moldovei se face (pp. 334-6) în plină țesătură a „intrișanților“ (capitolul al VI-lea), din toate colțurile lumii sud-estice: boierii geloși de trecerea Munteniei pe al doilea plan (p. 339), uneltitorii din jurul Curții împărătești, cari-l înșeală (pp. 341-2) de și Mihai, cu un mare tact politic, știuse a încheia legături bune cu toți vecinii (p. 340) — și, mai răi ca toți, membrii ardeleni ai Sfatului său: „*spioni...*, *pîriși...*, intriganți“ (p. 343). „Duhul răscoalei se zbătea în sufletele“ aristocrației ardeleni, iar *boierii* lui Mihai, „protivnici veșnicului războiu și pe de deplin mulțămiiși chiar cu atîrnarea“ de Împăratul creștin, trec munții înapoi, părăsindu-l (p. 348); răscoala se proclamă la 3 Septembrie, prevestind „*Căderea unui erou*“ (capitolul al VII-lea). După lupta de la Mirislău, pe scurt (p. 350), vine *confusia* politică, apoi „momentul lui Zamoyiski“, mărinđ incurcătura (pp. 352-3), cu interese opuse, rezistența lui Mihai, lipsit de oaste, cu două mii cinci sute de oameni doar, la Năeni și Bucovel (pp. 353-4). Moise Székely intrase în țară „ca supraveghetor al lui“ (p. 353). Mihai „iși disolvă armata, care nu putuse fi zdrobită“, incredinđînd tunurile lui Székely (p. 355). Se remarcă și alte fapte noi: armonia dintre dușmanii lui Mihai numai cind li e a săvârși „acte sălbatece“ contra Românilor (p. 356), misiunea primită de Mihai la Praga,

misiune „lipsită de orice garanție“ (p. 357), biruința din urmă, conspirația abil pregătită de Basta (pp. 359-60). Cartea se încheie cu o caracterizare măiastră a eroului și a acțiunii sale (pp. 360-4) prin care „s'a restabilit, nu numai o *Dacie de hegemonie românească*“, dar și indisolubile legături între țări, — năzuința lui după orizonturi mai largi, opera lui în Ardeal și politica de alipire la Împărăția Apusului: acesta va fi subiectul cărții ultime, (a VII-a), supt titlul: „Moștenirea *Craiului* romin“, ultima manifestare a *Vitejilor*.

* * *

„Cel d'întăiu moștenitor al *Viteazului*“ (capitolul I) e Radu Șerban, instalat ca o afirmare *dinastică* și războinică „de luptătorii din Ardeal“ (p. 368), combătut însă de Radu Mihnea și de Simion. În complexul problemei ardeleni se întretese biruințele noului viteaz, la Teișani și Brașov, ideia *Daciei* mutindu-se de pe un versant pe altul al Carpaților, principii ardeleni cumiști, ca Bocskai, ori nebuni, ca Gabriel Báthory, (p. 392), care se recunoaște „bătut de Dumnezeu pentru *ingîmfarea* sa“, — interesind tot așa de mult politica țărilor noastre.

Se încheie epoca *Vitejilor* cu „*Dacia de paritate*“ (capitolul al II-lea), formată prin intervenția moldo-munteană în Ardeal, cu alianță pe baza de egalitate (p. 468), cu răsturnarea lui Ștefan Tomșa prin luptă cu boierii, cu intronarea lui Radu Mihnea, care proiectează lumina unei noi epoci asupra ultimelor aventuri de vitejie „scump plătit“ (p. 404), cu *aventurierul* Gașpar Gratiani, ultimul exponent în acest gen al epocii care se încheie. Capitolul al III-lea dă un tablou succint al situației sociale a Românilor neliberi, izolați de ceilalți, în viitor, și păstrind mai departe formele de viață medievale, „în autonomii locale“.

Și în acest volum se desvăluie factori hotărâtori ai istoriei noastre, ignorați până azi, cari, impletindu-se într'o dezvoltare firească, contribuie la înălțarea în prestigiu a celor două Domnii, până la paritatea cu principatul transilvan, precum și la cea mai înaltă realizare a epocii, care fu epopeia lui Mihai Viteazul și unirea supt sceptrul său a celor trei țări: imperativul geografic, cel cultural românesc și ideia umanistă a *Daciei* au contribuit nu puțin la aceasta, pe lângă forța extraordinară a *vitejiei* marelui Domn. Cea mai bogată și aleasă ilustrație (66 figuri), de precizie tehnică

și noutate a subiectului, împodobește volumul, care este o nouă biruință a marelui sinteză, prin renovarea fundamentală a cunoștințelor, profunzimea concepției istorice și logica de construcție.

N. A. Constantinescu.

Cum s'a format conștiința latinității la Aromâni?

de Valeriu Papahagi.

Călătorii apuseni cari au vizitat pe Aromâni la începutul secolului al XIX-lea, într-o epocă în care nu exista un regat al României, au relevat, în scrierile lor, conștiința latinității pe care o are ramura sud-dunăreană a neamului nostru.

Cum s'a format această conștiință a latinității la Români din Sudul Dunării?

De și o astfel de întrebare ar pretinde un studiu amănunțit, pe care cercetările de până acum nu ni-l pot da, vom încerca totuși, pe baza materialului de care dispunem, să fixăm jaloarele unei viitoare lucrări dezvoltate cu privire la formarea conștiinței latinității la Aromâni.

În secolul al XVIII-lea înfloresc marile centre aromânești *Moscopole* (sau *Voscopole*) și *Mețova* (sau *Aminciu*). Recentele cercetări istorice au dovedit că Aromânii au avut intense relațiuni economice cu Italia acum două veacuri. Negustorii moscopoleni își trimet copiii la Veneția să învețe, pe lângă vre-un mare negustor de acolo, „să socotească și să scrie frințește“, adică italienește. Mergînd pe urmele Grecilor, cari în epoca aceea frecventează Universitățile italiene, Aromânii moscopoleni și mețoveni ajung să aibă legături culturale cu marele popor latin de dincolo de Adriatică.

Cunoaștem o mulțime de Aromâni care au trecut prin Universitățile din Italia. *Dionisie Mantuca*, mitropolit al Castoriei, în secolul al XVII-lea, originar din „Moscopolea Macedoniei“, era „bărbat cunoscător al limbilor greacă și latină“ și „audiase profesori în Italia“². Preotul *Ioan Halcheu*, „Moscopoleanul“, era „bărbat în-

¹ N. Iorga, *Cîteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea* (An. Ac. Rom., seria II, XXXVII, Mem. Sect. Ist.), V. și lucrarea noastră *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* (București 1935), p. 80.

² *Ibid.*, p. 787.

teapt și foarte învățat, cunoscător al limbilor greacă, latină și italiană¹. A fost „director al Colegiului Flanginian din Veneția”². Un Ioan Halchia, „Macedonean”, originar „din Moscopole”, își trece, în 1692, la Roma, doctoratul în filosofie și teologie³. În 1706, Dimitrie Halchia, „din Moscopole”, — probabil rudă a celui precedent, — obține, tot la Roma, titlul de doctor⁴. Dimitrie Procopiu Pamperi, „din Voscopolea Macedoniei”, secretar al lui Nicolae Mavrocordat, Domnul Țării-Românești, „a fost trimis de acesta la Padova pentru studiul medicinei”⁵. Teodor Anastasie Cavaloti, „protopop și distins predicator din Moscopole”⁶, după ce colindă Germania, „se duce de acolo la Veneția”⁶. Constantin Hagi Gehani, „din Moscopole”, care se oprise de două ori la

¹ J. A. Fabricius, *op. cit.*, XI, p. 8. 0.

² În *Bibliographie hellénique du dix-septième siècle* III, p. 10) a lui Émile Legrand găsim pomenit afișul prin care se anunța examenul lui Ioan Halchia „Macedoneanul”: *Conclusiones Theologicae disputabuntur publice Romae in Collegio Romano a Joanne Chalchia Macedone, Collegii Graecorum Alumno, Anno 1692, mense. . . die. . . hora. . . Romae, ex Typographia Joannis Jacobi Komarek, 1692*. Émile Legrand ni dă următoarele detalii cu privire la acest afiș: „Afiș în folio. Comunicat de Păr. Sommervogel din Compania lui Isus. Luna și ziua susținerii acestor Concluzii, rămase în alb în titlu, ni sînt cunoscute mulțămîntă Registrului de intrare al Colegiului grecesc (Archive, t. XIV, fol. 36); se cetește, într'adevăr, că Ioan Halchia a obținut gradul de doctor în filosofie și teologie în ziua de 1-*în August 1692*. Tot aceeași dată ni apare și în diploma care i-a fost eliberată atunci (și din care se păstrează o copie în Arhivele Colegiului grecesc, tom. III (nepaginată)).

Din ce localitate a Macedoniei e acest Ioan Halchia? Arhivele Colegiului grecesc din Roma ne lămuresc. Tomul al treilea al documentelor acestor arhive, după catalogarea provizorie făcută de Păr. Francisc Ehrle, din Compania lui Isus, conține: „professioni di fede, giuramenti di osservare il rito greco, dottoramenti, liste del vitto, inventari delle officine della casa”. Legrand, care se ocupă de aceste documente, citează, printre elevii Colegiului grecesc cari au obținut diploma de doctori, pe „Ioan Halchia, din Moscopole, 1 August 1692” („9°. Jean Chalkias, de Moschopolis, 1-er août 1692”); É. Legrand, *o. c.*, III, p. X. Ar trebui să se cerceteze dacă Ioan Halchia nu e aceeași persoană cu Ioan Halcheu, directorul Colegiului Flanginian din Veneția.

³ „13e. Démétrius Chalkias, de Moschopolis, 23 septembre 1706”; É. Legrand, *ibid.*

⁴ G. I. Zavira, *Néz Helláz*, p. 264.

⁵ J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (1774.), p. 177.

⁶ G. I. Zavira, *o. c.*, p. 320.

Universitatea din Halle, „visitase Leida și Cambridge și văzuse Franța și Italia“¹. El se dusese „la Veneția și la Roma“². Ieromonahul *Trifon*, „din Meșova“, profesor la Ianina, „s'a dus la Padova, unde, timp de șase ani, a studiat limbile latină și italiană, filosofia și matematica“³. *Nicolae Zerdzuli* (Cercel), „din Meșova Epirului“, director al Școlii din Iașii Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „fusesse la Veneția și aproape în toate Universitățile din Italia, unde studiasse, timp de opt ani, nu numai limbile latină, italiană și francesă, dar și toate științele“⁴. Generalul *Ioan Coletti*, originar din Săracu, comună pur românească, a studiat la Pisa și a fost medicul lui Ali-Pașa din Tebelen. Distinsul om de Stat al Greciei moderne și-a păstrat totdeauna conștiința originii lui românești⁵.

Cultura italiană nu era necunoscută Arominilor. Insuși *Pouqueville*, consul al Franciei la Ianina în epoca lui Napoleon I-*iu*, face următoarea afirmație: „Valahii cari au călătorit, — și sint în număr mare, — vorbesc mai multe limbi și au bibliotecă destul de bine inzestrată cu cărți franceze și italiene“⁶. De influența culturii italiene va trebui să se ție samă atunci cind se va studia amănunțit formarea conștiinții latine la Rominii sud-dunăreni.

Sintem de părere că elementul aromănesc a ajuns la convingerea originii sale latine în urma contactului pe care l-a avut cu Universitățile italiene. Nu credem că asămănarea graiului lor cu acela vorbit dincolo de Adriatică putea să rămie neobservată de învățații aromini. Cronicarii moldoveni nu au ajuns la convingerea originii latine a neamului lor în urma studiilor făcute la Colegiile iesuite din Polonia? Dar conștiința originii latine la scriitorii ardeleni de la sfirșitul secolului al XVIII-lea nu s'a trezit oare la Roma? Credem că umanismului italian îi datoresc Arominii trezirea conștiinții lor de popor latin.

S'a vorbit de *Ioan Halcheu*, director al Colegiului Flanginian din Veneția. Acesta a fost profesorul lui *Teodor Anastasie Cava-*

¹ J. Thunmann, *o. c.*, pp. 179-180, nota k.

² G. I. Zavira, *o. c.*, p. 395.

³ *Ibid.*, p. 539.

⁴ *Ibid.*, pp. 495-496.

⁵ Ion Ghica, *Opere complete* (ed. P. V. Haneș), III, pp. 104-6; Fallme-
rayer, *Neue Fragmente aus dem Orient* (1861), I, pp. 273-5.

⁶ *Pouqueville, Voyage dans la Grèce*, ed. I, t. II, p. 176.

lioti, autor al *Protopiriei*, tipărită la Veneția în 1770, care cuprinde, pe trei coloane, un vocabulariu paralel al limbilor greacă vulgară, aromână și albanesă. Vorbind despre Cavalioti, Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, scrie, în 1774, că „a studiat umanitățile în orașul său natal cu Halcheu, un învățat Moscopolean“ („Die Humaniora hat er in seiner Vaterstadt bei Chalkeus, einem gelehrten Moschopolitanen, studiert“)¹.

Protopiria ajunge în mâinile lui Thunmann, mulțumită lui Constantin Hagi Gheorghiu Gehani Moscopolezanul, elev al lui Cavalioti, care colindă în secolul al XVIII-lea principalele centre universitare din Europa și se oprește de două ori la Halle. Pe baza informațiilor date de Hagi Gehani, Thunmann scrie că „Valahii de dincolo de Dunăre sânt un popor mare și numeros“, că „vorbesc același graiu ca și frații lor de dincoace de Dunăre“ și că „se numesc ei înșiși Romîni“ („Sie nennen sich selbst Rumänje oder Rumunje“)².

Thunmann citează și cuvintele „torna, fratre“, care dovedesc, după el, prezența elementului romanic în peninsula balcanică în secolul al VI-lea. Iată ce explicație dă învățatul german acestor cuvinte, servindu-se de informațiile lui Hagi Gehani: „D. Gehani m'a informat că Valahii obișnuiesc și astăzi să zică „toarnă, frate“, cînd roagă pe cineva să-i ajute la ridicarea unui animal răsturnat sau a poverii acestuia“³.

Istoricul care va căuta să urmărească formarea conștiinței latinității la Aromîni va trebui să știe samă că Hagi Gehani, care face cunoscuți pe Aromîni, ca popor latin, lumii științifice apusene, era elevul lui Cavalioti, autorul primului vocabulariu aromănesc. Cavalioti, la rîndul său, fusese elevul umanistului Halcheu, care trecuse prin Italia și cunoștea latina și italiana. Va fi existat printre profesorii și elevii Academiei din Moscopole o conștiință a latinității Aromînilor? Rămîne ca din cercetările viitoare să se lămurească această problemă. În tot cazul, explicația dată lui Thunmann de Hagi Gehani în legătură cu cuvintele „torna, torna, frate“ pare a ni dovedi că la Academia din Moscopole vor fi

¹ Thunmann, *o. c.*, p. 178, nota g.

² *Ibid.*, p. 174.

³ *Ibid.*, p. 341, nota. V. și Th. Capidan, *Aromîni, dialectul aromănesc, studiu lingvistic* (Acad. Rom., *Studii și Cercetări*, XX (1932), p. 47, nota 1.

fost cunoscute izvoarele istorice cu privire la originea elementului românesc sud-dunărean.

Încă din secolul al XII-lea istoriografia bizantină știe de originea latină a Românilor: Kinnamos, vorbind de expediția din 1166 a Împăratului Manuil Comnenul împotriva Ungurilor, afirmase că acesta fusese ajutat de Valahi, „cari sint socotiți drept coloni veniți din Italia”¹.

Pouqueville afirmă că Aromânii de pretutindeni socotesc Italia ca țara lor de origine:

„Megalo-Vlahii, cari locuiesc în zilele noastre pe munții cei înalți ai Pindului, pe cari Nicetas îi numește Meteorii Tesaliei, precum și cei din cantoanele Mălăcași și Aspropotamos, se pretind, fără a da nicio dovadă istorică, descendenți ai rămășițelor armatei lui Pompeiu, care se refugiaseră în munții Tesaliei după bătălia de la Pharsalos. Alții dintre ei cred că sint posteritatea unei colonii venite din Abruzzi și întemeiază această tradiție pe faptul că Valahii aspropotamiți își zic încă Bruzi-Vlahi. În sfrșit această părere este răspîdită printre Valahii Perebieni, cari locuiesc la Mețova, într'o parte din cantonul Zagor, în Livadia, în Atica și chiar în Moreia.

„Valahii Masareți sau Dasareți, cari au restaurat Moscopolea, căreia i-au dat numele de Voscopole, oraș de păstori, din pricina numelui lor de Vlah, — această valoroasă populație, ale cărei triburi sint împrăștiate în cantoanele Colonia, Corița și până aproape de Durazzo, — sint, după spusa lor, urmașii unei colonii așezate de Quintus Maximus în Taulanția sau Muzachia, de unde ar fi trecut în munții candavieni în timpul năvălirilor barbare. Cît despre triburile valahe din vecinătatea Parnasului și a Cefisului Focidei, ele pretind că au o origine comună cu Megalo-Vlahii, și toate, în general, revendică, cu mîndrie, numele de Români sau Romani” („...et toutes en général revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Roumains”)².

Toate aceste păreri pe care le aveau Aromânii cu privire la originea lor italică ni fac impresia că se datoresc învățaților lor cari își făcuseră studiile în Universitățile de dincolo de Adriatică.

¹ Ed. Bonn, p. 260.

² Pouqueville, *o. c.*, ed. II, t. II, pp. 151-3.

Pomenirea lui Pompeiu și a lui Quintus Maximus, teoria cu descendența din Abruzzi a unei părți din Aromini, iată dovezi că umanismul italian nu a fost fără influență asupra formării conștiinței latine la elementul românesc sud-dunărean. Studiul limbii atine și al istoriei Romanilor a dovedit cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea și scriitorilor ardeleni din cel de-al XVIII-lea că neamul românesc se coboară din vechii stăpîni ai lumii. De ce nu am admite că Arominii își datoresc conștiința latinității lor studiului limbii latine și al istoriei romane în Universitățile italiene?

Cînd Arominii au emigrat în Statele Habsburgilor la sfîrșitul ecolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea și au venit în contact cu școala istorico-filologică a fraților lor romîni din Ardeal, conștiința lor latină trebuie să fi fost formată. Așa ni explicăm de ce mare parte din ei, de și ar fi avut interes să treacă drept Greci în Austria și Ungaria, s'au lepădat de elenism și au îmbrățișat cu toată căldura cauza rominismului. Nu putem înțelege pe Constantin Ucuta, pe Mihail Boiagi și pe Gheorghe Roja, dacă nu ținem samă de convingerea cu privire la originea lor latină, pe care o vor fi căpătat, cu mult înainte, Arominii, printr'un îndelungat contact intelectual cu lumea italiană.

În 1831, Cousinéry, fost consul al Franței la Salonic, vorbind despre Aromini, va face următoarea afirmație: „Îi recunoști mulțămîntă limbii lor; ei vorbesc și acum latina, și, dacă îi întrebi: de ce nație sînteți?, răspund cu mindrie: *Romîni* („...ils répondent avec fierté: *Rouman*“)¹.

Dînd aceste cîteva sugestii cu privire la direcția pe care ar trebui să o urmeze istoriografia noastră pentru a lămuri formarea conștiinței latine la Aromini, nu avem pretenția că am dat un răspuns definitiv întrebării puse de însuși titlul studiului de față. Problema aceasta merită însă o deosebită atenție. Cercetările istorice ne conving din ce în ce că viața românească a pulsat intens, în secolele trecute, în penînsula balcanică. Arhivele italiene ascund tot trecutul economic și cultural al Romînilor din Sudul Dunării. Sîntem, cu toată convingerea, pentru o cit mai stăruitoare cercetare a lor.

Avem datoria să reconstituim trecutul ramurii sud-dunărene

¹ E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, I, p. 17.

a neamului nostru, dindu-i locul pe care îl merită în marea istorie a latinității orientale.

Ce este Preistoria?

de D. Berciu.

„Patriotismul nu este iubirea țării, ci iubirea trecutului, căci, fără cultul trecutului, nu există iubirea de țară.“

Mihail Eminescu.

În ultimii ani programele noastre școlare au început să dea o atenție deosebită și vremurilor premergătoare istoriei propriu-zise. Aceasta se datorește, fără îndoială, felului nou de a concepe istoria universală și națională, precum și tendinții tuturor popoarelor de a valorifica trecutul lor, mai vechiu sau mai nou, unde au găsit, — și vor găsi totdeauna —, îndemnuri pentru viitor și învățăminte pentru prezent. Trecutul are o înaltă valoare educativă, el fiind un bun al atitor generații, știute sau anonime, care ne-au precedat. Dacă trecutul umanității în genere ne pune în fața drumului multimilenar străbătut până acum de geniul omenesc, cunoașterea trecutului nostru ca popor, ni-ar da acea tărie de credință nestrămutată în destinele și geniul acestui neam, cel mai vechiu de la porțile de Răsărit ale Europei. În marea operă de sintesă a istoriei Românilor, d. profesor N. Iorga¹ a prezentat recent începuturile noastre naționale în adevărata lor lumină: sintem descendenții, nu numai ai Romanilor și Dacilor, ci și ai întregii umanități preistorice din Europa sud-estică. Această conștiință a unui trecut atât de îndepărtat ar trebui să devie o religie a noilor generații, fiindcă numai trecutul creiază perpetuarea mistică a legăturii sufletești între generații. Câtă dreptate avea Eminescu când spunea că: „patriotismul nu este iubirea țării, ci iubirea trecutului, căci fără cultul trecutului nu există iubirea de țară“! Cultul trecutului se confundă cu acela al strămoșilor, cari au trăit, au luptat și au murit pentru apărarea și păstrarea aceluiași pământ pe care-l stăpânim noi azi. A cunoaște, a înțelege și a

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I. Partea I-a. *Strămoșii*, 1936.

jubi pe acești îndepărtați „părinți“ este suprema datorie a vremurilor noastre. Printre fatalitate noi sântem moștenitorii a tot ceea ce ne-a precedat.

Preistoria, știință relativ nouă, caută să aducă lumină tocmai peste vremurile asupra cărora stăruia până acum întunerecul. Ea este în plin progres. Viața omenirii apare astăzi cu totul altfel de cum se înțelegea acum cîteva decenii. Istoria universală și-a mărit cîmpul de activitate și și-a adăugat un nou capitol, care merită și trebuie să fie cunoscut în toată a sa înfățișare.

În urma recomandării d-lui profesor N. Iorga, Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din București ni-a aprobat a prezenta studenților de la Istoria Universală vremurile premergătoare istoriei. Aducem aici cele mai recunoscătoare mulțămiri d-lui profesor N. Iorga și Consiliului pentru încrederea ce ni s'a acordat. În legătură cu aceste preocupări am crezut că este util să tipărim cele de mai jos, mai ales în stadiul actual al cercetărilor de preistorie și de istorie universală. De altfel, drumul a fost deschis anterior de către d. profesor I. Andrieșescu, creatorul preistoriei la noi și titularul catedrei de preistorie din București¹ —, singura din țară —, dar rău înțeles și neurmat.

I. Preistoria în cadrul Istoriei Universale.

„Pas de documents, pas d'histoire.“
Seignobos.

„Quand les écrits manquent, les pierres parlent.“
Boucher de Perthes.

Concepția asupra istoriei universale a evoluat de la Leopold Ranke la E. Bernheim, — acesta completînd pe cel d'întăiu și făcînd, pare-se, o deosebire între istoria politică și culturală² —, și până la d. N. Iorga. În gîndirea istorică a d-sale, istoria nu mai poate fi privită supt un unghi unilateral, ci ea îmbrățișează toate faptele omenești de orice natură, indiferent de timp și spațiu³. În concepția d-lui N. Iorga, istoria trebuie să urmărească

¹ I. Andrieșescu, *De la Preistorie la Evul Mediu*. București, 1924, p. 33 și urm. Se dă definiția preistoriei, metodele și scopul său.

² E. Bernheim, *Einleitung in die Geschichtswissenschaft*, ed. 3-4, 1926.

³ N. Iorga, *Generalități asupra studiilor istorice*.

intreaga activitate a omenirii, cu dezvoltarea spiritului uman și manifestările din domeniul material, precum și raportul dintre aceste două domenii.

Spiritul uman este creator al tuturor formelor, și acest domeniu spiritual, sufletesc, interesează în deosebi, de și nimic nu se produce nici în ordinea materială, care să nu aibă urmări și asupra celei spirituale, spune același. Există o interdependență între spirit și materie, dar cel d'întăiu primează. Se va căuta stabilirea punctelor cîștigate de către umanitate și evoluția activității umane. În felul acesta istoria devine evolutivă, genetică. Profesorul de istorie universală a introdus în studiile istorice conceptul *istoriologiei* și acela al unității permanente a vieții omenești. În sensul celor de mai sus, preistoria constituie în concepția d-sale, o parte integrantă a istoriei universale. Ea este „istoria de început a umanității, de cînd începe pe lume o cultură specific umană, indiferent de loc și spațiu, și până în zilele noastre“, cum a definit-o d. I. Andrieșescu în 1924¹. Istoria începînd deci odată cu primul semn al activității omenești, rațiunea de a fi a preistoriei nu și-ar mai găsi explicația decît pentru geologi și antropologi². Cuvîntul s'a îndătinat. El ar putea fi tradus prin „istoria străveche a umanității“, unul dintre capitolele cele mai vaste ale istoriei universale. Capitolul acesta de început poate fi înțeles însă prin altfel de investigații decît acelea la care face apel istoria propriu-zisă. De aici *alte metode de lucru și științe auxiliare diferite, de și scopul lor este același*, adică o cit mai perfectă cunoaștere a omenirii. W. Deonna a mers chiar până a tăgădui existența preistoriei, ca știință separată de istorie și ca termin³. Pe de altă parte s'au făcut în ultima vreme stăruitoare eforturi de a coordona datele arheologice cu cele scriptice și de interpretare în sens istoric și în spiritul unei istorii universale a izvoarelor de caracter material. Opera de sintesă asupra neoliticului de pre-tutîndeni a profesorului O. Menghin de la Viena⁴ este una dintre

¹ O. c., p. 36.

² N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'Humanité*, I.

³ W. Deonna, *Il n'y a pas de préhistoire?*, in *Rev. de synthèse hist.*, XLII, 1926, la: N. A. Constantinescu, *Istoria Universală și problemele ei actuale*, 1935, p. 126. D. Constantinescu arată pe drept cuvînt că documentul scris nu poate fi un criteriu de despărțire între istorie și preistorie.

⁴ A. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 1931.

cele d'întăiu și cele mai reușite încercări de sistematizare și coordonare. Profesorul R. R. Schmidt, de la Universitatea din Tübingen, a încercat cea d'întăiu *historie evolutivă* a psihologiei oamenilor paleolitică, sprijinindu-se în deosebi pe manifestările de artă (a se vedea versiunea franceză: *L'aurore de l'esprit humain*, Paris 1936). D. N. Iorga a transpus pe un plan de preocupare de istorie națională noua tendință a studiilor de preistorie, în strinsă legătură și cu concepția d-sale asupra istoriei universale și a celei naționale, dînd pentru prima dată la noi o istorie străveche a poporului nostru, al cărei cadru geografic este tot Sud-Estul european¹. În măsură mai mică, — numai pentru neolitic —, d. I. Andrieșescu aducea, în 1912, — cu toată chibzuința științifică proprie —, observații de natură istorică și etnică în legătură cu preistoria acestor ținuturi². În ceia ce ne privește, am prezentat foarte de curînd neoliticul traco-gețic de la Dunărea-de-jos tot supt unghiul unei interpretări istorice³. Noul curent în preistorie pare a se instaura din ce în ce mai temeinic. Preistoria și istoria nu vor avea nimic de pierdut.

Am văzut că scopul preistoriei coincide cu acela al istoriei. Acest scop este de a reconstitui și de a cunoaște deci cît mai bine trecutul străvechiu. Se pune întrebarea: întru cit poate fi justificată preistoria ca știință independentă? Am văzut mai sus că d. Iorga a înglobat-o în istoria universală, ca și d. I. Andrieșescu.

Părerea generală a istoricilor și a preistoricienilor de azi este că preistoria face parte din grupa științelor istorice, unde spațiul și timpul interesează, cu toate consecințele care decurg de aici (N. Iorga, E. Bernheim, I. Andrieșescu, L. Franz⁴, Jacob-Friesen⁵ și R. Pittioni⁶), de și, după cum vom vedea, ea va face apel la discipline din grupa științelor naturale și la metode întrebuițate de acestea. Jacob-Friesen definea preistoria în dependență cu con-

¹ N. Iorga, *Istoria Romînilor*, vol. I, I. Strămoșii.

² I. Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de Romani*, Iași 1912.

³ În *Bul. Museului jud. Vlașca „Teohari Antonescu“*, II, 1937.

⁴ Leonard Franz, *Ist die Urgeschichtsforschung eine historische oder eine naturwissenschaftliche Disziplin?*, în *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*, 1926; E. Bernheim. *l. c.*

⁵ *Grundlagen der Urgeschichtsforschung*, 1928.

⁶ R. Pittioni, *Handbuch für den Geschichtslehrer*, I, *Urgeschichte* 1937.

cepția sa cultural-istorică și etnologică, iar J. de Morgan prelungia domeniul de cercetare al preistoriei până la popoarele primitive actuale, considerînd preistoria ca o ramură a etnografiei¹, ceea ce nu este adevărat, fiindcă etnografia este o știință ajutătoare a preistoriei.

Dar o știință de sine stătătoare trebuie să aibă un cîmp propriu de cercetări și metode bine definite. Preistoria nu-și va îndrepta mijloacele de investigație numai asupra culturii materiale, — sprijinindu-se efectiv în această privință pe arheologia preistorică —, dar ea va căuta să întregască, precum am spus, de o potrivă și viața spirituală și socială a umanității. Studiile de preistorie vor avea în vedere trei obiective, spune Jacob-Friesen: *rasa, poporul și cultura*, de care a ținut sama și C. Schuchhardt, în manualul său „Alteuropa”².

În studiul preistoriei este o complexitate de cauze și urmări, care determină mulțimea științelor auxiliare și a metodelor de lucru. Aceasta nu mai poate fi privită ca „o știință a cazmăiei” („Wissenschaft des Spätens”), cum a numit-o H. Schmidt³, fiindcă aceasta înseamnă a confunda preistoria cu arheologia preistorică, — două lucruri deosebite —, și a judeca unilateral. Preistoria ca știință este mult mai complexă. Ea are un întreg capitol de adunare a izvoarelor, — în care predomină, de sigur, cele oferite de arheologia preistorică —, precum și un alt capitol, al criticii interne, al sistematizării și al interpretării, după cele trei criterii stabilite tot de Jacob-Friesen, dar referindu-se numai la descoperirile arheologice: morfologia, cronologia și geografia descoperirilor, criterii care pot fi în parte aplicate și la celelalte discipline ajutătoare ale preistoriei, nu numai în arheologia preistorică. Aceste procedee sînt însă comune oricărei științe. În Istoria Românilor d. N. Iorga a început prin adunarea izvoarelor și numai după aceea a trecut la sinteza istoriei noastre naționale concepute pe baze largi, la care lucrează în prezent. Heuristica precede, — și este necesar să fie așa —, hermeneuticii, criticii, interpretării sau combinării, care este un ultim proces și care se bazează pe totalitatea datelor dobîndite în diferitele laturi ale cîmpului de cercetare al unei științe.

¹ J. de Morgan, *L'humanité préhistorique*, 1924

² C. Schuchhardt, *Alteuropa. Kulturen. Rassen. Völker*, ed. III, 19 5.

³ H. Schmidt, *Vorgeschichte Europas*, I, 1924, p. 7.

Definiția preistoriei, care este o disciplină istorică, avind un câmp de investigațiuni și metode proprii de lucru, se va înțelege mai ușor după ce vom vedea care sînt științele ajutătoare și mijloacele de cercetare și cînd se va clarifica raportul dintre preistorie și arheologia preistorică. De sigur că „pietrele vorbesc“, cînd lipsesc datele scriptice, dar aceasta nu este suficient, fiindcă preistoria tinde a precisa de asemenea, precum am văzut, elementele de rasă și semințiile ori popoarele din vremurile anterioare istoriei.

II. Științe auxiliare.

Preistoricianul trebuie, din cauza caracterului specific al preistoriei, să aibă o pregătire multilaterală, în care cea istorică și arheologică ține locul de frunte. El este silit să recurgă pe rînd la o sumă de științe ajutătoare, care aparțin fie istoriei, fie științelor naturale.

Antropologia. Antropologia sau paleoantropologia ori geografia umană se ocupă cu studiul raselor din vremurile preistorice. Uneori se lucrează cu mult fanatism într'o atare știință și preistoria e silită să folosească aceste rezultate cu multă circumspecție. Materialul de studiu al antropologiei este de obicei rar. El constă din schelete, crani și puținele resturi somatice care s'au mai putut păstra. Scheletele sînt rare, mai ales în paleolitic, iar în vremurile postneolitice se practică în general incinerarea, cu distrugerea totală sau parțială a cadavrului. De aceea rezultatele antropologiei preistorice sînt destul de reduse. Totuși s'a ajuns a se stabili tipuri raciale, mulțumită cărora sîntem în măsură să cunoaștem, pe cît e posibil, rasele preistorice. Se au în vedere două direcții: morfologia, cu evoluția istorică a raselor, și antropogeografia, cu determinarea de grupuri, legate de răspîndirea lor geografică. Se determină deci grupările omenești, cu asemănări somatice și spirituale, care ar fi tocmai definiția rasei —, dar se caută a se deslega și originea omului și evoluția, în afară de concepția biblică a Creației. În secolul al XIX-lea, atît arheologia preistorică, cît și etnografia, au fost considerate ca făcînd parte din grupa științelor antropologice, ceea ce se vede clar și la L. Ranke¹. Antropologia face parte din biologia umană.

¹ O. Menghin, *o. c.*, p. 3.

Archeologia lingvistică. Termenul este întrebuințat de O. Menghin și R. Pittioni, în lucrările amintite. El corespunde „paleontologiei, lingvistice” a lui Schröder, aplicate în problema Indogermanilor. În lucrarea sa de metodologie, Jacob-Friesen are un capitol care tratează despre lingvistică în legătură cu timpurile preistorice¹. Scopul ultim al arheologiei lingvistice este de a stabili un raport între limba, cultura și răspindirea unui popor. În privința aceasta ea are de urmat două căi, după natura materialelor cu care lucrează: a studia izvoarele literare vechi, utilizând pe autorii clasici și periplusurile lumii grecești, ori făcând apel la lingvistica înțeleasă în sensul cel mai strict, adică la cea etimologică sau comparată. Dar acest fel de cercetări nu sînt încununete de succes decît dacă sînt sprijinite și pe date arheologice.

Se cunosc doar eforturile făcute în secolul al XIX-lea de lingvistică, după ce fusese cunoscută și limba sanscrită, pentru a determina cultura, patria și răspindirea Indogermanilor și iarăși este știut astăzi că ultimul cuvînt în această direcție îl are tot arheologia preistorică. De sigur, cea mai prețioasă sforțare a arheologiei lingvistice este de a coordona datele arheologice cu cele literare, dar aceasta nu se poate aplica decît la timpurile protoistorice și cele medievale, unde izvoarele scriptice nu sînt suficiente pentru întregirea vieții popoarelor. În prezent, mulțămîntă descoperirilor din Asia, din Grecia și chiar celor din lumea tragică, poemele homerice se înțeleg mult mai bine decît dacă am fi fost constrînși să rămînem numai la studiile filologice și de istorie literară. Din aceste rezultate se va împărtași pe viitor, credem, de o potrivă și Dacia, pentru care relatările lui Herodot, confruntate cu datele arheologice, mult mai ample astăzi, decît pe vremea lui V. Pîrvan, care pusese alături cele două feluri de izvoare, așa cum se presintau acum mai bine de zece ani², vor constitui într'un viitor apropiat adevărate revelații. Tot pe baza lingvisticii V. Pîrvan a căutat să urmărească răspindirea Dacilor pînă la Oder și Elba (v. *davae*-ele daco-getice). Dintr'o lucrare pregătită de mult, dar păstrată încă în manuscris, d. I. Andrieșescu a publicat, acum cîțiva ani un fragment în legătură cu răspindirea nord-vestică a Tracilor³, urmînd aceiași

¹ O. c., p. 40 și urm.

² V. Pîrvan, *Getica*, 1926.

³ I. Andrieșescu, *Asupra răspîndirii nord-vestice a Tracilor la începuturile istoriei*, în *Omagiul N. Iorga*, București 1931.

tendință de coordonare a datelor istorice cu cele arheologice. La interesantele lecții publice ținute anul trecut de către d. N. Iorga la Institutul de Istorie Universală, domnia sa a arătat, cind a fost vorba de civilizația cretană și de etimologia numelui regelui Mînos, care orientează spre Egipt, cit de prețioasă este această nouă manieră de a studia și judeca unele fapte din trecut. Este iarăși în de obște cunoscut că „Germania“ lui Tacit a fost în epoca humanismului german punctul culminant al tuturor preocupărilor de istorie și filologie. Ea a fost considerată ca „aurora istoriei germane“ („Morgenrot der deutschen Geschichte“¹). Iar pentru lumea celtică și în parte cea germanică, Cesar este punctul comun de referire al istoricilor, arheologilor și filologilor. Cercetările de toponimie antică și în mai mică măsură cele de onomastică, sprijinite pe arheologie, își găsesc un loc insemnat în acest capitol pentru vremurile protoistorice. Dar filologia și arheologia se sprijină de o potrivă și în evul mediu. Rezultatele studiilor lui M. Vasmer² și ale altor filologi în legătură cu întinderea neamurilor baltice (germanice) din primul mileniu al erei noastre până către centrul Rusiei, în regiunea Kama și Oka, precum și în Rusia albă, au fost confirmate și completate prin interesantele descoperiri arheologice de acolo, de caracter „baltic“, semnalate foarte recent de către C. Engel³. Credem că este deosebit de interesant a semnală aici și o descoperire din Tirol, pe care d. R. Pittioni de la Viena a binevoit să mi-o comunice. E vorba de citeva bucăți de lemn păstrate într'o salină din Tirol, pe care sint gravate litere, a căror formă amintește alfabetul *runic* și *nord-etrusc*, din care derivă, pare-se, primul Germanii ar fi luat alfabetul de la Italicii de Nord prin secolul al III-I a. Chr. Descoperirea de mai sus aparține civilizației hallstattiene de tip Hötting din secolul VIII-VII a. Chr., care ar avea legături cu neamurile ilirice. D. Pittioni crede a putea stabili o corelație între alfabetul etrusc din Nordul Italiei (v. și inscripția de pe coiful B de la Negau), cel runic și cel iliric din epoca hallstattiană,

¹ La Jacob-Friesen. *o. c.*, p. 51.

² M. Vasmer, *Ueber die Ostgrenze der baltischen Stämme*, in *Sitzungsber d. Preuss. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* XXIV, Berlin 1932, p. 631 și urm.

³ C. Engel, *Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker, Forschungen und Fortschritte*, 14, 1933, no. 5, pp. 49-51. După arheologii noștri, mileniul I-III d. Chr. face parte din protoistorie.

care ar fi și cel mai vechiu. În orice cas, problema va trezi interes și va da naștere la discuții.

Arheologia lingvistică este chemată a rezolva pe viitor unele dintre problemele cele mai arzătoare ale preistoriei, nu numai în legătură cu *limba* semințiilor sau popoarelor preistorice, dar și cu *cultura* lor. Ea merge mină în mină cu arheologia, de acolo, de unde încep primele știri istorice.

Etnologia și etnografia. Dintr'un obicei înrădăcinat, Italianii numesc și în prezent preistoria *paletnologie*, adică istoria celor mai vechi seminții. Jacob-Friesen a pus pe același plan preistoria și etnologia, ca științi cultural-istorice avind drept obiectiv cunoașterea *culturii*. După el, etnografia *descrie*, prezintă cultura materială și spirituală a popoarelor, pe cind etnologia urmărește formele de cultură *în spațiu*, geografic și evolutiv. Louis Marin, directorul Școlii de Antropologie de la Paris, crede că etnografia este „analiza descriptivă a civilizațiilor, pe când etnologia caută să explice cauzele și efectele în legătură cu evenimentele și dezvoltarea entităților de tot felul” (*Rev. anthr.*, XLV, 1933, p. 33). Leo Frobenius, un foarte bun cunoscător al continentului african, a introdus în aceste cercetări, — nu fără a recunoaște ca punct de plecare darwinismul și științele naturale —, ideia că formele de cultură sint *elemente vii*, trăiesc, se dezvoltă și se transmit și că nu voința omului creiază civilizațiile, ci acestea împing umanitatea mai departe¹. După Frobenius am avea în etnografie cercuri de civilizație, cu tipuri care să fie capete de serie într'o evoluție. Se va determina *arborele* formelor de cultură, dar aceasta ne duce, precum a observat Jacob-Friesen, la cercetarea tipologică a lui O. Montelius în preistorie, iar aici, la noi, la concepția supraviețuirilor, a continuității sau a transmisiunilor, a d-lor profesori N. Iorga și I. Andrieșescu. Permanențele istorice sânt, după d. profesor N. Iorga, forme ce *s'au menținut* sau forme ce *au reapărut* în diferite răstimpuri. Tendința este deci de a se stabili *genealogia* și *evoluția* civilizațiilor, atit în domeniul etnologic, cit și în acela al preistoriei. În prezent și în preistorie se caută a se studia tipurile de civilizație, nu ca niște cercuri închise, ci ca organisme vii, care influențează pe cele vecine și sint influențate la rindul lor

¹ Leo Frobenius, *Vom Kulturreich des Festlandes*, 1923, și: *Die naturwissenschaftliche Kulturlehre*, 1899. Cf. Jacob-Friesen, p. 85.

de către acestea. Creațiile noi se nasc și din imboldurile venite din afară, dar totdeauna pe fondul local. De și etnologia preistorică va folosi datele scriptice ale autorilor antici, apelînd la același sprijin al archeologiei preistorice, rolul ei va fi mai mare în preistorie decît în lingvistică, părere exprimată de O. Menghin (*o. c.*).

Ethologia, — studiul psihologic al popoarelor —, contribuie de asemenea la înțelegerea sufletului oamenilor de altă dată, cu ceea ce a avut el mai caracteristic, în religie, artă, credințe, etc.

Geologia, geografia, climatologia, paleobotanica, mineralogia, petrografia, paleontologia și tehnologia sînt tot atîtea științe auxiliare care ajută preistoriei la întregirea mediului și la determinări în legătură cu viața, industriile și materiile prime. Jacob-Friesen a arătat în mod destul de amănunțit în capitolul „Geografia descoperirilor”¹ o serie de factori care ni îngăduie a întregi mediul în care trăia omul preistoric și care hotărăște felul de viață în toate vremurile, ca una dintre fatalitățile și permanențele istorice de care vorbea d. N. Iorga. Astfel se va putea vedea clar că felul solului a avut cea mai puternică înrîurire asupra umanității de totdeauna. Pămîntul imprimă legile sale de-a lungul tuturor vremurilor. Nu este o simplă întîmplare că ținutul de loess din valea Dunării a fost cel mai populat în preistorie și că purtătorii ceramicii în benzi de aici erau agricultori sau că populațiile războinice ocupau locurile înalte și întărite. Factorii biotici și edafici fixează pe om, îi luptăsc felul ocupațiilor și tipul așezărilor și al locuințelor sale, ori îl îndeamnă să-și caute norocul aiurea, mai ales cînd și factorii climaterici s'au schimbat. Văile anelor, gîrilele și lacurile au jucat totdeauna un rol determinant în viața semințiilor și a popoarelor. Nevoia de hrană, nesiguranța vieții și apoi dorul de comerț și cîștig au făcut ca fiecare vale să aibă, atît în preistorie, cît și în epoca istorică, o viață proprie, une ori bine organizată, nu numai din punct de vedere economic, dar și politic (N. Iorga.)

În stadiul actual al cercetărilor de preistorie, *chimia* a început să devină cu totul indispensabilă. Într'adevăr, astăzi se face apel chiar la cele mai moderne mijloace ale chimiei organice, cum este analiza spectrală sau a urmelor materiilor. Datorită acestei analize s'a putut constata că în vremurile preistorice se consumau

¹ *O. c.*, p. 120 și urm.

în finiturile germanice și în Egipt bere și alte băuturi, iar analiza residuurilor de pe fundul unui recipient de piatră din epoca paleolitică a arătat că acesta fusese întrebunțat ca opaiț sau lampă : se puneau cărbuni aprinși înăuntru și apoi se azvârliă grăsimea, care lua foc și lumina interiorul peșterilor.

La atare analiză chimică se apelează de asemenea și pentru cunoașterea unui metal oarecare și a locului de proveniență. Astfel s'a putut stabili că aur din Carpați ar fi ajuns pe calea comerțului până în Egipt¹. Niculescu Otin a putut, tot pe această cale, să delimiteze geograficește două centre metalurgice în Dacia eneolitică și a epocii bronzului, unul în Transilvania și altul în Oltenia (Baia-de-Aramă)². Chimia mai ajută în cercetările asupra climei și a schimbărilor limitei pădurilor, fiind strins legată și de analiza polenului (Pittioni).

Fisica ajută, prin metodele sale de lucru, la descoperirea falsurilor în preistorie, care se înmulțesc din zi în zi mai mult.

III. Preistoria și archeologia preistorică.

Din cauza obișnuinții sau poate a metodelor comune de lucru, după cum crede și R. Pittioni³, preistoria se confundă adesea cu archeologia preistorică. Avem a face de sigur cu o cale comună de a privi toate problemele și de raportări cronologice analoage, iar preistoria este servită în tot cuprinsul său de datele oferite de archeologia preistorică⁴, după cum istoria antică se sprijină pe archeologia clasică. Între aceasta și cea preistorică este o asemănare din acest punct de vedere, dar aportul adus de archeologia preistorică pentru cunoașterea vieții este cu mult mai mare, și cu totul indispensabil, decît acela al archeologiei clasice. J. Déchelette, autorul manualului devenit clasic, spune că „l'archéologie préhistorique est la science des antiquités antérieures aux documents les plus anciens”⁵.

¹ H. Peake *The Bronze Age and Celtic World*, 1922, p. 40.

² Niculescu Otin, *Contribuții la metalurgia antică a cuprului în țările locuite astăzi de Români*, în Publ. „Adamachi” (Acad. Rom.), vol. V, 1913.

³ O. c., p. 9.

⁴ I. Andrieșescu, *De la Preistorie la Evul Mediu*, p. 37.

⁵ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, I.

Marele merit de a fi făcut cel d'întăiu o deosebire între preistorie și arheologia preistorică revine d-lui profesor I. Andrieșescu. În cursurile de la Universitate domnia sa a revenit, în repetate rânduri, asupra acestei chestiuni. După domnia sa, preistoria este *presintarea dinamică* a faptelor sau materialelor perfect obiective, oferite de arheologia preistorică, pe cînd aceasta nu este decît *presintarea lor statică*. Problema este destul de interesantă și e necesar, credem, a fi cunoscută unui public cât mai numeros. De aceea vom insista în acest capitol, pentru a scoate în evidență aspectul nou al problemei.

Într'adevăr, există o întreagă literatură, la noi și în străinătate, care cuprinde dări de samă, rapoarte asupra săpăturilor arheologice, descrieri de obiecte, arme, podoabe, depozite, etc., precum și studii interpretative și mai puține de sintesă. Această literatură stă în legătură, fie cu o stațiune, o provincie, fie cu o regiune mai întinsă, o țară sau chiar întreg globul pămîntesc. Lucrările analitice, descriptive, se subsumează arheologiei preistorice, cele sintetice, de interpretare și de urmărire a firului evoluției umanității, aparțin preistoriei. Arheologia preistorică este cel mai efectiv mijloc, — în afară de celelalte științe auxiliare amintite, — de a aduna și procura materialul documentar, format din izvoare de caracter material, dar tot atît de valabile pentru *informația istorică*, întocmai ca și documentul scris, fiindcă, după cum s'a spus cînd a fost vorba de definiția preistoriei, ne interesează activitatea umană, indiferent supt ce formă se manifestă ea. În vremurile preistorice vom avea a face în deosebi cu fapte de civilizație.

Scopul de căpetenie al arheologiei este prin urmare a aduna materialul: așezări, orașe, cetăți, morminte, de care se leagă riturile de înmormîntare și credințele vremii, precum și o întreagă serie de mo umente, de la cea mai modestă lamă de silex pînă la armele strălucitoare ale epocii bronzului sau unelte, podoabele și depozitele din toate timpurile lipsite de cuvînt scris. Săpăturile arheologice, cu tehnica lor proprie și cu o anumită normă de presintare, constituie capitolul de fond al arheologiei preistorice. Rezultatele acestor săpături ar rămînea disperate, dacă n'ar interveni preistoria ca să le unească, să le interpreteze în mod unitar și să li dea viață. Rolul preistoriei este de a uni și de a presinta organic, nu numai rezultatele cercetărilor de arheologie

preistorică, atât de diferite de la o țară la alta și de la regiune la regiune, — după împrejurări și posibilități de lucru —, dar și diversele focare sau centre de civilizație, datorite inegalității ambianței, a solului, a climatului și a puterii de creație deosebite de la neam la neam și seminție la seminție.

Arheologia preistorică adună, procură, descrie — analizează — și presintă static materialul descoperit, urmînd regule bine stabilite, pe cînd preistoria reprezintă punctul de vedere istoric. Ea interpretează monumentele, li dă o semnificație, arată valoarea lor istorică, religioasă și socială, le încadrează apoi la locul just în evoluția umanității. Preistoria reconstituie din elemente veridice și disparate, pe care științele ajutătoare, în frunte cu arheologia preistorică i le oferă, învie, evocă sau povestește trecutul cel mai îndepărtat, după cum istoria reîntregește și evocă trecutul mai nou al omenirii. Procesul reconstructiv este comun istoriei și preistoriei, deosebirea constînd doar în natura deosebită a materialului documentar asupra căruia se exercită. Invierea trecutului nu este numai apanagiul artei, ci prin excelență al istoriei, în care preistoria ocupă cel d'întăiu capitol, precum am mai spus.

În sensul celor de mai sus, arheologia preistorică, de o parte, iar preistoria și preistoricianul, de altă parte, nu formează noțiuni egale, care să se acopere: cele două d'întăiu se subordonează celor două din urmă. Arheologie poate face și un diletant, une ori chiar mai bine decît un specialist, fiindcă se poate dobîndi „practica lucrului“, mai ales cînd e vorba de săpături și descrieri de obiecte, pe cînd preistoria e mai grea. Aici se cere o pregătire complexă și poate un dar cu care nu se naște oricine. Unui preistorician i se cere în primul rînd o pregătire istorică. Dar operă de preistorician poate face cite odată și un istoric, bun cunoscător al vieții umanității în genere și al rezultatelor tuturor științelor auxiliare ale preistoriei: este cea ce a înfăptuit d. N. Iorga în primul volum din sintesa domniei sale asupra istoriei străvechi a poporului nostru.

IV. Metode în preistorie.

Mijloacele de lucru ale preistoriei sînt, evident, în directă legătură cu natura științelor ajutătoare, care stau la temelia ei, și cu metodele folosite de acestea. În afară de lucrarea lui Jacob-

Friesen nu avem încă un studiu sistematic și complet relativ la metode. În 1924, d. I. Andrieșescu, ținînd sama de cercetările archeologilor nordici (danesi, suedesi și germani), ale lui Kossinna și de stadiul preistoriei la noi, stabilia patru feluri de metode: I, tipologic-cronologică, II, cercetarea archeologică a așezărilor, cu obiectiv de determinare etnologică („Siedlungsarchäologie” a lui Kossinna), III, cercetarea materialului supt aspect cultural-archeologic și IV, cercetarea materialului după regiuni, provincii, județe (săpături, musee, colecțiuni etc.)¹.

În general, din punct de vedere metodologic, archeologii și preistoricienii lucrează în toată libertatea, fiecare după metoda și sistemul său. O atare stare de spirit provine, fără îndoială, și din felul preistoriei de a îmbrățișa un cîmp de cercetări atît de vast, servit de atîtea științe ajutătoare, pe care cu greu și le poate însuși în întregime un preistorician. De aici și defectele de metodă în asemenea lucrări. Ar trebui de sigur un criteriu unitar în aplicarea metodelor. O. Menghin l-a văzut în: *cronologia, formele și răspîndirea în spațiu* a bunurilor de civilizație². Ar fi aici cele trei elemente prețioase oricărui studiu de preistorie: fixarea în timp, evoluția și răspîndirea pe glob, elemente care stau în raport direct cu cultura, rasa și cu poporul sau limba. Dar profesorul de la Viena consideră, ca și alți archeologi, cronologia drept o metodă, pe cînd ea nu este în realitate decît unul din ultimele rezultate la care tindem să ajungem pe căi de lucru diferite, precum se va vedea mai jos.

I. *Metoda tipologică*³. Tipologia este cheia de boltă a preistoriei. Ea înseamnă studiul formelor și urmărește stabilirea unor serii evolutive. Se lucrează cu tipologia de o sută de ani, începînd de la Christian Thomson (1836) și Johann Daneil, dar mai ales de la O. Montelius⁴, care este creatorul acestei metode. El a arătat că există o evoluție a obiectelor, care este sesisabilă prin studiul tipologic. Sînt serii de forme sau tipuri. O. Montelius compara o atare serie cu un arbore geneologic⁵. Ar fi deci o

¹ *O. c.*, p. 30.

² *Weltgeschichte*, p. 6. Cf. Jacob-Friesen, dar el se gîndia numai la archeologia preistorică.

³ Foarte bine tratată și cu un istoric al său de către d. profesor I. Andrieșescu (*l. c.*), iar mai tîrziu de Jacob-Friesen (*o. c.*, p. 163 și urm.).

⁴ *Die typologische Methode*, 1903.

⁵ La Jacob-Friesen, *o. c.*, p. 167.

formă principală, din care derivă altele secundare, întovărășite une ori și de variante. În general se poate susține că forma simplă este prototip al unei întregi serii și că forma complexă este mai nouă, dar poate fi și contrariul. De aceea trebuie să se stabilească cel puțin două serii evolutive, având și un sprijin cronologic, fiindcă numai așa se dobîndește și *sensul evoluției*. În felul acesta rezultatele tipologiei nu mai pot fi interpretate ca *reversibile*. Poziția cronologică a seriilor o dă, fie stratigrafia, fie un alt mijloc de lucru, dar și tipologia, la originea căreia stă sistemul celor trei perioade, care corespund unei cronologii relative în înțeles larg. Pentru descoperirile întâmplătoare și izolate, tipologia este singura posibilitate de încadrare științifică și cronologică. Tipologia poate stabili și cronologia, dar ea are nevoie de aceasta, după cum am văzut, pentru fixarea în timp a seriilor înrudite. D. profesor I. Andrieșescu avea dreptate în această privință cînd stabilia o metodă tipologic-cronologică. Pe baza observațiilor stilistico-tipologice se prezintă azi în mod obișnuit și descoperirile arheologice, chiar cînd este vorba de tipuri de civilizație. Aceste observații ni oferă de asemenea marele avantaj de a urmări, nu numai procesul de formare al unui tip de civilizație, care nu este decît o sintesă, dar chiar originea acelui tip, considerat ca organism viu. La origine, aplicarea metodei tipologice în preistorie, ca și concepția lui Leo Frobenius din domeniul etnografiei sau al etnologiei, se bazează pe științele naturale și darwinism, cu teoria descendenței. Ca și lumea animală și formele de cultură, după Frobenius, un obiect oarecare își are *viața* sa proprie, o origine, o evoluție și o transmisiune. Științele nu sînt închise hermetic. Ele se influențează și se sprijină, dînd rezultate optime.

II. *Stratigrafia*. Stratigrafia este studiul stratelor, după cum o arată și numele. Se studiază și se determină stratele de cultură (*couche de civilisation, Kulturschicht*) și stratele geologice. Stratigrafia nu poate lipsi niciunei lucrări de arheologie preistorică serioasă, mai ales cînd este vorba de presintarea rezultatelor săpăturilor efectuate într'o așezare preistorică. Observațiile stratigrafice, — care trebuiesc uneori întovărășite și de profile făcute în stațiunea săpată —, ni arată succesiunea în spațiu, de jos în sus, a stratelor de cultură și care succesiune corespunde alteia în timp, de la stratul cel mai vechiu la cel mai nou. Stratul inferior cuprinde civilizația cea mai veche dintr'o așezare, iar

cel *superior*, ultimul, pe cea mai nouă. Aici trebuie să se facă o deosebire. Se întrebuițează în preistorie, de pildă, denumirea de paleoliticul inferior și paleoliticul superior, dar nu din *punct de vedere calitativ, ci cronologic*, în sensul precisării stratigrafice, și anume că stratul de jos este cel mai vechiu. Se poate întâmpla ca un strat „inferior“ să conțină o civilizație superioară ca manifestare, iar altul „superior“ o civilizație inferioară, dacă ținem sama de ideea calității. O. Menghin a arătat (*o. c.*) că termeni de „inferior“ și „superior“ din preistorie nu pot fi puși alături de aceia din științele naturale, fiindcă aici un organ „inferior“ este mai puțin evoluat și diferențiat față de un altul „superior“, care a atins un înalt grad de diferențiere și deci de superioritate.

Stratigrafia în preistorie reprezintă, precum am spus, succesiunea în timp și în spațiu a tipurilor de civilizație, dar și linia adevărată a evoluției acestora. Grație stratigrafiei, — și în parte tipologiei, dar servită de cronologie și stratigrafie pentru ca rezultatele sale să fie puse în toată valoarea —, vom putea urmări mai ușor istoria și evoluția umanității preistorice, cu deosebire în domeniul material. Cum între acesta și cel spiritual există o strinsă corelație, se va putea dobîndi și în acest domeniu evoluția spiritului uman și a punctelor cîștigate de el. Ideea evoluționismului străbate azi cercetările de preistorie, fiind în legătură desigur cu concepția istoriei evolutive, genetice (Iorga-Bernheim). Evident că această idee se sprijină în preistorie și pe tipologie, dar la baza ei stă aici cronologia relativă sau stratigrafică, după cum o numește O. Menghin¹. Nicăieri ca în pămînt nu se observă mai bine trecerea de la un grad de simplitate la unul de diferențiere graduală, cu atît mai mult, cu cit, prin stratigrafie, preistoricianul este în stare să fixeze în timp, — dacă nu absolut, cel puțin relativ —, *stadiile evolutive ale umanității* și, făcînd apel la științele ajutoare, să reconstituie și mediul de viață din vremea respectivă. În toate civilizațiile preistorice se constată o trecere de la o stare modestă la una mai confortabilă. În cîmpia Dunării am determinat un strat de civilizație cu colibe sărăcăcioase, peste care vine altul cu locuințe spațioase și cu un inventariu bogat, care arată o bună stare a oamenilor de atunci. Același proces e în Tesalia și în toată Europa răsăriteană.

¹ *Weltgeschichte*, p. 8.

Fiecare civilizație are o stratigrafie a sa proprie, pe care o putem numi stratigrafie interioară. Un strat de cultură are une ori două sau mai multe *niveluri*, care corespund în general *fazelor* unei civilizații. Grosimea straturilor de cultură diferă de la civilizație la civilizație. Aceasta înseamnă că și *durata* civilizațiilor este diferită.

În prezent se practică metoda stratigrafică mai ales în neolitic și în al doilea rând în paleolitic, dar, în ceea ce privește cuaternarul și terțiarul, rezultatele ei sînt mai discutabile. De aceea se recurge și la alte mijloace. Astfel *analiza polenului* permite să se stabilească schimbările de climă, limita pădurilor și în general prezența sau dispariția plantelor și a speciilor. În această privință este îmbucurător faptul că și la noi s'a început a se forma tabele întregi cu specii de plante după analiza cărbunelui descoperit în straturile de cultură, studii care atrag după sine și precisări în legătură cu clima din vremea unei civilizații oarecare¹. În stațiunile noastre din Dacia au apărut și cereale carbonizate. Ele vor trebui analizate și studiate cu toată atenția pe viitor. Analiza polenului stabilește o corelație, — cînd e posibil —, între stratele de cultură, faună, floră și climă, în legătură cu care se poate fixa diferite feluri de climă: boreală, sub-boreală, atlantică și sub-atlantică, precum s'a făcut în Vestul Europei². Prin intermediul analizei polenului și a stratigrafiei se ajunge la cronologia geologică („*erdgeschichtliche Chronologie*“; v. mai jos), folosită în paleolitic și mesolitic. Scoarța pămîntului s'a schimbat în continuu. Aluviunile servesc la stabilirea cronologiei geologice și arată aceste schimbări, dar ele nu sînt documente perfecte. De și în regulă generală aluviunile de pe terasele superioare sînt cele mai vechi, totuși ele pot fi mișcate de vînt. În schimb peșterile oferă din punct de vedere stratigrafic cele mai precise dovezi ale succesiunii straturilor, care nu s'au mișcat niciodată. După stratigrafia unei peșteri se poate întregi toată viața ei, strat cu strat, cu faună, floră, industria litică și a osului, gravuri și picturi. Georg Kyrle, mort anul trecut, care visitase în mai multe rînduri și țara noastră,

¹ C. Ambrojevici, *Neue Beiträge zur Kenntnis der postglazialen Würmezeit während des Endneolithikums in Nord-Bessarabien*, în *Bull. de la Sect. Sc. (Acad. Rom.)*, 1933. V. și *Bul. mus. naț. de ist. naț. din Chișinău*, 1930.

² Jacob-Friesen, *o. c.*, pp. 159-60.

creatorul speologiei practice și teoretice de la Viena, a arătat, într'o lucrare de metodologie, care este aportul acestei științe la cunoașterea trecutului celui mai îndepărtat al omului¹. Formarea stalagmitelor în peșteri, ca și înaintarea ghețarilor, brazdele săpate de morene și depozitele de la vărsarea riurilor servesc împreună la stabilirea unei cronologii geologice.

În concluzie putem spune că stratigrafia este cea mai prețioasă metodă a preistoriei. Ea fixează în primul rind cronologia relativă a civilizațiilor și pe cea geologică, iar apoi dă prilejul cercetătorului de a urmări, strat cu strat și perioadă cu perioadă, evoluția umanității. Tot pe baza stratigrafiei și a asociației obiectelor se pot stabili *sincronisme*, despre care vom vorbi în capitolul referitor la cronologie.

III. *Metoda comparativă*. Metoda comparativă se sprijină în primul rind pe metoda tipologică, de așezare alături a obiectelor și a formelor analoage de civilizație, trecînd dintr'un cerc la cele învecinate și apoi din ce în ce mai îndepărtate. Se caută astfel puncte de reper în evoluția formelor și în stabilirea cronologiei. Prin metoda larg comparativă, arheologul și preistoricianul au posibilitatea de a sesiza și *gradul* de înrudire al civilizațiilor. Această observație, împreună cu altele de altă natură, aduce o oarecare contribuție și în ceia ce privește *originea* civilizațiilor și a formelor de cultură. Cercetarea actuală asupra civilizațiilor dintr'o regiune sau provincie, mai mică ori mai mare, cite odată chiar studierea unui singur tip de civilizație, tinde a se îndepărta de la cercetarea strict regională sau locală și caută raporturi cu lumea încunjurătoare sau cu fenomene de cultură îndepărtate, care au avut o înrîurire oarecare asupra civilizațiilor tratate. Aceasta înseamnă cu alte cuvinte, *mutatis mutandis*, a transpune studiile de preistorie pe un plan analog istoriei universale și istoriei locale privity însă în raport cu istoria universală, cum a presintat d. profesor N. Iorga istoria noastră națională.

În al doilea rind, această metodă se aplică în special în domeniul etnografiei, avînd drept lozincă: o formă similară corespunde unui scop similar². Într'adevăr multe din tainele vieții omului preistoric au fost lămurite numai după cunoașterea vieții

¹ Georg Kyrle, *Die theoretische Späologie*, Viena, 1923.

² Iacob-Friesen, *o. c.*, pp. 152-158.

triburilor primitive de azi, care, după concepția lui J. de Morgan, ar trăi încă în preistorie. Prin comparație s'a putut da și o *semnificație* obiectelor descoperite, ca și unor rituri funerare, ca acela al îngropării în poziție strinsă (economie de spațiu, odihnă sau poziția primordială, embrionară din pîntecele mamei?)¹, ori s'au reconstituit obiceiurile, credințele, superstițiile și organizația socială de odinioară. Astfel s'a ajuns și la teoria totemismului în timpurile preistorice.

Cu metoda comparativă se lucrează și în arheologia lingvistică.

IV. *Metoda chorologică*. Această metodă este relativ nouă în preistorie. Ea a fost împrumutată din științele naturale, folosită pe la jumătatea secolului trecut de Ernst Haeckel, iar apoi introdusă și prezentată ca metodă de lucru în preistorie de către Iacob-Friesen². Ea înseamnă urmărirea formelor de cultură în spațiu (gr. ἡ χώρα = spațiu). Leo Frobenius a recurs la ea pentru susținerea concepției sale despre care am vorbit mai sus. El a numit-o „metodă cartografică“. În etnografie, ca și în arheologie se urmărește, după același criteriu „al formei“ și „al cantității“, ridicarea hărților cu răspîndirea formelor de civilizație, grupuri, tipuri etc., precum și asocierea lor. Uneori obiectivul este chiar determinarea legăturilor genetice.

Cînd se studiază în de ajuns de bine o regiune sau un ținut, așa precum a preconizat d. I. Andrieșescu în 1924, se poate vedea caracterul ei specific, în ceia ce privește formele și tipurile de civilizație. Un corolar al acestor studii este fixarea cartografică. Idealul este de a nu întocmi hărți numai cu descoperirile arheologice, în felul cum a procedat V. Micov pentru Bulgaria³, ci de a indica pe aceste hărți, atît tipurile sau cercurile de civilizație, bine studiate și delimitate, cit și o formă bine caracterisată, de pildă un anumit tip de arme (săbii, pumnale, etc.), de unelte, podoabe sau un rit de înmormîntare. Acest din urmă procedeu a fost utilizat încă de mult în Apusul și Nordul Europei. H. Schroller a publicat, în legătură cu tipurile de civilizație ale epocii neo-eneolitice din Transilvania, o serie întreagă de

¹ *Ibid.*

² *O. c.*, pp 170-172. Autorul discută pe larg această metodă. După el luăm majoritatea datelor de mai sus.

³ V. Mikov, *Stations et trouvailles préhistoriques en Bulgarie*, Sofia, 1933.

hărți, care sunt de o prețioasă utilitate¹, iar noi am adăugat în lucrarea noastră „Arheologia preistorică a Olteniei“, ce se va publica în curind, hărțile cu tipurile de civilizație din această provincie. Asemenea hărți dau posibilitatea de a delimita geograficește un tip sau o arde de civilizație, de a fixa centrul ei de iradiere și de a preciza sensul și direcțiunea mișcărilor. Pe baza acestor hărți, cînd ele se aplică la grupe mari de civilizație, se reconstituie istoria însăși a civilizațiilor respective. Prin atari hărți se vede clar rolul pe care l-au exercitat factorii edafici, orografici, biotici, climaterici, etc., asupra începuturilor și dezvoltării civilizațiilor umanității preistorice. Dar nu numai atît. Aceste hărți dovedesc de asemenea că în anumite regiuni a fost o continuitate de viață. În special ținuturile de loess și văile apelor mari s'au bucurat în toate vremurile de o prosperitate deosebită. Metoda horologică îngăduie în plus și o interpretare etnologică, în sensul lui G. Kossinna („Siedlungsarchäologie“). Cînd cercurile de cultură au fost bine definite cronologic și geografic, — ridicîndu-se și harta lor --, preistoricianul poate aplica teoria lui Kossinna în ceea ce privește dependența dintre un cerc de civilizație și un popor sau seminție. Într'adevăr este ispititor a adopta echivalența „cultură = popor“, dar ea trebuie să fie dovedită, însă metoda de lucru a lui Kossinna, îmbunătățită de G. Wilke, s'a arătat a fi șubredă, tocmai fiindcă este *deductivă*, pe cînd ea ar trebui să fie *inductivă*. De sigur că este foarte greu a porni de la popoare fixate prin date scrise și a scobori în jos, în timp, pentru a descoperi pe strămoși, fără a avea sprijinul datelor de caracter material, singurele în stare a reconstitui *firul vieții* străvechi a unui popor. Pe baza formelor de civilizație preistoricianul sesisează o *continuitate de cultură*, acolo unde există, din cele mai vechi timpuri preistorice și pînă în vremea istorică. Acestei continuități îi corespunde una etnică. Legitimitatea descendenței unui popor din neamurile care au creat pe aceleași locuri civilizațiile străvechi nu poate fi susținută decît prin continuitatea de cultură. În Europa sud-estică o asemenea continuitate pare a fi asigurată. Poporul nostru ar fi moștenitorul întregii umanități preistorice din aceste părți ale Europei. Ceva din sufletul milenar al atîtor înaintași ni-a rămas ca un scump patri-

¹ Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, 1933.

moniu spiritual. Fixarea cartografică a unor anumite tipuri de arme, unelte, etc., este tot atât de necesară. În felul acesta se arată *tipurile regionale* sau tipuri care au o mai mare răspindire, fiind bunuri ale mai multor cercuri de civilizație. În special armele de metal și podoabe circulă la mari depărtări. Bronzul romino-ungaro-slovac are forme caracteristice. Ele ajung, une ori, pînă departe în centrul Europei sau în alte direcțiuni. Se delimitează *provincii culturale*, cu viața lor proprie. Dar în plus metoda chorologică ne ajută a întocmi hărți și cu articolele de comerț, pe baza cărora se poate scrie *istoria comerțului* în preistorie (v. O. Montelius). Mai întăiu Mortillet a întocmit o hartă cu localitățile în care s'a descoperit chihlimbar și mai tîrziu A. Tallgren a urmărit răspindirea acestui prețios articol de comerț din Prusia Orientală peste Europa răsăriteană¹. Chihlimbarul de Buzău pare să fi fost exploatat în timpurile preistorice. O perlă din asemenea chihlimbar s'a descoperit într'un mormint din epoca de bronz de la Vattina (Banat). Se constată tot pe baza hărților și drumurile comerciale, ca și direcția invasiilor. Năzuința acestei metode este de o potrivă a întocmi hărți și tabele sinoptice ale *tipurilor contemporane* din mai multe regiuni, care permit a vedea într'un moment dat stadiul de evoluție la care a ajuns umanitatea diferitelor regiuni și continente. În această privință profesorul O. Menghin a întrebuințat asemenea tabele în opera sa de sintesă pe o scară foarte întinsă. Nu este o inovație, fiindcă ele au fost utilizate anterior și de alți archeologi în legătură și cu sincronismele, dar tendința de a face apel la tabele se impune din ce în ce mai mult. Le-am folosit și noi pentru neoliticul traco-getic.

Metoda chorologică vine în sfîrșit și în sprijinul etnologiei, după cum a dovedit Leo Frobenius, împreună cu o pleiadă întreagă de cercetători în acest domeniu. Se determină cercuri de civilizație și se fixează cartografic. Se urmărește a se vedea dacă suprapun provinciile și cările grupări omenești corespund.

Această metodă este de viitor, ca și stratigrafia. Chorologia, mai mult decît celelalte metode ale preistoriei, permite o *interpretare dinamică*, și ea constituie caracterul esențial al preistoriei. Mișcări de popoare, iradiieri, influențele dintre civilizații, probleme

¹ *Reall. d. Vorgeschichte*, I, pî 137. Două localități pe Nistru și două pe Nipru.

etnice sau etnologice, printre care și cea indoeuropeană, comerț, schimburi, fixarea pe hartă a tipurilor de civilizație sau a unor serii întregi de stadii evolutive ale unei forme de cultură, precum și înțelegerea specificului unei provincii, unei țări sau unei regiuni, sînt tot atîtea chestiuni a căror deslegare, mai mult ori mai puțin completă, une ori cu ipoteze, de altfel inerente oricărei științe, depinde în mare parte de felul cum se aplică această metodă în preistorie.

V. Cronologie. Epoci și perioade.

Determinările cronologice sînt de cea mai mare necesitate și valoare în preistorie. Fără un cadru de timp, bine fixat, nu se poate studia nici în istorie. O întrebare firească pe care și-o pune, nu numai arheologul sau preistoricianul, dar și alt om de știință, cit și un profan, — și mai ales acesta! —, este aproape stereotipică: „de cînd datează acest obiect sau această civilizație“? Un istoric și un specialist se va mulțami cu o datare *relativă*, pe cînd diletantul și profanul insistă să obțină un răspuns cu date *absolute*, cu cifre, așa cum ne obișnuiește istoria. Preistoria nu cunoaște însă aceste date decît în mod foarte aproximativ și numai pentru perioadele ei tîrzii, cu deosebire în lumea Egiptului, a Orientului și a Mediteranei, unde istoria începe mai timpuriu.

Din cele precedente s'a putut vedea că științele auxiliare și metodele preistoriei și ale arheologiei preistorice tind de o potrivă să ajungă la o deplină înțelegere a culturii materiale și spirituale a umanității, dar și la determinări cronologice, care sînt une ori un ultim scop al cercetărilor.

În legătură cu paleoliticul se întrebuițează și *cronologia geologică* („erdgeschichtliche Chronologie“), despre care am vorbit în capitolul stratigrafiei. Schimbările scoarței pămîntului au avut consecințe asupra omului și a civilizațiilor create de el. Prin stratigrafie, prin analiza polenului, prin cercetări paleobotanice și paleontologice s'a încercat să se ajungă la o coordonare a straturilor geologice și a civilizațiilor paleolitice pe care le conțin aceste straturi. Rezultatele cele mai satisfăcătoare le-au dat peșterile, care par să fi fost locuite, — cel puțin unele dintre ele —, într-o perioadă interglacială, după poziția lor înaltă (Pittioni), ca acele

din Oltenia și citeva din Transilvania. Anumite specii de plante și de animale se întâlnesc numai într-o climă bine cunoscută. Vremea mamutului însemnă o climă rece, pe când aceea a elefantului antic (*Elephas antiquus*) una caldă. Adevăratul tip de climă caldă pare să fie în epoca de bronz și de fier. Într-adevăr vor fi avut loc schimbări climaterice importante în perioada de trecere spre epoca bronzului, fiindcă avem la îndemână și date antropogeografice, care ar confirma acest lucru. Așezările neoneolitice, de pildă din Dacia, sînt în bună parte părăsite, iar cele noi ocupă ultimele terase ale riurilor. Se va fi retras și limita pădurilor.

Pentru paleolitic eforturile de pînă acum au precizat că auri-gnacionul, mousterianul și o parte a magdalenianului aparțin ultimei perioade glaciare, iar partea a doua a magdalenianului ocupă o vreme postglacială.

Există în al doilea rînd o *cronologie relativă* în sensul larg al cuvîntului, care se bazează pe sistemul celor trei perioade : piatră, bronz, fier. Aici ar trebui făcută însă o rectificare. Ar putea fi vorba de o epocă a pietrei și una a metalelor, iar înaintea acestora de o epocă a lemnului, a cărei existență pare a fi verosimilă. Cronologia relativă ni arată în felul de mai sus marile etape de evoluție ale umanității. Ea este folosită în manuale și opere de sintesă. Alături de aceasta se întâlnește *cronologia relativă a tipurilor de civilizație*, pe care o dă stratigrafia, din care cauză O. Menghin a numit-o cronologie stratigrafică¹. Pe baza stratigrafiei s'au întocmit scheme cronologice dintr-o stațiune, dintr-o provincie sau o regiune mai mare. Ele arată succesiunea tipurilor de civilizație dintr-o epocă sau mai multe epoci, de la cel mai vechiu la cel mai recent, după orînduirea straturilor de cultură în sens vertical, de jos în sus. Cronologia relativă nu este valabilă decît pentru o provincie sau regiune. În cercurile învecinate sînt alte succesiuni de tipuri diferite. Pentru a cuprinde într'un ansamblu dezvoltarea paralelă dintr'un timp oarecare și din ținuturi mai mult sau mai puțin întinse se va stabili o *sincronizare* a civilizațiilor. Observațiile tipologico-comparative și sincronismele au ajutat la acest proces, care arată în esență, nu numai dezvoltarea paralelă, precum spuneam, a civilizațiilor înrudite, dar și a civiliza-

¹ *Weltgeschichte*, p. 15.

țiilor care nu au între ele nicio legătură genetică. Asemenea tabele, despre care am amintit și în capitolul metodei chorologice, înfățișează civilizații care nu reprezintă o identitate de forme sau o asemănare, dar care sînt *contemporane*.

Ca subordonată cronologiei relative în înțelesul mai restrîns avem *cronologia faseologică*. Ea ar mai putea fi numită *cronologia internă* a unei civilizații. O. Menghin a întrebuițat anterior această denumire, dar cu alt înțeles, mult mai cuprinzător, de atribuire a unei forme de cultură unui „rang” anumit în evoluția civilizațiilor¹. Cînd săpăturile arheologice sînt bine făcute și stratigrafia a fost în centrul preocupărilor arheologului, cronologia relativă a tipurilor de civilizație, care se suprapun, este asigurată, mai ales cînd ea se confirmă de o serie întreagă de săpături și cercetări. În aceste preocupări intră și grija de a identifica *nivelurile* unui strat de cultură în corespondență cu *fasele* civilizației din stratul respectiv. Dar o fasă sau un *facies* nu poate fi totdeauna determinat numai pe cale stratigrafică. Aici intervine și tipologia, care une ori, chiar fără concursul stratigrafiei, poate să deosebească *stilurile* sau *fasele* unei civilizații. În orice caz, pentru ca o cronologie faseologică să fie valabilă, ea trebuie să se sprijine de o potrivă pe date stratigrafice și tipologice. Confuzia, care din păcate se face între *fase* și *niveluri*, să fie înlăturată. Noțiunea *fasă* implică pe aceia de *evoluție*, iar noțiunea *nivel* în stratigrafie stă în legătură cu un strat de cultură fixat în spațiu și care nivel corespunde unei faze de civilizație. Pe de altă parte, trebuie iarăși precizat că *înfrățirea*, *aspectul* sau *habitusul* unei civilizații se referă la *cronologia relativă* și la *incadrarea* ei într-o arie de civilizație sau într'un rang de civilizații încrudite. Se poate spune prin urmare că civilizația Turdaș sau Boian are un aspect band-ceramic, iar tipul Coțofeni o înfrățire „nordică”, ori că fasa Gumelnița III are un habitus târziu eneolitic. Coțofeni aparține rangului civilizațiilor „nordice”, pe cînd Gumelnița celui band-ceramic (ceramică ornamentată cu benzi).

Avem însă în preistorie și o *cronologie absolută* sau *generală*.

Ea tinde să fixeze în cifre, mai mult sau mai puțin aproximative, durata civilizațiilor și a fazelor. Stratigrafia și mai ales tipolo-

¹ O. c., pp. 84-5. De altfel periodizarea și terminologia, atît de meticuloasă, a lui O. Menghin, face opera lui cu sînt accesibilă.

logia cu O. Montelius au avut aici cea mai largă contribuție. Pentru stabilirea unei atari cronologii s'a recurs și la *sincronisme*. Viața umanității preistorice nu începe și nu se sfârșește în același timp în toate părțile lumii. De pildă, în Egipt, vremea istorică începe în mileniul al IV-lea a. Chr., deci într'o perioadă cînd la noi nici nu începuse neoliticul. Obiectele din Egipt, databile acolo, s'au descoperit în asociere cu civilizațiile preistorice din Egee și Mediterană. Aceste obiecte *datează mediul* în care au fost găsite. În al doilea rînd s'au descoperit în Egipt obiecte preistorice din Creta, Orient sau din alte părți, care aparțineau acolo unor complexuri clar definite. Ele erau datate în Egipt *prin mediul* în care s'au găsit și indirect ele datau complexurile de unde proveniau. În felul acesta criteriul sincronistic constituie puncte de reper de reală importanță pentru cronologia absolută, al cărui creator este cunoscutul O. Montelius. Mulțămită sincronismelor s'a ajuns să se știe că Abraham a plecat din Ur (Mesopotamia) spre Canaan, în căutarea unor locuri mai bogate în pășune, pe vremea lui Hammurabi, primul legiutor al lumii (ca. 2000 a. Chr.).

O altă problemă în preistorie este și aceea a epocilor și a perioadelor. Criteriile de împărțire ale istoriei sînt numeroase și au evoluat de-a lungul timpurilor, de la o epocă la alta¹. Din aceste criterii s'ar putea aplica în preistorie acela al „etăților“ sau al vîrstelor, dar în sens general, fiindcă alta este semnificația vîrstelor preistorice. Întocmai ca în istorie, epocile și perioadele, ca și civilizațiile preistorice, nu se despart neted între ele. Este un adevăr repetat adesea ori de d. N. Iorga. Epocile se întrepătrund. În cea de azi trăiește ceva din epoca trecută: „in dem Heute schon das Morgen wandelt“ (Fick). Că perioadele se întrefese, ca două ape ce-și unesc cursurile, fără a putea să deosebim ca o linie geometrică locul lor de unire, ni-o arată însuși sfîrșitul preistoriei. Acesta se prelungește după regiuni pînă la anul 1000 d. Chr. (în Nordul Europei) sau pînă la întemeierea Statelor, ca la noi (I. Andrieseșcu), pe cînd Egiptul cunoștea viața istorică de cinci milenii.

Tendința actuală a istoriei universale, — pe lângă cea sintetică, — este de a se renunța la periodisările care artificializează și pun

¹ A se vedea, în privința aceasta admirabila lucrare a d-lui N. A. Constantinescu, citată mai sus, nota 7.

limite false între epoci (N. Iorga) și de a grupa fenomenele istorice (Halecki)¹. În preistorie o atare grupare nu se poate face decât din *fenomene de cultură*, cu deosebire pentru timpurile mai vechi. Se ține samă de *materialul prim* al industriilor și de *formele de cultură*. Vom avea o *vârstă a pietrei* și o alta a *metalelor* (cupru, bronz, fier). La începutul evoluției umanității va fi fost foarte probabil o epocă în care lemnul va fi jucat un rol însemnat în viața oamenilor de atunci. Etnografia triburilor primitive actuale oferă bune paralele, pe care le putem urmări și în viața țăranului nostru, iar arheologia a dovedit că multe vase imită forme de lemn sau de curcubitacee. Din cauza naturii sale peritoare, lemnul nu s'a putut păstra pretutindeni. În civilizația Ertebölle din mesolitic s'au găsit obiecte de lemn, podoabe și arme (pieptene, bumeranguri, măciuci, etc., v. O. Menghin, *o. c.*, p. 219), ca și în civilizația Kunda din aceeași perioadă (*ibid.*, p. 235; o lingură.) În palafitele din Elveția, unde nămolul a conservat în bună stare o mulțime de obiecte, s'au descoperit vase de lemn. În cercul nordic se cunoaște interesantul plug din lemn de stejar, datat pe la 3500-3000 a. Chr. (H. Obermaier, *o. c.*, p. 265). În ultima vreme s'au făcut unele descoperiri chiar în mediul paleolitic, ca în Franța, unde s'au aflat obiecte de molift, brad și pîn². Forrer le atribuie acheuleianului; O. Menghin le plasează într'o perioadă interglacială.

În viața multimilenară a umanității preistorice se observă, ca și în vremea istorică, adevărate *evuri medii*. Sint epoci de tranziție, de trecere spre o nouă epocă. Ele au aceeași semnificație ca și cele istorice (N. Iorga), fiind doar răstimpuri de transformare, de pregătire și de adaptare la forme noi, care apar alături de cele vechi. Multă vreme s'a vorbit în preistorie de un *hiatus* între paleolitic și neolitic și care s'a dovedit inexistent. Natura n'a făcut salturi. Viața nu s'a dezvoltat în linie dreaptă sau ascendentă, ci evoluția ei are suișuri și scoborișuri. Acestea din urmă ar fi evuri medii, asupra cărora se aruncă și cele mai mari calamități. Este o mindrie pentru noi că evul mediu a ajuns să fie așezat în adevărata sa lumină, datorită și d-lui N.

¹ La N. A. Costantinescu, *o. c.*, p. 82.

² R. Forrer, *Rhinoceros de Merck et outillage de bois découverts dans un abri du paléolithique ancien à Sprichen près Forbak*, în *Cah. d'arch. et d'hist. d'Alsace*, XVIII, 1927; cf. O. Menghin, *o. c.*, p. 90.

Iorga, statornic cercetător al vremii. Hiatusul de care aminteam mai sus este înlocuit astăzi cu epoca mesolitică, pe care unii archeologi o presintă ca o fasă de încheiere a paleoliticului și alții ca o vreme care deschide epoca neolitică (epipaleolitic, epimiolitic și protoneolitic în parte). În prezent se poate urmări mai ușor dezvoltarea organică dintre paleolitic și neolitic. În mesolitic au loc prefaceri adânci și mișcări de seminții. Ca urmare a acestui proces vom avea o civilizație nouă: neoliticul. La sfârșitul neoliticului vom găsi o perioadă *eneolitică* sau *cuprolitică*, în care industria litică se asociază cu cea metalurgică. Ea este o nouă perioadă de prefaceri, ca și cea mesolitică. Descoperirea metalelor a produs într'adevăr o revoluție adâncă. Umanitatea preistorică intră într'un nou ritm de viață, mult mai accelerat, care diferă, ca început și posibilități de manifestare, de la regiune la regiune. Trecerea însă de la neolitic la bronz s'a făcut, în general, încet, treptat, prin intermediul eneoliticului.

Dacă studiem civilizațiile ca pe niște organisme vii, în mișcare continuă, se constată că și ele trăiesc cite un ev mediu. Au și ele faze de intens și vădit progres, precum și faze de decădere, regres sau de tranziție.

O împărțire generală a preistoriei ține samă de fenomenele de cultură de care am vorbit, și mai puțin, ori deloc, de cele etnice. Astfel vom găsi în preistorie trei mari epoci:

1. *Epoca străveche a umanității preistorice* (paleoliticul și mesoliticul).

2. *Epoca mai recentă* (neoliticul și bronzul)

3. *Epoca protoistorică* (epoca fierului).

Aceste împărțiri corespund celor făcute prima dată de H. Schmidt: *Urgeschichte*, *Vorgeschichte* și *Frühgeschichte*¹.

Fiecare epocă se împarte în subepoci, în perioade și subperioade, în grupe sau cercuri mari de civilizație, une ori în strinsă legătură cu unitatea geografică pe care o acopăr, ori cu *aspectul* caracteristic al civilizației respective. Alte subîmpărțiri se fac în tipuri de civilizație, precum și în stilurile sau fazele acestora sau a variantelor lor. O periodizare exagerată duce fără îndoială la o artificializare. De aceia se recurge, mai ales cînd este vorba de opere de sintesă sau de manuale, la un sistem tripartit, apli-

¹ H. Schmidt, *Vorgeschichte Europas*, I, 1924, p. 8.

cabil, atit în interiorul unei întregi epoci, cit și în acela al unei civilizații. Acest fel de a vedea și de a prezenta civilizațiile și vremurile preistorice ni se pare a fi cel mai potrivit, fiindcă se ține seamă și de ideea evoluției, care trebuie să rămână, ca și în istorie, ideea centrală. Criteriul tripartit a fost utilizat, precum se știe, de către A. Evans pentru lumea cretană sau minoiană. Archeologul englez a deosebit o perioadă minoiană timpurie (EM), una mijlocie (MM) și alta târzie (LM), fiecare împărțită apoi în sub-perioade. Epocile și civilizațiile se pot împărți deci în perioade și faze timpurii, mijlocii și târzii. În ceea ce privește însă paleoliticul, avem numai două perioade : paleoliticul vechiu sau inferior și paleoliticul recent sau superior, care se mai numește și epoca renului.

Cronologia absolută a epocilor și a perioadelor diferă de la regiune la regiune. În Europa neoliticul începe în a doua jumătate a mileniului IV a. Chr. și este în plină dezvoltare pe la 3000 a. Chr. La noi, în Dacia, începutul lui pare a fi ceva mai târziu, fiind în legătură cu expansiunea ceramică în benzi de la Dunărea mijlocie. Mileniul al III-lea a. Chr. este ocupat de epoca bronzului (1900—900 a. Chr.), care în ținuturile noastre se constituie ca formă de civilizație abia după 1700 a. Chr. și se sfârșește puțin mai târziu de anul 900 a. Chr. Prima epocă a fierului, — Hallstatt (după o localitate din Austria-de-Sus) —, cuprinde vremea de la 900 la 500 (400). a. Chr., când începe a doua epocă a fierului, — La Tène —, care durează, după regiuni, până în sec. I-*leu* d. Chr.

Evaluările în cifre ale duratei fiecărei epoci sînt aproximative. Pentru paleolitic această evaluare se face cu aproximație de mii și zeci de mii de ani. H. Osborn¹ a socotit că începuturile chelleanului ar cădea pe la 125.000 a. Chr. Dacă admitem existența omului terțiar, atunci vechimea omului pe pămînt ar depăși cu mult și această dată. Epoca glacială în întregime, spune Hugo Obermaier, cuprinde cel puțin, o perioadă de vreme de 600.000—500.000 de ani². Omul, — dovedit în mod cert, — apare abia în perioada interglacială, Mindel-Riss³.

Pentru a înțelege mai bine epocile și perioadele preistoriei europene, găsim că este potrivit a aminti cîteva fapte contemporane din lumea Orientului și a Egiptului, fapte care aparțin istoriei.

¹ *Man of the old stone age*. Paleoliticul ar dura peste 100.000 de ani !

² Hugo Obermaier, *Urgeschichte der Menschheit*, 1931, p. 176.

³ V. tabla la R. Pittioni, *o. c.*, p. 18.

Astfel în vremea neoliticului din Europa se întemeiază Statul egiptean supt legendarul Menes, se ridică vestitele piramide de către Faraonii dinastiei IV (Keops, Kefren și Mykerinos), are loc năvălirea Hicsoșilor, trăiește Hammurabi în Mesopotamia și Abraham la Evrei, pe cind în epoca bronzului stăpinesc Egiptul glorioasele dinastii care au dat pe Tutmes III și Ramses II, iar în Asia Hittiții își înjghebară un Stat. În prima epocă a fierului trăiește David și Solomon, Cir întemeiază Statul persan, Dariu face expediția la Dunăre și Herodot scrie primele știri asupra ținuturilor noastre, pe cind a doua epocă a fierului corespunde vremii de înflorire a civilizației grecești și aceleia a lui Cesar, Burebista și Decebal.

Față de lunga evoluție a umanității preistorice, vremurile istorice, la care s'a ajuns printr'o serie de nesfârșite prefaceri și pregătiri, ni apar ca înfime părți din istoria lumii.

În urma celor expuse până aici, credem că s'a putut lămuri locul pe care-l ocupă preistoria în cadrul istoriei universale. Preistoria este, după cum am văzut, o disciplină istorică, de și se ajută de științe și metode care aparțin grupului științelor naturale. Ea nu este altceva decit *istoria străveche* a umanității, constituind astfel primul capitol al istoriei lumii. Preistoria nu mai poate fi concepută ca o „știință a cazmalei“, fiindcă arheologia preistorică nu este decit una dintre științele ei auxiliare, și anume cea mai importantă. Preistoricianul are înaintea sa un cimp de cercetări și metode proprii, care, dacă sint aplicate după un criteriu unitar, dau cele mai frumoase rezultate în cunoașterea cit mai temeinică a raselor, a culturii și a popoarelor din vremurile preistorice.

Pentru istoria noastră națională, preistoria rămîne singurul mijloc de a urmări și dovedi sufletul nostru multimilenar, filiația și descendența din îndepărtații strămoși, creatori ai străvechilor civilizații de pe un teritoriu mult mai cuprinzător decit al României de astăzi. Numai așa vom înțelege și vom prețui mai mult ceia ce ni s'a transmis din ființa fizică și spirituală a înaintașilor, iar patriotismul, — această adîncă iubire a patriei, care este „un altar și un mister“, o „ereditate morală“, cum a definit-o d. N. Iorga¹ —, va spori în *intensitate* și în *calitate*. Cunoașterea

¹ În *Neamul Românesc*. XXXIII, 22, din 30 Ianuar 1938.

și valorificarea trecutului nostru, — care începe odată cu înfîrîparea celei d'întăiu umanități preistorice din Dacia și Europa sud-estică —, trebuie să fie o datorie, iar iubirea față de acest trecut și față de precursori să devină un crez al generațiilor de azi și de mâine, mai ales că un drum spre o viață nouă i se deschide de acum înainte poporului nostru

Februar 1938.

Despre vechile formațiuni politice românești la Dunărea-de-jos¹

D. C. Necșulescu a promis de mai mulți ani că va aduce noi puncte de vedere, basate pe un material necunoscut, cu privire la situația politică la Dunărea-de-jos în secolul al XI-lea. Acestea ni-au fost făcute cunoscut acum prin cele douăzeci și nouă de pagini ale tezei de doctorat pe care o analizăm în rîndurile de față.

Preocupat de problema sa, d. Necșulescu precisează mai întăiu care era *Starea imperiului bizantin supt Vasile II* (p. 122)². Ni se spune că acesta a fost „preocupat mai mult de prosperitatea națională a Imperiului decît de intriga și fastul palatului“, îndreptîndu-și privirile împotriva Bulgarilor. Urmează *Pericolul bulgar* (pp. 122-3) supt Simion, din care pricină se întocmește tema Traciei. Apoi dă cîteva lămuriri elementare despre *temă și strateg* (pp. 123-4), dar de fapt se revine tot la pericolul bulgar, spre a trece la un alt paragraf, *Țarul Samuil* (pp. 124-5), cu care a avut de furcă Vasile al II-lea.

Din expunerea lipsită de cronologie nu vedem clar dacă interesul autorului a stat asupra Bulgarilor de la Simion la Samuil (893--1014), cari au silit Imperiul la măsuri deosebite, sau numai la situația acestuia supt Vasile al II-lea. Nu sîntem lămurîți nici

¹ C. Necșulescu, *Ipotesa formațiilor politice române la Dunăre în secolul al XI-lea*, în „Revista istorică romînă“, VII (1937), pp. 122-50.

² Lucrarea nu e împărțită sistematic în capitole, ci numai în paragrafe. Totuși se disting ideile care puteau fi cuprinse în următoarele capitole: *Introducere asupra Bizanțului pînă la venirea Pecenegilor* (pp. 122-5); I. *Pecenegii și legăturile lor cu Bizanțul* (pp. 125-31); II. *Ipotesa formațiilor politice la Dunărea-de-jos* (pp. 131-48) și *Concluziile* (pp. 149-50).

asupra părerii pe care o are d. Necșulescu despre temă : se unește cu Rambaud, care îi atribuie în vremea aceasta numai „un caracter militar“, sau crede în ceia ce spune că este sensul cuvîntului „provincia și corpul de armată“ care o apăra? În sfîrșit, ce sens dă autorul expresiei „prosperitatea națională a Imperiului“? E cumva vorba și de „sentimentul național“ care, ni spune autorul, nu exista în secolul al XI-lea (cf. pp. 135, 149 și 150)? Dacă nu exista „sentimentul“, putea exista „prosperitatea“ națională?

Mergem mai departe. D. Necșulescu urmărește *Pecenegii și Legăturile lor cu Bizanțul* (pp. 125-6). Barbarii aceștia se întind din Muntenia până la Don și sînt teribil de periculoși „de la cucerirea Bulgariei“, care nu ni se arată cînd și cum s'a făcut. Abia vedem o așezare a lor în Paristrion, care nu e Bulgaria, supț Constantia Monomah, dar atunci nu mai exista „Bulgaria“. Amintitele „legături“ cu Bizanțul sînt trei invasiile și... două frase, care mi se par cam sonore și inadmisibile în „știința pură“. Le reproducem totuși pentru reclamă: „Ce întorsătură ciudată ia firul istoriei bizantine după așezarea Pecenegilor în Sciția Minoră, cunoscută în tot secolul al XI-lea supț numele de Paristrion! De ce abilitate avea nevoie diplomația bizantină, în arta de a divisa pe barbari“ (p. 126)! Apoi vine *Așezarea Pecenegilor în Imperiul Bizantin* (pp. 126-9), de fapt cearta între Kighen și Tyrach, doi dintre șefii pecenegi trecuți supț protecția bizantină. Nu știm nici cînd, nici cum părăsesc Pecenegii atît ținutul Silistrei, cit și „locurile pustii ale Bulgariei“ spre a cădea supț stăpînirea Uzilor, dar vedem, la sfîrșitul expunerii, că nimic „n'ar fi împiedecat pe barbari de la apariția lor, mai ales în Imperiu“ (p. 129). Ni se vorbește apoi despre *Uzii* aceștia (pp. 129-30), cari sînt zdrobiți în singura lor invasiie din 1065. Aceștia li urmează *Cumanii* (pp. 130-1).

Și la aceste paragrafe avem unele nedumeriri. D. Necșulescu spune că Pecenegii „erau avangarda (*sic*) Turcilor Selgeucizi (*sic*) de mai tîrziu cu cari se înrudiau, avangarda urmată mai întăiu de frații lor Uzii și Cumanii“ (p. 126)¹. La o trupă în marș, avangarda, o parte mică a corpului expediționar, trebuie să meargă

¹ Înțelegem aici că Pecenegii vin mai întăiu, apoi Turcii Selgiucizi, însă Uzii și Cumanii sînt frații Turcilor selgiucizi sau ai Pecenegilor? Care e succesiunea: Pecenegii-Uzii-Cumanii-Turcii sau Pecenegii-Turcii-Uzii-Cumanii?

înaintea grosului pe același drum. Au Pecenegii și Turcii selgiucizi același drum? Ori se socotește că între ei e o nimica toată: Marea Caspică, Munții Caucas și Marea Neagră? Se gîndește autorul la drumul urmat în steпа asiatică? Atunci gîndul lui intim rămîne hermetic închis chiar și cetitorului versat în această problemă. Unde au fost botezați Pecenegii lui Keghen, în Nistru sau în Dunăre, și era iarna, de a fost baia „rece“ (p. 127)? Nu se știa la Bizanț de Uzi înainte de 1065 (p. 129), însă era acolo o liniște relativă până la 1059 (cf. pp. 127 și 128)?

Abia acum se intră în subiect prin paragraful: *Un neam oarecare scitic* (pp. 131-50), plecînd de la un pasagiu din Ana Comnena, dat în extenso, dar fără trimitere (p. 131). La interpretarea lui, d. Necșulescu pornește astfel: „Acest pasagiu din Alexiada a fost interpretat de mai mulți istorici slavi și romîni și, ceia ce este mai curios, niciunul n'a ajuns la aceeași concluzie, fiecare a emis ipoteze diferite, datorite în mare parte, patriotismului în știință, rău înțeles, sau judecînd în cadrul îngust al unui pasagiu izolat și fără să-l pună în legătură cu evenimentele politice din vremea aceia. Fără să se studieze firul istoriei popoarelor barbare, cari veniau în contact cu Imperiul Bizantin și fără să se țină samă de numele arhaic, cu care cronicarii bizantini desemnau pe barbari, nu se poate ajunge la adevărata concluzie. Să vedem acum la ce concluzii au ajuns istoricii slavi“ (pp. 131-2). Pasagiul acesta e un alineat întreg. L-am dat în extenso ca model de stil, succesiune de idei și punctuație corectă!

Autorul nostru trece apoi la înșirarea părerilor istoricilor „slavi și romîni“, anume: Vasiliievskij, Kulakovskij, Iorga, Bănescu, Brătescu¹, Brătianu, C. C. Giurescu, Mutafciev, Zlatarski și Darkó (pp. 132-8). Între aceștia este și „istoricul ungar“ Darkó (p. 137) și nu știm cum să-l socotim: Darkó = Romîn sau Darkó = Slav. În alt loc se spune că, „spre deosebire de Vasiliievskij, Kolubinskij (*sic*) și Kulakovskij“, Zlatarski ar avea altă părere (p. 136). Am căutat pretutindeni să văd expusă și părerea lui „Kolubinskij“, dar n'am aflat-o, și mă întreb de ce i-a înșirat d. Necșulescu numele².

¹ Pe Brătescu îl consideră influențat de Bănescu (p. 134), dar din lucrările lor citate se vede că întâiul publică în 1920, iar secundul are primul studiu din 1921-1922. Cum s'a făcut legătura?

² De altfel înșirarea istoricilor nu are niciun plan. Nu se are în vedere nici ordinea cronologică, nici asemănarea de idei și nici nu se arată vre-un alt criteriu.

Pășim acum în temeiul lucrării, adică „la pasagiul ce ne interesează“ (p. 138). Toți cei cari au folosit pasagiul din Ana Comnena, necunoscînd temeinic limba grecească (cf. p. 138), l-au tradus greșit și au socotit, „în loc de trei comandanți¹, patru, făcînd din supranumele lui Tatù o a doua persoană. În realitate nu este vorba decît de o singură persoană²“, spune d. Necșulescu³. Iată însă la ce se referă domnia sa: τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σαθηλάου καὶ τοῦ Σατζᾶ, și singur traduce: „Tatù (cu accentul pe ultima vocală⁴) cel care se numește și Halì și Sesthlav și Sațà“. Resultă că sint trei șefi, cum întrevăzuse Brătianu, cărora d. Necșulescu li împarte Dobrogea: Tatòs-Halì era la Silistra, iar Sesthlav și Sațà la Vicina și „orașele vecine“. De unde această precizie, cînd Ana Comnena spune numai că „unul dintre aceștia stăpînia Dristra, iar ceilalți Vicina și celelalte“? Ori se referă la pasagiul citat mai jos (VII, 10, p. 234)? Oricum, d. Necșulescu socoate că „nu mai era vorba de o stăpînire a Imperiului la Dunăre“, de și „întărirea Bizanțului la Dunăre, în Paristrion, nu însemna decît punerea unei stavile serioase, într'un punct unde hotarele Imperiului erau mai atacate“ (amîndouă afirmațiile la p. 140)⁵. Acum ni se spune cine stăpîniau Dobrogea și de ce neam erau aceștia: „nu puteau să fie decît Pecenegii, cărora încă din anul 1040 (după cum am spus mai sus, p. 125), Constantin Monomahul li permisesse să se așeze în Imperiul său“ (pp. 140-1)⁶. Urmează celelalte izvoare (Skylițzes, care nu e totuși categoric, Attaliates și Zonaras), prin care se arată că Tătòs este Peceneg. Se dau și comentarii asupra acestor pasagii (pp. 141-2).

¹ Citatul din d. Necșulescu nu e lămurit: sint patru, trei sau e o singură persoană? Pune și două note: la 1 corespunde și Iorga cu Bănescu, de unde resultă că amîndoi susțin a fi fost acolo *trei* comandanți; la 2 este Mutafciiev și Dawes cari comit „aceiași greșeală“. Care? Unul, trei, patru? Din note nu reiese nici cea mai mică precizie

² O astfel de parentesă într'o traducere?

³ Să fim însă recunoscători d-lui Necșulescu, de oare ce, știînd bine grecește, mai bine decît victimele sale, ne-a luminat asupra celor trei, nu patru, căpetenii. Adaug însă un amănunt: numai ediția lui Reifferscheid la Teubner naște discuția aceasta, și ea n'a stat la îndemina celor mai mulți cercetători discutați. Este convins criticul nostru că restabilirea textului e sigură? De unde știe apoi că Sesthlav și Sațà sint stăpîni pe Vicina și celelalte „ținuturi“ (p. 131)? Καὶ τᾶλλα aceasta inseamnă?

⁴ La pagina indicată de autor văd numai: „Constantin Monomahul (1042-1054)“, iar la paginile 127 și 136 ni se dă anul 1048.

Apoi aminteste mișcarea vestarhului Nestor, care este și catepan, expediția și moartea lui Tzelgu, expediția desastroasă a lui Alexis Comnenul la Silistra și sfârșitul Pecenegilor la Lebunion (pp. 143-8), pentru expunerea cărora folosește unele izvoare, dar nu se dă nicio indicație bibliografică mai nouă.

Nu există un paragraf de încheiere, însă vedem concluziile la sfârșitul (pp. 148-50) celui amintit mai sus. Acestea sînt: Voevodatele din secolul al XI-lea sînt „o simplă iluzie“ și istoria națională nu-și poate avea o basă în ele; în Dobrogea era „o populație destul de pestrită“, formată din Bulgari, Cumani, Uzi, Pecenegi, Ruși și Romîni; nu poate fi vorba de voevodate românești în secolul al XI-lea, „de oare ce în această epocă nu se putea vorbi de sentimentul național, nu numai la Romîni din Paristrion, dar nici chiar la unele popoare din Apusul Europei“; Tatos era șeful Pecenegilor, Sesthlav „ar putea să fie conducător peceneg“, iar Sața arată „originea lui turanică“; Sciții Anei Comnena sînt tot Pecenegi (p. 149). Resumatul frances subliniază concluzia: „Donc, loin de vouloir commencer notre histoire nationale avec les Petchénègues de Tatù-Hali (*sic*), contentons-nous vouer (*sic*) la vérité“ (p. 151).

Aceste concluzii categorice ne fac să discutăm și noi lucrarea d-lui Necșulescu în oarecare amănunte, atît din punctul de vedere al fondului, cît și al formei în care ni se prezintă.

Pentru ca o părere a cuiva, — și în chestiunile controversate din lipsa izvoarelor nu avem decît păreri, — să fie admisă de cineva, trebuie să fie bine construită și temeinic susținută prin *tot materialul* disponibil și prin *toată discuția* aferentă. Această a doua obligație poate fi limitată la esențial, arătîndu-se însă motivele alegerii. În lucrarea d-lui Necșulescu nu vedem să se fi respectat vre una din aceste obligații. Pentru epoca lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul se întrebuintează doi autori moderni. Ch. Diehl (cu manualul de popularizare) și Rambaud (*L'empire grec au X-ème siècle*). Pentru Bulgari, Gibbon, Jireček și Zlatarski (cu un articol din *Izvestia*, nu cu *Istoria Bulgarilo*). Pentru Pecenegi, Chalandon, Vasilievskij, Zlatarski și Brătescu. Pentru Uzi, nimeni. Pentru Cumani, I. Ferent. Ca izvoare se amintesc Constantin Porfirogenetul, Cedren, Ana Comnena, Zonaras, Attaliatul și Skylitzes. Pentru

teme, Gelzer și Const. Porfirogenetul¹. Credem că e mult prea puțin. Amintim că nu cunoaște minunatele pagini de amănunt ale lui Diehl², tabloul științelor al Bizanțului făcut de Schlumberger³ și lupta raselor în Balcani înfățișată de Rambaud⁴. Pentru Bulgari nu ni se arată nicio istorie de ansamblu⁵. Pentru marea problemă a năvălitorilor turco-mongoli nu se vede nicio lucrare specială din formidabila muncă depusă în acest sens⁶. D. Necșulescu crede că se poate dispensa cu ușurință de toată istoriografia străină. Este convins oare că toată știința deținătoare a adevărului unic pornește numai de la acest întâiu articol al activității sale istorice? În sfârșit observăm categoric lipsa totală a vre unui *material necunoscut*; din potrivă, îi rămîne pe de-a 'ntregul străin atât materialul oriental, cât și cel occidental.

Să ni fie îngăduit a nu mai stărui asupra acestui capitol. Orice diletant își permite să fie mai bine informat decît specialistul nostru.

Trecem la expunerea însăși. Bulgarii sînt și ei Turci și trec Dunărea supt Isperich pe la 679. Soarta lor e cunoscută în cea mai mare parte, și nu era nevoie să mai fie înfățișată sumar într'un articol care nu are acest obiect. Lor li urmează Cazacii, tot Turci, cari domină în stepa rusească tot secolul al VIII-lea⁷. Puterea lor e diminuată de Unguri (de la 833 înainte), de valul Pecenegilor, cari vin în urmă, de Ruși, și în sfârșit sînt distruși de Bizantini (1016). Pecenegii se manifestă în secolul al IX-lea și sînt bătuți de Iaroslav-cel-Mare la 1034. Resturile lor fug la

¹ Nimic despre Ch. Diehl, *Études byzantines*, Paris 1905, pp. 276, 292, și Stein, *Studien zur Geschichte des byz. Reiches*, 1919. cap. *Zur Entstehung der Themenverfassung*.

² Ch. Diehl-G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081*, in col. Glotz, Paris 1936.

³ G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du X-e siècle*, 3 vol. Paris 1895-1905

⁴ A. Rambaud, *Hellènes et Bulgares. La guerre de races au X-e siècle*, in *Études sur l'histoire byzantine*, ed. a 3-a, Paris 1922, pp. 257-317.

⁵ Nu sînt nici cele arhicunoscute: Jireček, Zlatarski, etc. Pentru partea mai veche nu cunoaște nici recenta a lui St. Runciman, *History of the first bulgarian empire*, Londra 1931.

⁶ E inutil a aminti ceva. Pentru partea mai nouă am dat esențialul în a mea *Marea invazie tătară și Sud-Estul european*. București 1933.

⁷ V. Parchomenko, *Klevskaia Rus i Khazary*, in *Slavia*, VI (1927).

Dunăre și *cer asil în Imperiu*. Pe urma lor vin Cumanii¹. Triburile turco-mongole care vin la Dunăre sînt numai rămășițele care supraviețuiesc și, ca toate rămășițele, sînt foarte ămestecate acolo unde găesc asilul. Dobrogea face parte din aceste ținuturi².

Pasagiul despre teme, de și mai mult decît sumar, are nevoie totuși de lămuriri. D. Necșulescu spune că după Constantin Porfirogenetul Imperiul „era împărțit în două mari categorii”: tema Orientului și tema Occidentului, dar, observă autorul, „această împărțire era arhaică, iar nu geografică”; Macedonia și Tracia, „provinciile cele mai importante”, făceau parte din temele Asiei, însă „cele care aveau o importanță mai mică, chiar situate în Asia, făceau parte din a doua categorie” (p. 123). Cîte afirmații atîtea inexactități! Din punct de vedere administrativ nu există categorii, ci numai ierarhie. Între Orient și Occident (Ἀνατολή, Δύσις), două împărțiri geografice care arată numai direcțiile de circulație în întinderea Imperiului, și împart cele treizeci și una de teme (oposiția „arhaic-geografic” nu poate fi înțeleasă în niciun fel), Macedonia și Tracia făceau parte din Occident și se bucurau de aceeași ierarhie ca temele bogate din Asia Mică. La d. Necșulescu este o confuzie, pentru lucruri elementare de altfel, căci se gîndește la *pars Orientis* și *pars Occidentis* de la începutul evului mediu.

Nu ni e în gînd să refacem lucrarea pe care o analizăm³, dar nu putem să nu ne oprim asupra cîtorva lucruri de amănunt, fiindcă tocmai amănuntele dorește d-l Necșulescu să fie precise. Cîți ani cuprinde un secol și cîți două? Domnia sa scrie că Dunărea a fost hotar imperial „încă două secole (1014-1180)...afară de mici intervale” și „un secol întreg de nenorociri (1025-1108)” (p. 124). Este Vasile al II-lea „ultimul reprezentant din familia macedoneană” (p. 124, *de două ori*) sau nu? Constantin al VIII-lea, Zoe și Teodora „nepoata marelui Vasile al II-lea” (aceiași

¹ V. informația la Géza Kuun, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis*, 2 vol., Cluj 1892-1895; J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903. Altă bibliografie la mine, *Români și barbari în secolul al IX-lea*, București 1937.

² Cf. C. Jireček, *Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen*, in *Sitzungsberichte*, Praga 1889.

³ Asupra acestor împrejurări ni-am fixat punctul nostru de vedere încă de acum vreo șapte ani, într'un studiu care va apărea în altă parte, abia acum.

p. 124) cării dinastiei aparțin? Pecenegii „devastează Tracia“ (p. 125) între 1034 și 1041 sau „până la Salonic“, cum spune izvorul citat (ἄχρι Θεσσαλονίκης)? Pecenegii apar și supt numele de Kangar, spune d. Necșulescu (p. 126); de fapt numai o ramură a lor purta acel nume¹. Se poate spune oare că în secolul al XI-lea Rușii „nu erau mai înaintați, pe scara civilizației, decât Pecenegii și Cumanii“ (p. 132)?

Judecăți formulate greșit. Nu se poate spune că Bulgarii, fiindcă împrumutaseră „cultură și civilizație“ de la Bizantini, de aceia „n’aveau alt vis și altă ambiție decât să devină atotputernici în Balcani“ (p. 122). Rolul temei bizantine nu „se poate cunoaște din cuvintele următoare“ și se dă un lung pasagiu din Gelzer în nemțește (pp. 123-4). Azi, când știm bine ce a fost Bizanțul, nui e îngăduit nimănui să spună că era acolo „decăderea cea mai josnică“ și „epocă plină de decadentă“² (p. 124). De unde știe d. Necșulescu despre barbari că erau „*tineri și dornici de luptă*“? (p. 124). Tot acolo vedem și o încercare de retorică cu privire la Vasile al II-lea, care izbutește „să se încoroneze cu supranumele de Bulgaroktonos“. Observăm și retorismul, — accentuez, repetind: inadmisibil în *știința pură*, — din alte frase: „Ce întorsătură ciudată iea firul istoriei bizantine după așezarea Pecenegilor în Scitia Minoră, cunoscută în tot secolul al XI-lea supt numele de Paristrion! De ce abilitate avea nevoie diplomația bizantină, în arta de a divisa pe barbari!“ (p. 126), care ne face să surîdem când vedem că nimic din toate acestea nu ni este înfățișat.

Acum ni mai îngăduim o observație. Multă, puțină, cită bibliografie este, n’a fost bine întrebuințată. Une ori nu ni se dau toate trimiterile, spre exemplu ce ediție folosește din Const. Porfirogenetul, *De thematibus* (p. 123, notele 1 și 4) și *De adm. imp.* (p. 125, nota 4); din Gibbon, ed. Bury sau trad. Guizot, citatul „ed. Bury, London 1896, p. 571, trad. Guizot“ (p. 124, nota 2) fiind imposibil; de ce la Zlatarski (p. 124, nota 3) și Vasilievskij (p. 126, nota 1), după ce dă titlul în limba respectivă, mai adaugă explicația „în limba bulgară“ și „în rusește“? La Schlumberger

¹ Cf. H. Schönebaum, *Die Kenntniss der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme*, Berlin-Leipzig 1922, p. 36.

² De altfel o epocă istorică nu poate fi *plină* de decadentă, ci e pur și simplu *decadentă*, după cum și *decăderea* nu e totdeauna *josnică*.

(p. 143, nota 2) și Rambaud (p. 125, nota 1, unde pune un *apud*), de ce nu pune ce volum a folosit? Nu pune nici paginile recenziilor citate (cf. p. 124, nota 3; p. 130, nota ; p. 133, nota 2; p. 134, nota 4; p. 136, notele 1 și 3, etc.). Nu e admisibil a face primul citat necomplet (cf. Engel, p. 138) și al doilea bine (p. 142), nici aceeași carte supt două forme, ca Georgii Cedreni, *Historiarum compendium* (p. 125, nota 5, formă care exclude virgula), *Annae C. Porphyrogenitae Alexias* (p. 126, nota 4) și altfel în alte părți. Este îngăduit oare astăzi să se citeze Skylitzes „apud Du Cange“ (p. 145, nota 2), când, mai ales, în alte părți ale lucrării se arată a fi fost folosită o ediție cunoscută (direct)? E o surprisă. Față de toate aceste observații mă văd obligat a crede că foarte puține lucrări i-au fost accesibile *direct* d-lui Necșulescu. Și surpriza mea merge până acolo, încît cred că a lucrat chiar inconștient. Nimic nu mă face să văd ce a gîndit cînd a scris asupra expediției lui Solomon „vezi Bernoldi Ch. supt anul 1087“ (p. 145, nota 1), fără nicio altă indicație¹. Tot astfel a făcut și cu *Chronicon Dumnicense (sic)* (p. 144, nota 4)².

Prin felul cum este lucrată și prin concluziile sale *tesa* d-lui Necșulescu nu limpezește cu nimic *ipotesa*. Susținînd originea pecenegă a șefilor amintîți nu se înlătură formațiile politice din Dobrogea în secolul al XI-lea, care rămîn și trebuie să se țină samă de ele. Acestea au în sinul lor „Valahi autohtoni“, cum de repetate ori mărturisește însuși distrugătorul iluziilor, d. Necșulescu (pp. 135, 139, 140, 149). De altfel, constatarea d'întăiu au mai făcut-o și alții mai înainte³; cea de-a doua n'a fost dovedită de nimeni cu texte precise, și nici de d. Necșulescu. Deci, existența formațiilor politice romîno-barbare de la Dunărea-de-Jos în secolul al XI-lea, constatate de dd. Iorga și Bănescu, nu poate fi înlăturată, oricare ar fi originea șefilor lor.

Un ultim cuvînt. Cu toate că d. Necșulescu dă dovadă de „mare savant“ (ghilemetele sînt necesare) și nu cade în păcatul „patriotismului în știință, rău înțeles“, totuși, „judecînd în cadrul

¹ De fapt nu e altceva decît Bernold de St. Blasien. *Chronicon* (M. G. H. SS., V, pp 385-467), unde însă nu s'a uitat.

² Repet: nu s'a uitat nici aici, ci, observ. a luat de la altul, cu greșeala de tipar cu tot, căci trebuia „dubnicense“.

³ F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène*, Paris 1900, cap. IX.

îngust al unui pasagiu isolat și fără să-l pună în legătură cu evenimentele politice din vremea aceea“, cum și „fără să se studieze firul istoriei popoarelor barbare“ și „fără să se țină samă de numele arhaic“ (p. 131), pe care nu-l lămurește în nicio parte, autorul nu ajunge la nicio concluzie nouă, afară de aceea pe care ni-o impune nouă cu puterea evidenței să o formulăm aici : d. Necșulescu ni-a făcut dovada deplină de cum se poate studia prost un subiect interesant și cum se poate scrie o lucrare inutilă.

A. Sacerdoțeanu.

DĂRI DE SAMĂ

General M. C. Schina, *Pe marginea Unirii, Basarabia, Ianuar 1918-Iunie 1919* [București 1938].

Comandantul trupelor de cavalerie, care, în Ianuar 1918, a trecut în Basarabia și a rămas peste un an de zile acolo, dă aici știri precise despre operațiile de ocupare a provinciei. Frumoasă descriere a ei. Primarul din Bălți se roagă a se ocupa orașul pregătit de apărare de către bolșevici (p. 15). Generalul e oprit și trimis în judecata(!) satului vecin. În fruntea „dușmanului“ era un „Moldovean“, căpitanul Popa. Totul se împrăștie însă chiar înaintea apariției primelor patrulare românești¹. „Proștii“ de lângă Hotin cari cu cinzeci de ani în urmă vorbiau românește și deveniseră Ruteni ; p. 18. Originea mișcării revoluționare ; pp. 19-20. Refusul unui boier român de a participa la o serbare din cauza nenorocirilor „patriei“, de fapt străine ; p. 21. Bolșevici jucându-se cu superbul tun engles ; p. 23. Descripția Bălților ; p. 23 și urm. Primele încercări culturale ; p. 26 și urm. Viitorul deputat, foarte revoluționar, Leanca aduce moțiunea de Unire cu România ; p. 29. Discursul mișcător al țăranului Cioban ; pp. 29-30. Țărani cari apoi nu iese la lucru tocmai când se discuta la Chișinău această Unire ; p. 31 și urm. Au trebuit șapte ceasuri de discuție ca să se ajungă la hotărîre ; p. 32. Marghiloman are imprudența să spuie cu acest prilej : „Unirea Basarabiei s'a făcut la București“ ; p. 33. Indoieli la ocuparea Hotinului, unde se strecuraseră Austrieci ; p. 35 și urm. Se întră acolo „după nouă luni“, regiunea fiind rezervată acelora. S'a impus înlăturarea steagului ucrainean ; p. 36. Oferte

¹ La pagina 17 Creștinești = Cristienești.

ale unor Poloni din armata rusească; p. 37. Și alte „colaborări“; p. 38. Enescu la Bălți înaintea neicrederii unor provinciali pretențioși; pp. 45-6. Atacul de la Ribîța; p. 53 și urm.; și interesante observații asupra Rusiei sovietice în acel moment. O listă de acte transmise Academiei Române; p. 63 și urm.

N. Iorga.

* * *

M. Handelsman, *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojna krymską* (= Politica ucrainiană a prințului Adam Czartoryski înainte de războiul din Crimeea), Varșovia 1937.

Lucrarea d-lui profesor Handelsman, care în mare parte ne interesează și pe noi, Romîni, se compune din patru mari capitole, legate strîns unele de altele.

În capitolul I-ii, dedicat începuturilor de mișcare națională ale Ucrainenilor din Rusia în decada a patra a secolului al XIX-lea, autorul constată că, în mișcările naționale, rolul principal îl joacă totdeauna făuritorii ideologiei acelor mișcări, iar masele populare înregistrează numai și reacționează potrivit evoluției sufletești prin care trec conducătorii lor.

De la formulările teoretice autorul trece la descrierea condițiilor politice, sociale și culturale în care s'a produs naționalizarea în tâii grupe de intelectuali în Ucraina, făcînd o largă caracterizare lui Taras Șevcenco și altor conducători de samă ai mișcării cirilo-metodiene. În ideologia frăției „Sf. Ciril și Metodie“, — prima organizație cu caracter politic a Ucrainenilor din Rusia țaristă, — autorul vede o mare influență a panslavismului apusean, represintat de partidul polon al prințului Adam Czartoryski.

În capitolul al II-lea, intitulat „Slavofiliii moscoviți“, arată cît de mare influență a avut mesianismul polon asupra panslaviștilor ruși, scofînd, în același timp, în evidență rolul conducătorilor de frunte ai elitei ruse din acea vreme, precum au fost Pogodin, Chiniejvski, Homiacov, etc.

Capitolul al III-lea este consacrat renașterii Rutenilor din Galiția. Descrie în amănunțime influența mișcărilor polone asupra spiritelor de renaștere ale Rutenilor. Arată de asemeni influența slovacă, cehă și rusă, precum și a curenților de redșteptare națională care veniau din Ucraina rusă. Insistă mult și asupra caracteristicii limbii, literaturii și a culturii Rutenilor din Galiția.

Ultimul capitol este închinat politicii ucrainiene a prințului Adam Czartoryski. După ce face un istoric al legăturilor prințului Adam cu Ucrainenii înainte de anul 1840, trece la descrierea activității lui Sadăc Czajkowski în Turcia, care, ca agent al Otelului Lambert, ținea mereu contact cu nobilimea ucrainiană și cu Cazacii.

În acest din urmă capitol se găsesc multe informații inedite despre țările românești. Peste douăzeci de pagini sînt consacrate legăturilor româno-polono-ucrainiene din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Cartea se termină cu o „Încheiere“, unde autorul formulează rolul științei istorice, despre care spune că datoria ei nu este „să judece“, ci „să înțeleagă“ trecutul.

T. Holban.

CRONICĂ

În *Insemnări ieșene* de la 1-iu Maiu 1938 bogate știri despre starea Romînilor de peste Nistru, de d. N. P. Smochină. S'au găsit și monede romane ale Imperiului (p. 500). E acolo și un Institut de cercetări științifice, a cărui organizare se arată pe larg, dar cu tot felul de savanți improvisați, unii de o ridiculă nepregătire. Aflăm că Leiba Crițman duce o polemică împotriva directorului acestei reviste; e într'o societate bună cu dd. Mutafciiev, Giurescu și Panaitescu. Un Bagrov, care tratează în două volume amestecul nostru în Basarabia, consideră pe Mihai Viteazul tocmai așa ca d. Panaitescu (p. 518). D. Andrei Oțetea răspunde tesci d-lui Ferdinand Lot din *Les invasions barbares*. Mulțămim pentru părerea tînărului profesor că, în acest domeniu, „cercetările istorice n'au adus în discuție decît cîteva analogii și o serie de postulate nedemonstrate“ (p. 533). Și, mai departe: „o întregă operă de cercetare, de verificare se așteaptă încă de la noi, mai ales că arheologii și istoricii unguri își întemeiază teoriile pe întinse cercetări arheologice, etnografice și istorice“. Și: „La noi, filologii cari au studiat mai temeinic decît istoricii problema originii limbii poporului românesc... Autorul isprăvește cu adoptarea concluziei ungu-rești, doar cu admiterea unor elemente romanisate care s'au menținut în Dacia de la colonizarea romană (p. 541). *Nu se pot condamna destul de aspru asemenea atitudini, care arată că e ceva bolnav în Universitățile noastre.*

O notă despre Hlincea a d-lui N. Grigoraș.

Foarte bună, caldă, dreaptă și curagioasă cartea locotenentului Mircea Ștefan Cioroiu, *O viață de prestigiu, Alexandru Averescu, mareșal al României* (București 1918). La pagina 159, cine ar fi „capul” mișcării parlamentare care aduse căderea generalului ca ministru de Interne, și „provocatorul ei moral”? Eu nu-l cunosc. N'a existat nici starea de anarhie de care se vorbește, fără arătarea de izvoare, la paginile 160-1. *Foarte interesante însă știrile, total necunoscute, care urmează.* Și forma este foarte frumoasă: o pagină de antologie. La înnormintarea regelui Ferdinand, sicriul rămase singur pentru că nu se terminaseră lucrările pentru săparea cripei (v. p. 177).

*

Părintele Ion Răuțescu dă a doua ediție din frumoasa sa cercetare locală, *Dragoslavele* (Cimpulung-Muscel, 1937). Sint schimbări numeroase aduse celei d'intăiu forme. Aceasta nu numai în ce privește notele statistice asupra localității, ci și numărul documentelor, partea generală istorică ea însăși fiind ținută cu desăvirșire în curent.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

D. Gheorghe Bezviconi dă o pioasă biografie a lui Pavel Gore (*Pavel Gore*, Chișinău 1938).

*

În cartea d-lui Alexander Cartellieri, *Der Aufstieg des Papsttums im Rahmen der Weltgeschichte, 1047-1095*, se va afla continuarea, pe același plan, a unor lucrări anterioare de care a fost vorba în această revistă. Foarte bună împărțire. Intrebuințarea unei bogate bibliografii. Notații precise și formă limpede. Dar frazele scurte, în același ritm, sint pe alocuri obositoare. Capitolul III privește legăturile Imperiului bizantin cu Selgiucizii și schisma din secolul al XI-lea. Întăia cruciată are un larg loc (explicația tradițională). De fapt e toată istoria evului mediu în această perioadă.

*

Diaconul C. Săndulescu-Vena publică un studiu, plin de lucruri noi, *Zugravii de la Buzău* (Buzău 1937). Frumoasă reproducere a unei Pogo iri de pe cruce de D. Teodorescu.

*

În *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, II, observații asupra situației demografice a naționalităților în „regiunea Călimanilor“, de d. Laurian Someșan; pp. 91-2. Ocupațiile țăranilor de pe Bârgae; pp. 47-8. Parte istorică; p. 5. și urm. D. Radu V. Meruțlu despre regiunea Baia-Mare — Baia-Sprie. Și aici, destul material istoric. Larg studiu al d-lui N. Dragomir despre „Oierii mărgineni“. Interesant că zic Basarabiei: „Băsăraghia“; p. 211, nota 1. Autorul îi caută și în Crimeia și Caucas. O întreagă tragedie supt regimul bolșevic. Foarte puțin despre cei din America. Prețioasă indicația manuscrisurilor de anchete geografice.

În colecția *Rozprawy historyczne* a Academiei de Științe din Varșovia, 1937, d. Marian Henric Serejski, despre „ideia unității carolingiene“. Rolul Papei, care citează pe Franc ca luptător contra barbarilor și în rugăciuni. Sf. Petru biruie pe Sf. Martin. Noțiunea „Europei“ apare. Noua concepție e irlandeză sau anglo-saxonă. E însă fals că în mintea lui Carol Imperiul era numai Apusul.

În *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LX, 1-2, studii de filologie. Dar cum poate trata serios d. Frantz Schuster teoria gepidă a Romînilor? Interesant studiul d-lui Ludwig Klaster despre portul săsesc din părțile Sibiiului. Note de preistorie. O descriere a Branului de Honterus. Despre Germanii la minele din Balcani.

Vederi luminoase despre defectele teoriei de la 1789 și ale „filosofiei“ secolului al XV-lea în discursul președintelui Eduard Beneš, *T. G. Masaryk, le sens de sa vie et son dernier legs*.

În *Hesperia* a școlii americane din Atena, VI, 4, studii despre preistorie la Corint și Atena, de dd. Saul S. Weinberg și Hazel D. Hansen. E așa de puțin pe lângă ce dau lucrurile noastre...

Ca de obicei, o extraordinară adunare de știri în lucrarea postumă a lui G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu (Studii și cercetări ale Academiei Romîne, XXXI, 1931)*.

Dd. Joseph Calmette și Eugène Déprez dau, în colecția Glotz, tomul VII din „Istoria evului mediu“, de la sfârșitul secolului al XIV-lea la războaiele italiene. În titlu chiar: „Franța și Anglia în conflict“, pe când conflictul e *pur dinastic, pentru coroana Franciei, fără nimic național*. Avem, în sfârșit, o sintesă: aceia din introducere, totuși așa de scurtă. Cantitatea faptelor prezentate e enormă. Sînt și pagini de adevărată și frumoasă istorie, ca acelea despre nebunia lui Carol al VI-lea. Și portretul lui Ricard al II-lea (p. 141). Poate era de căutat și aiurea (v. pp. 233-44) pentru rolul regelui Armeniei. Niciodată istoria Franciei n'a fost tratată cu o astfel de îmbielșugare și siguranță. Se aduce dovada că nu prin refuzul de hrană, ci printr'o boală care împiedeca mestecarea a murit Carol al VII-lea (p. 164 și nota 186). Nu știu ca Philippe de Mézières să fi fost preceptorul lui Carol al VI-lea (v. pp. 3-4, 30, nota 80; pp. 258-9). Idealul lui nu poate fi pus lingă al Sfintei Brigite (p. 327, nota 10). Și e sigur că nu războiul din Apus „a permis înaintarea Turcilor în Europa“ (*ibid.*).

De arhiereul Veniamin Pocitan note despre „Biserica ortodoxă-românească din America“ (București 1937).

În *Țara Bîrsei*, XI², d. Aurel D. Mureșianu dă istoricul înțemeierii „Gazetei Transilvaniei“, Note, de d. Valer Literat, de pe cărți bisericești ardeleni.

În studiul d-lui B. Duzinchievici, *Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieski cu Moldova* (*Mem. Ac. Rom.*, XIX, 21), se dă, cu un larg studiu, privilegiul din 1688 al regelui care oferă condițiile cerute de Constantin Cantemir, care trimisese pe Sava, pîrcălab de Orhei.

Frumoase materiale de artă în revista *Ani*, II². Despre nunta la Armenii din Ardeal, d. Siruni. Note despre Armenii și Catalonia de d. C. Marinescu. Cronologia vechii Armenii și a Armeniilor de la noi.

N. Iorga.

NOTIȚE

Între broșurile ciudatului scriitor politic Mihai Anagnoste, fost internat la Döbling pentru insanitate, în 1853 (p. 1337), cele trei fascicule *Faire et refaire pour tout défaire*, București 1876. Confundă pe Tudor Vladimirescu cu Ipsilanti; pp. 850-1. La p. 873 Foscolo, Spaniol, director al lui *Journal de Bucarest*. Injurii pentru Cuza; pp. 886-7. Citează un articol al său din 1837, în *Revue des deux mondes*. Fusese la Paris în 1846-7 (p. 1239, nota 1). Revoluția de la 1848; p. 1330 și urm., nota. Zăpada din Matu 1876; p. 1356, nota.

În Aulard, *Études et leçons sur la Révolution française, troisième série*, Paris 1906, pe paginile 229-40 se arată relațiile primului comitet de „Mintuire publică“ din 1792-3 cu Turcia.

Observații curagioase, sprijinite pe o largă documentare, în cartea, de la 1933, a d-lor Ernest Pezet și H. Simondet, *La Yougoslavie en péril?* (Paris). E o apărare a Croaților și a instituțiilor libere.

Într'o ediție din *Xenophontis opera*, II (Lipsca 1811), în stăpinirea unui D. Mendonidis, pecetea cu K. Σ. Δ. M. și anul 1820.

Culeg din rara broșură „Ministeriu Lascar Katargi sau cinci ani de dictatura viziriala, dedicatie Senatului Romaniei de Cajus Manlius Publicola, 1876, Martie. Düsseldorf, Buchdruckerei des Ludwig Zepherin Eidbrecher“¹. Se vorbește de timbru, tutun, licențe, de „consolația de a răsuci o păpușă de tutun cultivată de dînsul și a fuma seara în vatra casei sale“, a țăranului. Acum, „cumpără buruieni spurcate de la Jidovi“ (p. 5). Timbrul împiedecă judecata săracului (*ibid.*). Prin licențe se distruge „cultura vinului“, pentru a putea fi introduse mai cu înlesnire drojdiile vinurilor ungurești și nemțești în România“ (*ibid.*). „Antreprenorii axiselor“ „violează domiciliul“ (p. 6).

Se arată că de acolo au ieșit tulburări bătîndu-se „primari,

¹ [„Karl-Eifel] Zephyrin, Călcătorul de jurămint“, deci Carol I.]

subprefecți, procurori, președinți de tribunale, directori și chiar prefectul Capitalei“, „pălmuți sau bastonați“. Se dau nume: „Milo, Nicolaidis, Arion, N. Popescu (ca director la Ploești), Ventura, Iamandi (ca prefect la Galați), Hiotu, Vasilescu și alții“ (pp. 6-7).

La armată, se critică sărăcirea Casei dotației, „legea punerii în disponibilitate și în neactivitate“ (p. 7).

În politica externă, se răspinge formula: „avem angajamente mari luate cu străinii“. Pentru a satisface pe Germani „se desgroapă beraturile, hatisherfurile, hatihumaiumurile, firmanurile și alte documente ruginite ce nu aveau nicio forță asupra României“, și se citează „beratul turcesc“ cu care consulul Prusiei se presintă Domnului, negociațiile germane directe cu Turcia. În înțelegere cu „proconsulul său, nemeșul Andrassy“, Bismarck „stoarce bani din România pentru apocrifa Etherie Ugest-Ratibor-Hohenlohe, etc., mascați supt pseudonimul Strusberg“ (p. 9). Așa cade „modernul Münchhausen“ (pp. 10-11). Se ajunge la oneroasa convenție cu el.

La votarea ei, supt presiunea „nepotului Majestății Sale regele Wilhelm de Hohenzollern, carete slugarnicilor adulatori se întrecă' care să ajungă înainte la Palat, să dea vestea, așteptată cu nerăbdare, că liniile ferate române rămâneau tot în mîinile Eteriei germane, că iobăgia Romînilor la Teutoni izbutise a rămînea în plină vigoare“ (p. 12). Se invocă „umbrele glorioase ale Buzేశtilor, ale Calomfireștilor, ale Cîmpinenilor și ale Filipeștilor“ (p. 13).

„Împrumutul Domaniat“ aduce până la patru milioane“ pagubă (p. 10).

În ordinea administrativă „zugrumarea liberului vot“, legea consiliilor județene și legea comunală, numirea primarilor (p. 14).

Remanierea ministerială dă prilejul de a descrie cu pasiune pe V. Boerescu ca înlocuitor al lui G. Costaforu, (la Externe), pe „impetuosul june avocat“, „junele laureat“ Alexandru Lahovari (la Justiție) și pe G. Cantacuzino, care e lăudat, la Lucrările Publice. Lui Lahovari i se atribuie asprimile noi din Codul Penal și scăderea drepturilor juraților. Se arată cum pentru „scandaloasa afacere Offenheim“ a demisionat „omul de bronz“ Petru Mavrogheni (pp. 19-20), care apoi „denunță mănoasele bacșișuri de la Monopolul Tutunului“ (p. 20). Nu se uită „pacificatorul Europei, d. P. P. Carp“, cu „vastele sale cunoștințe literare, istorice, preistorice, geografice, geologice, filosofice, pedagogice, cosmografice și cosmopolite“ (p. 20).

Se acuză Boerescu de a fi vorbit de o „independentă a României“, admisă și de Austria, și de Regat, — „divagațiune fantastică“ (*ibid.*). Din Austro-Ungaria s'ar fi răspuns că poate fi vorba numai de schimbarea suzeranității.

Urmează votarea căii ferate Predeal-Ploești și a convenției de comerț cu Monarhia.

Cînd e vorba de alegeri și L. Catargiu promite sprijin oficial amicilor, se ivesc protestările liberale (pp. 24-5).

Se arată apoi cum s'au făcut alegerile cu participarea armatei (p. 26 și urm.). Autorul spune că, fiind de față la deschiderea noului Parlament, s'a speriat de „fisionomiile sinistre scoase din scorborile Moldovei“ (pp. 27-8). Ei votară convenția cu Austro-Ungaria și aceia cu Crawley, ceia ce aduce demisia celor „zece sau doisprezece“ oșanți (p. 29).

Autorul mai arată ce i-a spus la 1873 pe vasul spre Viena un diplomat frances despre „le lascar grincheux“ și cum a judecat un publicist german, „pe care nu-l văzusem de la 1867“, care dă o inscripție pentru pedestalul lui Catargiu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

În *România roabă la Austro-Maghyari?*, București 1869, D. Bolintineanu, după considerații istorice de împrumut asupra raportului dintre Romîni și Unguri, ajunge la articolele din presa de la Viena și Budapesta în care se vorbea de posibilitatea anexării, cu voia Franciei, a țărilor romînești întregi. El se apără de ideia Daciei. Romîni ar voi doar o Elveție de egală îndreptățire. I se pare că Romîni și Unguri, în mijlocul „oceanelor slav și german“, sînt făcuți pentru a se înțelege.

„Se zice că Austria, pe cînd este sigură în Principate de serviciul celor pe cari contează, a făcut să se publice două broșuri în Paris prin care presintă nația romînă ca pierdută“ (p. 48).

*

Un întreg capitol, XI (p. 138 și urm.) asupra regelui Carol I-iu e în *Les dessous de la politique en Orient par un Allemand, traduit de l'anglais avec préface par Henry Bonnet*, ed. a 3-a, Paris 1916. Cetim: „C'était un homme à principes, droit, honnête, vrai et sincère dans tout ce qu'il disait“ (p. 139). Ar fi refuzat Constantinopolul, însă ar fi împiedecat pe alții să-l iea (p. 141). V. și

p. 142 : „cela n'empêchait pas le roi Carol d'être un homme pratique, détaché et désillusionné, qui se hâtait de rire de tout“. Bis-marck nu-l suferia, fiindcă regele era dintre oamenii cari nu se temeau de puternicul ministru (p. 144). Carol I-iu ar fi contribuit la căderea aceluia și, consultat de Wilhelm al II-lea asupra lui, ar fi răspuns că n'are sfat de dat, dar el ar voi totdeauna să fie stăpîn în casa sa“ (pp. 144-5). „România nu era decît un accident în viața sa“ (a regelui) (p. 146). Cînd se desemnă prietenia cu Rusia, Wilhelm ar fi intrigat printr'o femeie de la Curtea Rusiei contra alianței de familie cu fiica Țarului (p. 145). Autorul a dus o scrisoare a Împăratului german către rege în „primele luni din 1914“ (p. 150).

Visita se descrie în capitolul XII. Lauda priințului Ferdinand (pp. 153-4). Îl găsește dibaciu în evitarea chestiunilor neplăcute. Iubia mult pe unchiul bolnav. Îi plăceau instituțiile englese, dar era convins că nu pot merge aiurea (*ibid.*). Părea prea serios, dar spunea că așa se cuvine cînd e cineva cu copii mari și bunic. Rînduri delicate pentru princessa Maria (p. 154). Maiorescu-i pare „ministrul cel mai capabil al României“ : regele-l apreciază, dar „nu avea totdeauna o încredere întregă în el“. Maiorescu se teme mai ales de intențiile Germaniei. Amabil și cu tact, căuta a-și înălța personalitatea într'o vreme de crisă. „Il n'aurait jamais marché sur les cadavres de ses convictions“ (p. 156). În regina Elisabeta află tinereță, grație, dar și „excentricități“, cu „o ușoară notă de ridicul“. „Suflet înalt și nobil“, dar depărtat de lume (pp. 156-8).

Regele se miră că Wilhelm pașnicul e prins de furia războiului, pentru frica de fiul său, șeful partidului care, de un „militarism sălbatec“, luptă și provoacă atacuri contra Împăratului în presa franceză și rusă. Dacă va face războiul, nu-i va reuși (pp. 158-60). Nu trebuie să atace Anglia, căci va merge la „desastru“. „Un Soveran trebuie să privească lucrurile obiectiv, și nu la lumina pasiunilor sale (p. 160). Moștenitorul german urăște pe tată, și acesta invidiază pe fiul său. „Gelosia unuia față de celalt a fost totdeauna una din trăsăturile dominante din caracterul Hohenzollernilor“. Să spuie la Berlin că recomandă lui Wilhelm, ca o „rudă bătrînă“, atîta : „să iea o poziune calmantă și apoi să se puie în pat“ (p. 161).

Comitetul de direcție: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *Al. Lapedatu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuți.

Comitetul de redacție: *D. Berciu*, profesor secundar. *V. Brătulescu*, directorul Museului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferențiar la Universitatea din București. *Maria Holban*, profesoară la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *Șt. Mețes*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi*, profesor secundar. *Iulian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoțeanu*, profesor la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie.

Secretar de redacție: *Virginia Sacerdoțeanu*.

Redacția: Manuscriptele, cărțile de recensat și orice privește redacția, se trimit d-lui *N. Iorga*, Șoseauă Bonaparte, 6, București III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă se trimite la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale”, str. Banu Mărăcine, 1, București.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat prețul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CUPRINSUL

Articole :	Pag. :
<i>N. Iorga</i> : Ludovic al XIV-lea. — O conferință la Institutul frances . . .	1-14
<i>N. A. Constantinescu</i> : Noua Istorie a Românilor de <i>N. Iorga</i> (urmare) . . .	14-43
<i>Valeriu Papahagi</i> : Cum s'a format conștiința latinității la Aromâni? . . .	43-49
<i>D. Berciu</i> : Ce e Preistoria?	49-78
• <i>A. Sacerdoțeanu</i> : Lespre vechile formațiuni politice românești la Dunărea-de-jos	78-87
Dări de samă :	
General <i>M. C. Schina</i> : <i>Pe marginea Unirii, Basarabia, Ianuar 1918—Iunie 1919</i> (<i>N. Iorga</i>)	87-88
<i>M. Handelsman</i> : <i>Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojna krymską</i> (<i>T. Holban</i>)	88-89
• Cronică :	89-92
Notițe :	93-96